

TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA

Fab

Fabra: **converses terminològiques**

Espais Terminològics 2018

 termcat
centre de terminologia

enprimer**terme**.12
Papers

Fabra: converses terminològiques

Espais Terminològics 2018

Direcció de la col·lecció:
Jordi Bover i Salvadó

Coordinació:
F. Xavier Fargas Valero

Edició d'aquest volum a cura de:
F. Xavier Fargas Valero

Imatge gràfica:
Henar Velázquez Montané

Fabra: converses terminològiques

Espais Terminològics 2018

1a edició: juliol del 2019

© dels textos: els autors

© d'aquesta edició:

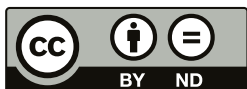
TERMCAT, Centre de Terminologia
Mallorca, 272. 08037 Barcelona
www.termcat.cat - informacio@termcat.cat

© foto de la coberta: iStock.com / kertlis

Maquetació:

TERMCAT

ISBN: 978-84-393-9922-3

El contingut d'aquest document està sotmès a una llicència Creative Commons
d'ús obert, amb reconeixement d'autoria i sense obra derivada
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/deed.ca>

TAULA DEL CONTINGUT

Introducció

Jordi Bover, director del TERMCAT	9
---	---

Programa de la jornada..... 11

1. Fabra, neòleg: terminologia i neologia en l'obra de Fabra Jordi Ginebra i Serrabou.....	13
2. Fabra, normativista i lexicògraf: terminologia i diccionari general Carolina Santamaria i Jordà.....	49
3. Fabra, seny ordenador: terminologia i variació dialectal en l'obra de Fabra Josep Lacreu i Cuesta	65
4. Fabra, lingüista: assoliments i reptes en terminologia lingüística Núria Bort i Pié.....	73
5. Fabra, enginyer químic, i la terminologia científica i tècnica Òscar Aznar Alemany	87
6. Fabra, esportista: assoliments i reptes en terminologia esportiva Rudolf Ortega	99

Introducció

Els Espais Terminològics són una trobada biennal que des de l'any 2005 organitzem des del TERMCAT per debatre sobre qüestions terminològiques des d'un vessant molt aplicat, com correspon a la feina de cada dia d'un Centre com el nostre. En les edicions anteriors dels Espais vam tractar de la normalització terminològica, els manlleus, la variació geolingüística, la difusió terminològica, el coneixement compartit i la creació neològica.

En la darrera edició, que va tenir lloc el 4 d'octubre de 2018 i de la qual recollim les actes en aquest llibre, ens va semblar ineludible sumar-nos a la celebració de l'Any Fabra, com una ocasió per descobrir com va encarar el Mestre els molts reptes terminològics que la codificació de la llengua li va plantejar. Reptes que, n'estem segurs, en alguns casos va resoldre inconscientment condicionat per la seva condició d'expert en camps com l'enginyeria química, l'esport o, evidentment, la lingüística.

Vam subtítular aquests Espais com a Converses en homenatge a una de les produccions més conegudes de Fabra (en aquest cas Terminològiques i no Filològiques) però també perquè vam voler potenciar un format de diàleg, entre un ponent convidat i un terminòleg del Centre, que ens va semblar que podia ser més dinàmic que els monòlegs clàssics.

Un altre homenatge al Mestre, també força evident, és la tria de l'auditori en què es va dur a terme la jornada, situat a Gràcia, el barri natal de Fabra. De la mateixa manera que fa dos anys les Drassanes ens van semblar un escenari idoni per celebrar l'any Lluï, els Lluïsos, situats al cor de Gràcia, ens va semblar que ens permetien evocar de manera molt clara els orígens de Fabra.

Entrant en el contingut de les converses, veureu com la primera la signa el mateix comissari de l'any Fabra, Jordi Ginebra, que ens explica quin tractament va fer Fabra de la neologia terminològica a la seva obra.

En la segona conversa, Carolina Santamaria, cap de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans, analitza el pes de la terminologia en el diccionari general de Fabra.

La següent conversa la protagonitza Josep Lacreu, cap de la Unitat de Recursos Lingüísticotècnics de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que s'aproxima de manera crítica i rigorosa a un tema que històricament ha generat molta controvèrsia, que és el tractament de la variació geolèctal en l'obra codificadora de Fabra, en aquest cas amb atenció específica als articles terminològics del diccionari general.

Les tres aportacions següents són les que van integrar la taula rodona final de la jornada, en què es va analitzar fins a quin punt el vessant d'especialista de Fabra es va traslluir en la seva obra. Núria Bort, cap d'Edició de Diccionaris d'Enciclopèdia Catalana, se centra en l'ús de la terminologia lingüística; Òscar Aznar, químic i col·laborador habitual del TERMCAT, revisa la terminologia química, i Rudolf Ortega, periodista i lingüista i, entre moltes altres coses, autor d'un *Diccionari de futbol*, parla de la terminologia esportiva.

Desitjo que la lectura d'aquestes actes us sigui interessant i que, com a nosaltres, us permeti aprendre noves coses de la colossal aportació de Fabra a la llengua catalana i, especialment, a la terminologia, fins i tot potser coses de les quals ni ell mateix no en va ser prou conscient. A mi, per exemple, se m'ha fet evident que Fabra va marcar un camí a l'hora de codificar la llengua catalana que seguim de manera més o menys conscient a l'hora de normalitzar la terminologia catalana, especialment en el cas del TERMCAT per mitjà del Consell Supervisor: quan avui dia intentem evitar un manlleu i introduir una alternativa catalana, no fem sinó continuar aquesta tasca de protecció de la llengua que va iniciar Fabra cent anys enrere. És cert que els temps canvien i la situació del català és diferent i el context globalitzador ha augmentat exponencialment els intercanvis entre llengües o, per ser més precisos, l'entrada unidireccional d'anglicismes en la resta de llengües, però encara que amb nous matisos, amb nous perills, la tasca de salvaguarda de la llengua —com del país— dissortadament segueix més viva que mai.

I deixeu-me acabar amb un agraïment a tot el personal del Centre, que ha fet possible la celebració d'aquests Espais Terminològics, i molt especialment als tres moderadors-dialogadors: Xavier Fargas, Joan Rebagliato i Marta Sabater

Jordi Bover, director del TERMCAT

Programa de la jornada

espaist**terminològics**

Fabra: **converses terminològiques**

Barcelona, 4 d'octubre de 2018
Lluïsos Teatre (Lluïsos de Gràcia)

Amb la col·laboració de:

Fabra: converses terminològiques

9.00 h **Acol·lida dels participants**

9.30 h **Inauguració de la jornada**

Laura Borràs, consellera de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Mariàngela Vilallonga, vicepresidenta de l'Institut d'Estudis Catalans

Ester Franquesa, directora general de Política Lingüística, Generalitat de Catalunya

Jordi Bover, director del TERMCAT

9.45 h **Fabra, neòleg: Terminologia i neologia en l'obra de Fabra**

Jordi Ginebra, comissari de l'Any Fabra

Jordi Bover, TERMCAT

10.30 h **Pausa i cafè**

11.00 h **Fabra, normativista i lexicògraf: Terminologia i diccionari general**

Carolina Santamaria, Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans

Xavier Fargas, TERMCAT

11.45 h **Fabra, seny ordenador: Terminologia i variació geolèctal en l'obra de Fabra**

Josep Lacreu, Acadèmia Valenciana de la Llengua

Joan Rebagliato, TERMCAT

12.30 h **Taula rodona: Les terminologies de Fabra**

Fabra, lingüista:

Assoliments i reptes en terminologia lingüística

Núria Bort, Enciclopèdia Catalana

Fabra, enginyer químic:

Assoliments i reptes en terminologia científica i tècnica

Òscar Aznar, químic i lingüista

Fabra, esportista:

Assoliments i reptes en terminologia esportiva

Rudolf Ortega, periodista i lingüista

Moderació:

Marta Sabater, TERMCAT

13.45 h **Clausura**

1. Fabra, neòleg: terminologia i neologia en l'obra de Fabra

Jordi Ginebra i Serrabou

Jordi GINEBRA I SERRABOU

Catedràtic de la Universitat Rovira i Virgili. Doctor en Filologia Catalana, amb premi extraordinari de doctorat, per la Universitat de Barcelona. Ha exercit com a director del Departament de Filologia Catalana i com a subdirector del Servei Lingüístic de la URV. Ha format part del Consell Consultiu del Programa de la Gramàtica Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha obtingut diversos premis i reconeixements, i té una extensa obra de recerca i divulgació publicada, en àmbits com ara la sintaxi, el lèxic, la fraseologia, la relació

entre normativa i estàndard i també la història de la llengua. Ha estat designat comissari de l'Any Fabra atès el seu profund coneixement de l'obra fabriana.

1.1 Introducció

Podem enfocar la feina de Pompeu Fabra en l'àmbit de la neologia —i de la neologia terminològica en particular— des de dues perspectives. La primera és la que correspon a la idea més general de *paraula nova*. ¿Quina era la posició de Fabra davant les noves paraules catalanes que es creaven en la seva època? ¿Què pensava, per exemple, dels nous manlleus provocats pel progrés del seu temps en la ciència i la tecnologia i pels canvis en l'organització de la societat? ¿Quins recursos preveia que havia de posar en joc la llengua catalana per fer

front a les noves necessitats denominatives? Aquesta perspectiva és la perspectiva en la qual tendim a pensar habitualment quan ens proposem reflexionar sobre Fabra i la neologia.

Però Fabra també va fer un treball de neologia —i aquesta és l'altra perspectiva a què em refereixo— no pas amb l'objectiu de resoldre les exigències derivades dels canvis socials, polítics, econòmics, científics i tecnològics que provocaven arreu noves necessitats denominatives i terminològiques (en català com en qualsevol llengua de cultura), sinó com a resultat de la seva tasca particular de codificació i fixació de la llengua. I, més en concret, com a resultat del seu objectiu de descastellanització del català de la seva època (per evitar castellanismes usuals en la llengua general del seu temps, o castellanismes que llavors tendien a escampar-se i consolidar-se). Si tenim en compte aquesta segona perspectiva, la seva feina en l'àmbit de la neologia és encara més extensa i més notable.

Quan Fabra proposava el 1898 usar els mots *sodi*, *crustaci* o *anus* no ho feia pas perquè les realitats de aquests mots signifiquen fossin noves en la societat catalana de l'època, sinó que eren realitats «antigues» que fins al moment havien estat designades en català per mitjà dels mots *sòdio*, *crustàcio* i *ano* (regularitzo l'accentuació). Les paraules *sòdio*, *crustàceo* i *ano* (certament, manlleus) eren les paraules del català ordinari (o, almenys, del català escrit general), i Fabra hi realitzava, doncs, una operació de neologia: creava els mots nous *sodi*, *crustaci* i *anus*. Es tractava d'una operació de neologia «per descastellanització» (o, si es vol, «per catalanització», o «per normalització»): creava, a partir del manlleu castellà llavors naturalitzat en la llengua catalana, una forma nova seguint les regles catalanes d'adaptació de radicals cultes. Aquest és un dels aspectes més importants del treball codificador de Fabra, com se sap. I m'interessa destacar-lo perquè, com he dit, fa «créixer» molt la seva labor neològica.¹

1 Els interessats en qüestions de tipologia dels procediments neològics potser es demanaran quin és el procediment que, prenent com a base *sòdio*, *crustàceo* i *ano* (considerats com a mots catalans, és a dir, com a part del lèxic del català escrit del segle XIX), dona com a resultat els mots nous *sodi*, *crustaci* i *anus* (és a dir, com els hauríem de classificar, per exemple, en una base de dades): *sòdio* → *sodi*; *crustàceo* → *crustaci*; *ano* → *anus*. Si adoptem com a guia els criteris de l'Observatori de Neologia (2004), haurem de catalogar-los com a neologismes formats per *variació* —variació formal

Certament, no totes les paraules creades per substituir castellanismes del llenguatge corrent —o del llenguatge tècnic— van ser d'aquesta mena: neologismes per variació formal. Fabra va recórrer també a altres procediments. En parlo tot seguit. En la meua exposició faré un recorregut pels diferents mecanismes de formació de mots que Fabra va preveure —i als quals va recórrer— en el seu treball de descripció gramatical i de neologia planificada i terminologia. Al final dedicaré un apartat a l'àmbit al qual em referia al començament: la posició de Fabra davant les noves paraules catalanes que es creaven en la seva època per fer front a les noves necessitats denominatives. I tancaré l'exposició amb un breu apartat sobre Fabra i la neologia terminològica.

1.2 Els procediments de formació de mots

Pompeu Fabra no va fer mai una exposició sistemàtica dels procediments de formació de mots en català a la manera com avui la podem trobar en obres i manuals de morfologia lèxica, terminologia o neologia. No va redactar mai un tractat amb voluntat de presentar la tipologia completa dels recursos disponibles per a la creació lèxica. No disposem, doncs, de cap treball seu homologable a sistematitzacions com, entre altres, la d'Auger i Rousseau (1984: 46-49) —que classifiquen els recursos en neologia de forma (derivació, composició, sintagmació, siglació, acronímia, variació ortogràfica, conversió), neologia de significat i manlleu—, la de Cabré (1994a) —que classifica els recursos en sufixació, prefixació, composició, composició culta, parasíntesi, conversió, manlleu i altres (sintagmació, lèxicalització, truncació)— o la de Freixa, Bernal i Cabré (2015)

(això sí: variació, com he dit, «descastellanitzadora» o «normalitzadora»). M'interessa fer notar que, en termes diacrònics, no serien manlleus. El manlleu al castellà s'hauria produït anteriorment, i és el que hauria fet entrar al català els mots *sòdio*, etc. Aquestes puntualitzacions em semblen necessàries perquè, si no es prenen en consideració, no es pot fer un treball de caracterització diacrònica de la neologia al llarg de la història d'un idioma. En el cas de Pompeu Fabra, a més, algun dia caldrà analitzar quins són els neologismes concrets —tenint en compte el que acabo de dir— que va aportar el *Diccionari ortogràfic* (1917) —una obra que, comparada amb el *Diccionari general*, és certament menor, però que és igualment molt important perquè no és només un repertori de paraules ben ortografiades, sinó també, simplement, un repertori de paraules i de formes.

—que coordinen un estudi distribuït en els apartats de prefixació, sufixació, composició culta, composició patrimonial, sin-tagmació, truncació (abreviació, acronímia i siglació), conversió sintàctica, lexicalització, neologia semàntica i manlleu.

De tota manera, en un o altre passatge de la seva obra podem trobar referències, ni que siguin molt breus, a tots o a gairebé tots els procediments neològics que acabo de relacionar al paràgraf anterior. Les raons per les quals Fabra no va fer una exposició tipològica completa d'aquestes procediments —que coneixia— són segurament de mena diversa, i deuen tenir a veure, d'una banda, amb la praxi descriptiva ordinària de la filologia de la seva època i, de l'altra, amb l'orientació aplicada i «conjuntural» del seu treball lingüístic: els temes, les conceptualitzacions, les definicions i les classificacions del material gramatical i lèxic apareixen en la seva obra a mesura que són requerits pel progrés en la tasca concreta de codificació.

Com a mostra de les constriccions derivades de la praxi descriptiva ordinària de la filologia de la seva època es pot fer referència al capítol de formació de mots de la gramàtica de 1912. D'una banda, com ja ha estat assenyalat, durant la primera dècada del segle xx Fabra va realitzar un treball ordenat de recerca i sistematització dels processos genuïns de creació lèxica en català, un treball que es va materialitzar en el tractat de formació de paraules d'aquesta gramàtica (Fabra 1912: 225-282). És un tractat extens i modèlic, que tornem a trobar, reformulat i ampliat, a la gramàtica de 1956 (Fabra 1956: 108-159), i que va servir de base al capítol de formació de mots de la gramàtica de Badia i Margarit de 1962 i a les sistematitzacions posteriors de Cabré i Rigau (1986) i de Mascaró (1986) —i a totes les que han aparegut després. D'altra banda, però, en aquest tractat de lexicologia de la gramàtica de 1912 s'estudia la derivació i la composició patrimonial —i algun altre procediment al qual em referiré més endavant—, i no s'estudia, en canvi, per exemple, la composició culta. L'explicació d'aquesta absència podria ser que la gramàtica de 1912 és una obra que s'insereix plenament en els paràmetres de la lingüística romànica de l'època, que s'orientava sobretot —i això constituïa llavors la novetat i el principal valor de la disciplina— a la descripció de l'evolució del llatí vulgar a les llengües romàniques per via patrimonial. La tasca característica de la lingüística romànica era explicar

l'evolució popular dels mots i demostrar que aquesta evolució era sistematitzable. Els cultismes i les formacions cultistes quedaven a banda.²

Com a mostra de les constriccions derivades de l'orientació aplicada i la conjuntura podem adduir el següent passatge de les *Converses filològiques*:

«Per remeiar els castellanismes no cal recórrer exclusivament a l'arcaisme. Les aportacions dialectals ens forneixen materials preciosos per a refer el lèxic de la llengua literària. Després hom pot recórrer al manllevament de mots llatins, que els nostres escriptors medievals practicaren abundantment. Després hom pot, encara, recórrer a la derivació, procediment que té sobretot l'avantatge que un derivat ben fet és immediatament comprès per tothom. Cal, doncs, que, al mateix temps que escorcollem la llengua antiga i els parlars forans i no negligim els manlleus clàssics, cerquem de vivificar els nostres sufixos fent-los aptes a produir nous derivats.» (Fabra 2010: 159)³

Fixem-nos que aquesta vegada Fabra sí que parla dels manlleus (de la llengua antiga, dels dialectes, del llatí i dels «parlars forans»). En canvi, no parla, per exemple, ni de la composició patrimonial ni de la composició culta. És probable que calgui atribuir aquesta absència al caràcter «programàtic» del passatge: és una de les primeres *Converses filològiques* de Fabra, i el seu objectiu era animar els usuaris a contri-

2 Fixem-nos que, anys a venir, per la mateixa raó —quedar al marge de les normes evolutives patrimonials—, Badia i Margarit justificava el 1951 haver prescindit de l'estudi dels cultismes en la seva *Gramàtica històrica catalana* (Badia 1951: 19). Aquest és també segurament el motiu pel qual no hi ha cap apartat, ni a la gramàtica de 1912 ni a la de 1956, sobre els manlleus. Joan Solà (2006: 25-26), a més, es demanava —un interrogant que reprèn Bernal (2007)— per què Fabra ofereix capítols sobre formació de mots a les gramàtiques de 1912 i de 1956 i no ho fa, en canvi, a les altres gramàtiques (per exemple, a la gramàtica normativa de 1918), i es responia que això era així perquè «no devia tenir el tema prou madur, malgrat que és un dels gramàtics que hi veia més clar».

3 A diferència del que faig amb altres textos de Fabra citats, la referència de les *Converses filològiques* serà sempre directament al volum corresponent de les *Obres completes*: Fabra (2010).

buir a la «normalització» de la llengua en els aspectes en què més bé podien fer-ho sense que fos requerida l'assistència tècnica del gramàtic.⁴

En les ratlles que segueixen pretenc mostrar que Fabra, encara que, com he dit, no va fer mai una exposició sistemàtica dels procediments de formació de mots en català a la manera com avui la podem trobar en obres i manuals de lexicologia, terminologia o neologia, sí que va tenir coneixement de l'existència de tots aquests procediments. Per a l'exposició segueixo la relació de procediments i la terminologia de l'Observatori de Neologia (2004), amb alguna variació de detall: ajuntó en un únic apartat la prefixació, la sufixació i la composició patrimonial, i en un altre la siglació, l'acronímia i l'abreviació; i divideixo el manlleu en diversos apartats. A més, incloc en l'apartat de la conversió —i no en el de l'abreviació— els casos del tipus [*llanxa motora* → *motora*]. Penso que si la meua exposició té algun valor és precisament aquest: haver fet l'esforç de sistematitzar les referències als procediments neològics en l'obra de Fabra d'acord amb les síntesis actuals.⁵

4 A *L'obra de depuració del català* Fabra va fer una altra exposició programàtica dels recursos per a la neologia lèxica (Fabra 1925: 13-16), i sí que esmenta la composició patrimonial, però tampoc no es refereix a la composició culta, i omet el manlleu a les llengües modernes. A «Sobre diferents problemes pendents a l'actual català literari» només es refereix als manlleus a la llengua antiga i als manlleus als dialectes (Fabra 1907: 209).

5 Un treball que Argenter (2010) ha fet específicament per a les *Converses filològiques*. Tot i que aquest no és el lloc per al debat teòric, em sembla que val la pena que justifiqui breument, sense voler entrar a fons en la qüestió, per què he optat per classificar els casos del tipus [*llanxa motora* → *motora*] com a casos de conversió. La raó és que en el pas de *llanxa motora* a *motora*, si bé és cert que es produeix l'escurçament d'un sintagma, també ho és que es produeix un canvi de categoria sintàctica d'un dels elements (d'adjectiu a nom), i aquest fenomen m'ha semblat que té més entitat lexicològica. A més, m'ha semblat que classificar aquests casos com a casos de conversió era operativament menys confusoriari. Tinguem en compte, per exemple, que és confusoriari que a l'obra coordinada per Freixa, Bernal i Cabré (2015) el neologisme *farmacèutica* 'empresa farmacèutica' aparegui en el capítol dedicat a l'abreviació (p. 104), i el neologisme *discogràfica* 'empresa discogràfica' aparegui al capítol dedicat a la conversió (p. 122).

1.3 Derivació i composició patrimonial

Com he dit, Fabra sistematitza les diferents regles de derivació (prefixació i sufixació) i composició patrimonial a la *Gramàtica de la lengua catalana* (Fabra 1912: 225-282) i a la *Gramàtica catalana* (Fabra 1956: 108-159). La raó per la qual presenta la prefixació en l'apartat de la composició i no en el de la derivació —una qüestió que no tractaré aquí— ha estat analitzada per Bernal (2007), que també estudia els contrastos entre les dues gramàtiques en relació amb tota aquesta matèria. Quant a la composició, cal afegir que Fabra no deixa d'incloure-hi certs elements formats a partir de la fixació de combinacions de noms (1956: 153) —*vagó restaurant, cafè concert, cotó pólvora*—, coincidint quant a criteri amb la tendència actual dels estudis de neologia catalana, i que també hi inclou certes unitats sintagmàtiques a les quals em referiré més endavant (perquè en els estudis actuals de neologia catalana es categoritzen diferentment).

No entraré en el detall del tractament fabrià de la derivació i la composició patrimonial perquè és l'aspecte de la seva labor neològica més conegut —vegeu-ne una síntesi a Bernal (2007) i a Ginebra i Solà (2007: 191-196), i vegeu també l'estudi de Paloma i Rico (2007) sobre el prefix *a-* verbalitzador. A més de dedicar a aquests dos processos els capítols de les gramàtiques de 1912 i 1956, en altres indrets es va tornar a ocupar d'algun afix concret. A Bernal (2007) hi ha la llista de les converses filològiques dedicades a afixos (a les quals caldria sumar-ne d'altres, com les corresponents als números 884-886). Al *Diccionari ortogràfic* (1917: 46) Fabra estableix una distinció, que tot just suggereix, entre compostos sintètics i compostos *paratètics*, una distinció terminològica que no reprèn posteriorment a la gramàtica de 1956.

1.4 Parasíntesi

Com explica Bernal (2007), el terme *parasíntesi* havia estat encunyat per Darmesteter el 1875, que l'havia definit com l'adjunció simultània de prefix i sufix sobre una base adjectiva o substantiva. El concepte, d'acord amb aquesta autora, va ser adoptat ràpidament per diversos estudiosos: Menéndez Pidal, per exemple, ja el va utilitzar en el seu *Manual elemental de gramática española* (1904). Des del punt de vista teòric, el pro-

blema que hi havia —i que encara avui no es pot dir que estigui del tot resolt, en el sentit que hi hagi un tractament unitari per part de totes les escoles— era l'abast del concepte: és clar que cal considerar que *abonyegar* és un mot format per parasíntesi, perquè respon a l'estructura ternària requerida —prefix [a-] + base [*bony*] + sufix [-eg(ar)]— i perquè no hi ha les bases **abony* ni **bonyegar*, però certs autors també cataloguen com a parasintètics mots com *aclarir* o *abraçar*, perquè hi veuen igualment una estructura ternària —prefix [a-] + base [*clar*] + sufix [-ir]— i, doncs, perquè consideren que el segment *-ir* es pot classificar com a sufix de derivació (i, lògicament, perquè no hi ha les bases **aclar* ni **clarir*).

Bernal afirma que Fabra probablement coneixia els treballs de Darmsteter i de Menéndez Pidal, però que se'n distancia i evita el compromís teòric. Efectivament, d'una banda, Fabra coneixia el terme, però fa l'efecte que tenia prevenció a l'hora de fer-lo servir: el mot *parasintètic* figura al «Vocabulario» de la *Gramática de la lengua catalana* (Fabra 1912: 424), i envia al paràgraf 44 del cos de l'obra, on no el trobem, i també al paràgraf 186, on tampoc no el trobem però on Fabra tracta —entre altres— de les formacions del tipus *abraçar/embutxacar* i *adolorir/engolir*. Sembla, doncs, que, almenys en relació amb el mot *parasintètic*, el «Vocabulario» opera també com a índex de matèries, i que hem de deduir llavors que Fabra considera que mots com *abraçar* i *embutxacar* són casos de formacions parasintètiques. Però, d'altra banda, com ha destacat Bernal, això no es diu explícitament en cap moment, i el que Fabra escriu és simplement això —fixem-nos que parla de *terminación* i no de *sufijo*—:

«Á semejanza del castellano, el catalán posee un gran número de verbos de tema substantival pertenecientes á la primera conjugación y cuyo presente de infinitivo se forma añadiendo la terminación *-ar* á la radical del substantivo correspondiente, ora sin anteposición de prefijo alguno, ora con anteposición del prefijo *a-* ó del prefijo *en-*» (Fabra 1912: 259)⁶

6 Trobem després la mateixa descripció poc compromesa per a verbs deadjectivals com *acontentar* i *embrutar* (Fabra 1912: 263-265). Com destaca igualment Bernal, més endavant Fabra es refereix a mots com *en-cartronar-se* o *estovar* com a prefixats, sense cap comentari addicional

D'altra banda, per al cas dels verbs sobre els quals no hi ha cap dubte avui que encaixen en el concepte de parasíntesi (els del tipus *abonyegar*), Fabra no va proporcionar informació ni aclariments que permetin conèixer quina era la seva posició. Els verbs com *abonyegar* i *apedregar* figuren com a exemples a l'apartat dedicat als verbs formats amb el sufix *-egar*, sense cap comentari sobre l'aparició del segment inicial *a-* (Fabra 1912: 263). L'any 1956 proporciona una mica més d'informació, però igualment poc compromesa des del punt de vista teòric (o potser encara menys): tot el que diu, en l'apartat de verbs formats per derivació, és que els «verbs en *egar*, alhora que contenen l'element formatiu *eg*, porten sovint adjuntat un prefix» (possibilitat que il·lustra amb unitats com *amuntegar*, *apedregar* o *assedegar*).⁷

1.5 Composició culta

Fabra, com he dit, no dedica cap apartat a la composició culta en el tractat de formació de paraules de la gramàtica de 1912, i només un apartat molt breu en la de 1956 —en diu «compostos formats amb elements llatins o grecs» (Fabra 1956: 155-156)—, en el qual també es refereix a les formacions que avui deno-

(Fabra 1912: 267-269). A la gramàtica de 1956 no és més explícit: es limita a dir que a molts verbs derivats de noms i adjectius, «alhora que prenen una de les dues terminacions *ar* o *ir*», també se'ls adjunta un prefix (Fabra 1956: 138), i torna més endavant a presentar verbs com *embutxacar-se* o *aplanar* en l'apartat dels prefixats (Fabra 1956: 142-144).

7 En canvi, la definició de *parasíntesi* del *Diccionari general de la llengua catalana* era clara i canònica, sobretot si tenim en compte que, com ja s'ha dit, la prefixació és tractada en l'obra de Fabra com a pertanyent a la composició: «Formació de mots per derivació i composició alhora» (Fabra 1932: s.v.). Aquesta definició, d'altra banda, planteja una qüestió sobre la qual no m'estendré, que és la possibilitat d'incloure en la parasíntesi els mots formats per derivació i per composició amb la restricció amb què avui entenem aquest darrer concepte: és a dir, amb l'estructura ternària [arrel + arrel + afix] o [afix + arrel + arrel]. Vegeu Serrano Dolader (1995) i González García (1997: 14-18). Fabra mostra en una ocasió que detecta l'existència d'aquest procediment neològic —tot i que no el categoritza com a parasíntesi—, quan es refereix als compostos que són el resultat «de l'addició d'un sufix de derivació [...] a un conjunt no sintetitzat» (Fabra 1956: 155), que il·lustra amb *robavellaire* i *entotsolar-se*, i que contraposa encertadament a *blatdemorar* i *lliurecanvista*, que estarien formats per l'addició d'un afix a un compost —i que per a nosaltres, doncs, serien casos de sufixació (en la qual la base és un compost sintagmàtic), i no pas de parasíntesi.

minem compostos a la manera culta (a les quals de fet també al·ludeix, encara que molt de passada, a la gramàtica de 1912). En realitat, la composició culta és una de les grans matèries lexicològiques sobre les quals hi ha menys comentaris explícits en l'obra de Fabra, tot i que això no significa que el gramàtic no hi hagués reflexionat. El resultat d'aquesta reflexió i de la feina que se'n va derivar va ser la inclusió al *Diccionari general de la llengua catalana* d'una proporció notable de mots formats per composició culta, i la pràctica innovadora d'incloure-hi com a lemes una gran quantitat de formants cultes (definits normalment com a «forma prefixada» o com a «forma sufixada»), un aspecte de la seva labor que ha estat estudiat per Alsina (2001) i amb més detall per Feliu i Fullana (2012).⁸

En el límit de la composició culta, té interès assenyalar que Fabra va consignar en una de les *Converses filològiques* —amb un únic exemple, però— un fenomen que posteriorment ha esdevingut molt productiu (i sobre el qual ja hi ha avui una bibliografia consistent). És la conversió de formants cultes en prefixos que, a més, incorporen trets semàntics absents de la font: «Extret del mot *automòbil*, tenen les llengües modernes un prefix *auto* que serveix per a denotar que un vehicle porta en ell mateix el seu propulsor. Així, l'anglès, anteposant *auto* als seus mots *boat*, *car*, *carriage*, ha format els mots *autoboat*, *autocar*, *autocarriage*» (Fabra 2010: 379-380).

1.6 Lexicalització

En la gramàtica de 1912 i en la de 1956 Fabra tracta molt breument dels noms creats per fixació de l'infinitiu, el gerundi i el participi de verbs —el procediment que, en els estudis actuals de neologia catalana, rep habitualment el nom de *lexicalització*. Així, el gramàtic addueix, entre altres, *llevat* i *rostit* —derivats de participis—, *dinar* i *sopar* —derivats d'infinitius— i *vessant* i *entrant* —derivats de gerundis (Fabra 1912: 247-248).

8 Pel que fa a la inclusió de mots formats per composició culta, cal dir que Fabra devia tenir certa por de no ser entès del tot, i per això degué fer aquesta indicació al prefaci: «si per l'un costat ometem mots que tenen un indubtable interès per al lingüista, per l'altre consignem mots tècnics de formació greco-llatina, mots internacionals d'un ben petit interès lexicogràfic [subratllat J. G.], però que cal que s'incloguin en un diccionari normatiu» (1932: VII).

L'expressió que Fabra utilitza per referir-s'hi és «participios pasados substantivados» (1912: 247) i «infinitivo y [...] participio presente» que poden «convertirse en substantivos» (1912: 248). El 1956 substitueix *participio presente* per *gerundi* (Fabra 1956: 129). A les *Converses* es refereix a «substantivació de participis passats» (Fabra 2010: 222, 420).⁹

En el cas dels noms derivats de participis, Fabra fa una distinció interessant, a més (dissortadament, sense comentaris explicatoris i sense l'ús d'una terminologia que permeti progressar descriptivament), entre els derivats del tipus *llevat*, *rostit*, *rebut* o *clos* —que denomina, com acabem de veure, «participios pasados substantivados»—, i els del tipus *anada*, *abraçada* o *mossegada*, que no inclou entre els participis substantivats sinó que es limita a presentar-los indicant que en català «son en gran número los substantivos verbales idénticos por su forma al femenino del participio pasado de los verbos correspondientes» (Fabra 1912: 246). Sense explicar-ho, separa, així, els substantius concrets —resultat de processos de lexicalització contingents i més complexos— dels substantius abstractes (els que podrien definir-se sistemàticament com a 'acció de x'). A la gramàtica de 1956 la distinció és encara més discreta: Fabra es limita a presentar les unitats en paràgrafs diferents (Fabra 1956: 129).

9 El terme més generalment usat per la tradició gramatical per designar aquests processos de lexicalització de formes flexives verbals era, en efecte, *substantivació*: substantivació de l'infinitiu, substantivació del participi, substantivació del gerundi. El terme *lexicalització*, usat avui en els treballs de neologia catalana (i que de fet inclou, almenys en teoria, altres possibles formacions derivades de la fixació de formes flexives), no sembla gaire adequat, per tal com en la praxi de la disciplina designa també fenòmens més generals. A Ginebra (1996) es va proposar fer servir, per designar la lexicalització de formes flexionades, el terme *habilitació*, ja que avui aquest terme (que la romanística tradicional usava per referir-se al que avui designem amb el nom de *conversió*) ha quedat «lliure». Aquesta proposta ha estat seguida per Rull (2007). En rigor, l'habilitació —la lexicalització de formes flexionades— pot considerar-se una classe de conversió, com en la pràctica suggereixen Bernal i Cabré (2015: 121).

1.7 Conversió sintàctica

Fabra no va aïllar un concepte específic, amb el nom corresponent, per cobrir el fenomen que la morfologia lèxica actual designa amb el terme de *conversió* (o *conversió sintàctica*), però va ser perfectament conscient del fenomen, i el va descriure amb precisió, enquadrat en l'àmbit de la derivació (com fan avui els corrents que utilitzen el terme de *derivació zero*): «el catalán posee un gran número de substantivos derivados de verbos sin la adición de sufijo alguno» (Fabra 1912: 245); «el catalán posee un gran número de verbos de tema substantival pertenecientes a la primera conjugación y cuyo presente de infinitivo se forma añadiendo la terminación -ar á la radical del substantivo correspondiente» (Fabra 1912: 259). És interessant fer notar precisament que, a diferència d'una praxi descriptiva llavors prou estesa —i en part encara avui—, Fabra no va partir de la idea que la forma bàsica del verb és l'infinitiu, idea que condueix llavors, lògicament (i erròniament), a establir que en el pas d'un mot com *aplegar* a un mot com *aplec* s'ha produït una «derivació regressiva»: s'ha eliminat la terminació verbal. Igualment, no es refereix en cap cas a un suposat sufix -ar per derivar verbs de noms (fixem-nos que parla de *terminació*, i no de *sufix*).

Fabra va referir-se a la conversió —insisteixo, sense fer servir aquest terme— en el tractat de formació de paraules de la gramàtica de 1912 i en el de la gramàtica de 1956. Va tractar de la conversió de verbs a noms (1912: 245-146; 1956: 129-130), de la conversió de noms a verbs (1912: 259-260; 1956: 138-139), de la conversió d'adjectius a verbs (1912: 263; 1956: 139), i de la conversió d'adjectius a noms (1956: 124-125). Des del punt de vista de la planificació lingüística es va interessar particularment per la conversió de verbs a noms —els mots obtinguts per aquesta subclasse de conversió sí que van rebre nom específic, el de *substantius postverbals*, *noms postverbals* o, simplement, *postverbals* (1956: 129-130; 2010: 222)—, recurs que va tractar en les *Converses filològiques* amb la idea de potenciar-lo per dotar el català de més substantius abstractes (Fabra 2010: 141, 222, 445, 446, 696).¹⁰

¹⁰ Les *Converses filològiques* és l'únic lloc on Fabra parla de «supressió» de la terminació verbal (Fabra 2010: 222), però segurament aquesta manera de descriure obeeix als objectius divulgadors del text.

En relació amb la conversió d'adjectius a noms, cal fer notar que sembla —tot i que no acaba de ser clar— que Fabra va fer una distinció interessant entre derivats del tipus *fred* o *buit* i derivats del tipus *automòbil* o *piconadora* (Fabra 1956: 124-125). Els primers escauria avui de considerar-los clarament com a formats per conversió (el nom té caràcter abstracte, i no hi ha possibilitat de recórrer a una suposada base sintagmàtica amb un substantiu com a nucli). Els segons —que passen un procés de lexicalització— són els que podrien classificar-se com a formats per abreviació (*automòbil* deriva de *cotxe automòbil*, *piconadora* de *màquina piconadora*).

1.8 Sintagmació

Fabra també es refereix en els seus treballs a les unitats lèxiques nominals formades per mitjà de la lexicalització de combinacions de mots, tot i que no hi al·ludeix amb cap terme específic, sinó que els inclou, sense més precisió denominativa, en la composició (Fabra 1912: 273) —no utilitza, doncs, ni l'expressió *sintagmació* ni les expressions *compost sinàptic* o *compost sintagmàtic*, però els descriu com a compostos «originats per la sintetització d'un conjunt de mots formats segons les regles sintàctiques ordinàries» (Fabra 1956: 154). A la gramàtica de 1912 només esmenta casos d'unitats formades per dos substantius units per la preposició *de* (*mestre de cases*, *blat de moro*). En canvi, a la gramàtica de 1956 incorpora casos en què la base és nom + adjectiu (*argent viu*, *targeta postal*, *estat major*), nom + *en* + nom (*cinc-en-rama*), una locució preposicional (*a compte* → *acompte*) i altres (Fabra 1956: 154-155).

Fabra tracta sobretot de la sintagmació —per a ell, composició— que dona com a resultat substantius, només de passada de la que dona com a resultat adverbis, preposicions i conjuncions —és a dir, locucions adverbials, preposicionals i conjuncionals— (Fabra 1956: 158), i mai —a les gramàtiques— de la que dona com a resultat verbs i adjectius (és a dir, locucions verbals i adjectivals). Però això no vol dir que desconegui aquestes darreres formacions. Per exemple, al *Diccionari general de la llengua catalana* recull unitats sintagmàtiques de totes aquestes classes (adverbials, preposicionals i conjuncionals, i també verbals i adjectivals), per bé que no sempre categoritzades com a tals (per a aquesta qüestió, vegeu Ginebra i Montserrat 2000). I, de fet, les gramàtiques de Fabra contenen relacions de locu-

cions preposicionals de categories diverses. La qüestió, però, és que no trobem un tractament d'aquest material enfocat des del punt de vista dels processos genètics, és a dir, dels mecanismes de «formació de mots» (o, si es vol, del que seria, més específicament, de «formació de locucions»). Només en algun passatge escadusser de les *Converses* adopta, amb objectius pràctics, aquest enfocament, com ara quan proposa de crear —pel que podem comprovar avui, sense èxit— la locució *significar comiat* o *intimar comiat* (2010: 397). En algun altre moment es limita a proposar la creació de «motllos nous» per a la generació de frases fetes, sense més concreció (Garcés 1926: 651).¹¹

1.9 Siglació, acronímia i abreviació

Fabra no va objectivar mai les sigles com a resultat de procediments de formació de mots ni com a tema d'estudi lingüístic, per bé que, lògicament, coneixia la paraula, que ja recull el 1917 al *Diccionari ortogràfic* (i, més endavant, al *Diccionari general*). Tampoc no va tractar de l'acronímia (en aquest cas, ni *acronímia* ni *acrònim* apareixen al *Diccionari general*). No sabem quina vitalitat tenia aquest mecanisme neològic en el català del primer terç del segle xx, però probablement era molt reduïda. Quant a l'abreviació (o truncació), cal indicar que és segur que coneixia el concepte, perquè Milà i Fontanals n'havia parlat als seus *Estudios de lengua catalana* de 1875 per fer notar que l'abreviació tradicional en català és la que esborra la primera part de la paraula (*Joaquim* → *Quim*), però tampoc no el va tenir en compte en cap dels textos dedicats a l'estudi de la formació de mots, potser perquè no el veia com un recurs productiu que hagués de potenciar-se de cara a la consolidació i enriquiment de la llengua estàndard, o potser perquè tam-

11 En realitat, la feina de «traslladar» les categories lexicològiques de Fabra a les categories dels processos neològics de la lingüística d'avui presenta una mica més de complexitat de la que es fa evident aquí, almenys en relació amb aquest punt. No m'hi puc estendre més. D'altra banda, caldria fer més precisions sobre el concepte mateix de sintagmació —o, en termes de Fabra, de composició per sintetització de conjunts de mots—, ja que la mateixa definició amb què he encapçalat aquest apartat és imprecisa (per a nosaltres, potser no ho seria per a Fabra). Fixem-nos que un nom com *acompte* és el resultat de la lexicalització d'una combinació de mots —i per a Fabra és el resultat de la sintetització d'un conjunt de mots—, però avui no seria considerat un mot format per sintagmació, sinó segurament un cas de conversió: la conversió d'un sintagma adverbial en substantiu.

poc no el considerava pròpiament un mecanisme de formació de mots. Va fer, de tota manera, amb intenció normativa, tres breus referències al fenomen en les *Converses filològiques* (Fabra 2010: 372, 750, 768). En la primera condemna la ultracorrecció *aute*, explicant precisament que *auto* no s'ha de modificar, perquè és una forma abreujada d'*automòbil*. En la segona reprèn la idea, afirmant que és perfectament lícita la -o final de les «abreviacions, com *quilo* per *quilogram*, *auto* per *automòbil*». I en la tercera explica que la forma *Nuri* (abreviació de *Núria*) és admissible en català col·loquial, com ho són *Quim*, *Cesc* o *Pep*. Segui com sigui, el que sí que val la pena fer notar és que el *Diccionari general* recull alguna d'aquestes formacions: *auto*, definida com a «Cotxe automòbil»; *cinema*, definida com a «Forma abreujada del mot *cinematògraf*»; *foto*, definida com a «Fotografia acc. 2 [= “estampa obtinguda mitjançant aquest art <la fotografia>”]»; *metro*, definida com a «forma abreujada del mot *metropolità*»; *moto*, definida com a «motocicleta», o *quilo*, definida com a «Quilogram» (Fabra 1932: s. v.). Fixem-nos que —contra la previsió de Milà i Fontanals— totes són cadenes obtingudes a partir de l'eliminació de la part final de la base.

1.10 Variació formal

Fabra no va considerar que les modificacions formals que proposava per «corregir» i catalanitzar mots savis que fins llavors s'utilitzaven amb la forma castellana o acastellanada fossin accions relacionades amb el concepte de formació de mots, però, com he dit, pot considerar-se que pertanyen a l'activitat neològica (a la neologia planificada), i en concret a la variació formal —de fet Fabra parla de «la tasca de donar forma catalana als nombrosos mots savis castellans introduïts en la nostra llengua» (1907: 362). La seva feina en aquesta línia s'inicia amb la redacció de la *Contribució a la gramàtica catalana*, publicada el 1898, i pot dir-se que és constant fins al final de la seva trajectòria professional. Lògicament, les fites més importants d'aquesta tasca van ser la publicació del *Diccionari ortogràfic*, el 1917, i la publicació del *Diccionari general de la llengua catalana*, el 1932. En les *Converses filològiques* abunden els passatges dedicats a aquesta qüestió (Fabra 2010: 139-140, 151-153, 262, 297, 298, 437 i pàssim; vegeu també Fabra 1907: 362-364).

Entre els neologismes «normalitzadors» d'aquesta mena, a més dels ja al·ludits a l'inici d'aquest treball, poden esmentar-se

(col·loco entre parèntesis la forma usual llavors —la base— a partir de la qual es va fer la regularització) *apoplèctic* (*apoplèctic*), *cercle* (*círcul* o *círculo*), *cetaci* (*cetàceu*), *dentífric* (*dentífric*), *estrateg* (*estratega*), *idoni* (*idóneo*), *heroi* (*héroe*) i *olfacte* (*olfat*). Caldria, en qualsevol cas, fer un estudi sistemàtic i complet d'aquest punt.

1.11 Neologia semàntica

Fabra no va dedicar cap apartat a la neologia semàntica en els seus dos tractats sistemàtics de formació de mots. Això és així per les raons que ja hem vist: no era una matèria que tingués lloc assignat en l'organització de les gramàtiques de la tradició romanística. Tanmateix, sí que va ocupar-se de la qüestió, bàsicament en les *Converses filològiques*, en el marc de la seva feina de codificació i estandardització del lèxic. La seva dedicació a la neologia semàntica se situa, doncs, en l'esfera de la neologia planificada, i no en la de la neologia descriptiva.

Aquest aspecte, de fet, ha estat relativament prou estudiat. Així, diversos autors han fet notar la inclinació de Fabra —que ell reconeix explícitament, argumentant que sovint respon a una tendència espontània de la llengua (Fabra 2010: 534, 538-539, 725, 748-749, 893-895)— a recategoritzar semànticament, especialitzant-les, variants formals que fins al moment de la seva intervenció planificadora eren sinònimes (o, dit potser amb més precisió, segments que fins llavors eren simples variants formals del mateix lexema). Un cas conegut és el de les formes *data* i *dada*, que compartien significat en la llengua històrica i que Fabra resemantitza ja el 1917, restringint el significat relatiu a la indicació temporal per a la primera i atribuint a la segona el sentit que tenia el mot castellà *dato* (Ferrer 2007: 204-205).

De vegades, com també ha estat indicat (Ginebra i Solà 2007: 206-207), Fabra va proposar l'especialització semàntica (*nombre/número*, *mànega/màniga*) amb una fina estratègia lexicogràfica per induir el lector a associar a cada variant un significat determinat: consignava tots dos significats en totes dues entrades del diccionari, però donava més protagonisme en cada article a l'accepció que volia establir com a prioritària. Així, *mànega* remet a *màniga*, i *màniga* a *mànega*, però és a *mànega* que es defineix «tub llarg i flexible [...] per a conduir

[...] líquids», i és a *màniga* que es defineix «part del vestit que cobreix totalment o parcialment el braç».

Ocasionalment —i aquest era certament un punt discutible, com a vegades s’ha fet notar— el diccionari aprofita l’existència de variants formals de tipus territorial per establir la distinció semàntica. És el cas, per exemple, de *llançar* i *llençar*. Aquesta pràctica no afecta exclusivament variants formals, sinó també geosinònims no al·lòtrops: *alberge* és el mot que en una part del domini s’utilitza per designar la fruita coneguda en altres llocs com a *préssec*, però el diccionari fa recategorització semàntica i estableix que l’alberge és una varietat del préssec.¹²

Però no sempre la tasca de resemantització va comportar especialització semàntica de formes o de lexemes que fins al moment tenien el mateix significat. En algun cas Fabra va actuar damunt una única base, ampliant-ne el sentit, per obtenir-ne un mot nou. Va ser, per exemple, el cas d’*andana* (Fabra 2010: 537), un terme propi de l’àmbit rural, al qual va assignar els trets pertinents perquè pogués denotar l’espai que voreja la via en una estació ferroviària i serveix per facilitar l’accés al tren de passatges i equipatges.

1.12 Manlleu. Cultismes

El recurs al cultisme —paraula manllevada al llatí o al grec que no ha passat pel procés evolutiu ordinari dels mots patrimonials— ha estat una constant en la història de les llengües romàniques. Fabra va dedicar molta atenció, per raons diverses, a la qüestió dels cultismes en català —tot i que no va fer servir aquest terme, sinó *mot savi*, *l·latinisme*, *mot d’origen erudit*, *mots manllevats al llatí i al grec*, *emmanlleu* i altres (de vegades, simplement, *mot manllevat*). Una d’aquestes raons té a veure amb la qüestió apuntada més amunt, de la substitució de castellanismes —o, dit en termes més «neològics», en relació amb la creació de mots savis catalans a partir dels cultismes castellans llavors naturalitzats en la llengua formal. Aquesta

12 L’opció de Fabra per aquesta mena de recategoritzacions semàntiques —o, si més, no els resultats concrets— no sempre ha estat valorada positivament per la crítica posterior. Vegeu, per exemple, els comentaris de Ferrer (2007) sobre el doblet *ocell/moixó*.

vessant l'he tractada en l'apartat dedicat als neologismes per variació formal, perquè, com he dit, he tingut en compte que la base a partir de la qual s'operava la regularització catalanitzadora era el mot savi castellanitzant que circulava com a paraula catalana.

Una altra raó és que Fabra considerava que el recurs al cultisme era un procediment neològic adequat en català, que havia de continuar tenint vigència i que, a més, calia aplicar seguint precisament les exigències estructurals —fonètiques i morfològiques— de la llengua catalana i adaptant-los a l'ortografia pròpia (Fabra 1925: 15). Aquesta qüestió era també important en relació amb un altre punt, que era el de combatre la tendència que hi havia llavors entre els escriptors catalans (o entre una part dels escriptors catalans) a evitar els cultismes perquè els semblaven sospitosos de castellanisme. Fabra dedica pàgines a la qüestió des de la gramàtica de 1898 fins a la de 1956. L'objectiu, doncs, era crear (o recuperar) cultismes per evitar ultracorreccions que circulaven precisament per substituir mots savis que eren percebuts com a mots castellans, degut al fet que escriptors i gramàtics no sabien distingir entre mots cultes i mots patrimonials i, per tant, no entenien que havien passat per una evolució diferent, i que això també afectava l'ortografia. Transcriu dos textos de Fabra de la *Gramàtica de la llengua catalana*, però en podria transcriure d'altres:

«Las terminaciones *-ancia* y *-encia* son comunes á la lengua actual y á la antigua: los autores medio-evaes al adoptar los latinismos en cuestión conservaron en ellos la *i* que presentan en latín; así, escribieron *abundancia*, *constancia*, *ignorancia*, *substancia*, *absencia*, *abstinencia*, *ciencia*, *clemencia*, *conciencia*, *diferencia*, *diligencia*, *eloquencia*, *essencia*, *existencia*, *experiencia*, *ignocencia*, *indulgencia*, *influencia*, *inteligencia*, *magnificencia*, *negligencia*, *obediencia*, *paciencia*, *penitencia*, *permanencia*, *potencia*, *presencia*, *prudencia*, *reverencia*, *resistencia*, etc. (Ejemplos sacados de LLULL, METGE, TIRANT, etc.). Esto no obstante, algunos escritores modernos han querido ver un castellanismo en la *i* de las terminaciones *-ancia* y *-encia* y han dado en reemplazarlas sistemáticamente por *-ança* y *-ença*, escribiendo, por ejemplo, *ignorança*, *substança*, *essença*, *ciença*.» (Fabra 1912: 242)

«No falta quien, equiparando los pseudoderivados á los verdaderos derivados, cree que el hecho de decirse, por ejemplo, *lavi*, *metal*, *exclos*, *greu*, exige que se diga *lavial*, *metalyrgia*, *exclosio*, *greuissim*, y que las formas correctas *labial*, *metallurgia* (con *l* doble), *exclusió*, *gravissim* son castellanismos, como se cree que lo son otros muchos latinismos, por ejemplo, *eleva*r, *prolonga*r, *termina*r, *malleable*, que hoy encontramos sistemáticamente reemplazados por *enlaira*r, *perllonga*r, *termena*r, *malejable*. (Cp. la substitución de *ambient*, *gracies*, *edat*, *cruel*, *ignorancia* etc. por *ambient*, *mercès*, *etat*, *crudel*, *ignorança*, etc. [...])» (Fabra 1912: 282)¹³

En canvi, Fabra no era partidari de crear mots patrimonials, diguem-ne, artificials. És a dir, de prendre com a base una paraula del llatí i «reconstruir-ne» l'evolució popular per la qual hauria pogut passar, de manera que el resultat fos un mot català «normal». Així, més d'una vegada va explicar que el resultat regular de *APPODIU* en català hauria estat *apuig*, i el de *ALIENUS* *allè* (Fabra 1925: 15-16; Fabra 2010: 586). Fabra rebutjava aquestes dues solucions. Per resoldre el segon cas va crear el cultisme *aliè* (Fabra 1925: 15; 2010: 302). Una altra mostra d'aquesta posició: en una carta de 1930 a Miquel de Garganta li demana si *l·lim* és realment una paraula popular; si no ho és —afirma— la catalanització de *limbus* hauria de ser *limbe* (Fabra 2011: 332).

Em sembla convenient fer un comentari aclaridor abans de tancar aquest apartat. El neologisme que es crea manllevant i adaptant un mot del grec o del llatí és un cultisme. El terme *cultisme* designa, doncs, el resultat, la paraula nova. Alhora, el terme *cultisme* també designa el procediment, el procés. Podem dir, així, que el *cultisme*₂ és el procediment de manlleu al llatí o al grec per mitjà del qual es crea un mot savi, un *cultisme*₁. A més, el mot nou que es crea per mitjà de de la variació

¹³ Fabra s'ocupa d'aquesta qüestió ja a la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* (Fabra 1898: 39-40). Com he dit, la denúncia de casos de rebuig inadequat de cultismes és molt freqüent en la seva obra. En la conversa filològica del 23 de febrer de 1926, per exemple, havia de sortir al pas d'un lector que condemnava *cerebral* perquè li semblava que la formació correcta era *cervellal* (Fabra 2010: 722-723).

formal catalanitzadora de cultismes castellanitzants (procés) és també un cultisme (resultat). Per tant hi ha cultismes (resultat) creats per cultisme —manlleu— (procés) i cultismes (resultat) creats per variació formal (procés). Això pot fer pensar que, aplicada als cultismes (resultat), la distinció entre cultisme per manlleu i cultisme per variació és complexa o poc operativa. Efectivament, pot resultar complexa. Però, tot i així, em sembla que és pertinent, almenys si es vol donar una orientació empírica al treball descriptiu de lexicologia i neologia. La qüestió metodològica sembla que hauria d'anar per aquí: un cultisme (resultat) és el fruit d'un cultisme manlleu (procés) si la llengua no té prèviament un cultisme al·lòtrop de la unitat nova. En canvi, el cultisme (resultat) és el fruit de la variació formal regularitzadora (procés) si la llengua ja disposa d'un al·lòtrop, que és precisament el que opera com a base de la regularització catalanitzadora. Així, *dentífrici* va ser un cultisme obtingut per variació (el mot que es feia servir en català era *dentífric*), mentre que, per exemple, el cultisme *paratètic*, ja al·ludit, caldria considerar-lo un manlleu.

El fet que la distinció de què estem tractant pugui resultar complexa en algun moment no justifica, em sembla, que l'hàgim d'abandonar. Pensem que hi ha problemes semblants en altres àrees de la neologia. Així, el compost culte (*telèfon*, *automòbil*) té aparença de cultisme (porta, diguem-ne, el mateix «vestit»). De fet, si tenim en compte que en les llengües romàniques hi ha mots manllevats al grec o al llatí —cultismes— que eren paraules compostes en aquells idiomes, haurem de reconèixer que aquestes paraules (aquests cultismes) tenen la mateixa «forma» que les formades per composició culta. Així, la paraula *filosofia* és un cultisme, perquè va ser obtinguda a partir del mot *PHILOSOPHIA*, que ja existia en llatí (que, al seu torn, l'havia manllevat al grec). No hi ha cap signe extern que distingeixi certs cultismes de certs compostos cultes. L'única manera de saber-ho és el recurs a la documentació procedent de la història de la llengua (alternativament, també podem deduir que un mot és un compost culte i no un cultisme si designa un objecte que no existia en l'època dels romans i dels grecs: *telèfon*).¹⁴

14 Normalment en els estudis de neologia i terminologia els cultismes del tipus *filosofia* s'estudien com a compostos cultes. Segurament no es pot rebutjar aquesta pràctica, que d'altra banda té lògica en estudis que no

1.13 Manlleu. Manlleus a la llengua antiga

Podem parlar també de manlleu quan la transferència lèxica no es produeix entre idiomes sinó entre varietats o registres d'un mateix idioma (Veny 2008: 30). En la seva tasca de planificació lingüística Fabra va manllevar al català antic determinats mots per incorporar-los a l'estàndard contemporani (Fabra 1918: 260; 1925: 13-14). De fet, abans d'ell, durant la Renaixença, certs escriptors també havien incorporat a la llengua literària, amb èxit desigual, paraules del català medieval que havien desaparegut de la llengua comuna (*aimada*, *homeier*, *puig* <conjunció>, *ans*, *encar*, etc.). La posició de Fabra no era, però, arcaïsta. Més d'una vegada va assenyalar que la recuperació havia de ser gradual, sense encarcament, que els mots antics que es recuperaven havien de tenir justificació i sotmetre's a una anàlisi severa, i que no tenia sentit recórrer a l'arcaisme si la llengua catalana ja tenia un mot usual que denotés el que es volia designar amb el mot antic, i que tampoc no tenia sentit pretendre recuperar el significat antic d'una paraula si la paraula havia evolucionat i havia canviat espontàniament de sentit (Fabra 2010: 895-898, 905).

Com a mostra de manlleus al català antic incorporats a la llengua estàndard per Fabra —o gràcies al seu impuls— podem fer referència a *assabentar* (Fabra 2010: 149-150) —que tot i que el CTILC documenta en Carles Riba el 1915, és a dir, abans de la publicació del *Diccionari ortogràfic*, hem de tenir en compte que ja figura al «Vocabulario» de la gramàtica de 1912—, *acomiar* (Fabra 2010: 149-150) —en aquest cas, d'acord amb el CTILC, el mot havia estat usat el 1910 per López Picó, el 1912

siguin altament especialitzats, i també en té en aproximacions teòriques sincronistes. A més, sempre es pot recórrer a la idea de la *reanàlisi*: el sistema de la llengua reanalitza el cultisme *filosofia* com a compost culte. Fabra mateix sembla que justifica aquesta aproximació, tractant d'un cas anàleg. En referir-se a mots com *infidel*, *inútil* o *indigne*, no deixa d'indicar que són manlleus (cultismes), però quan explica que en català s'ha format el prefix negatiu *in-*, afegeix que mots «com *infidel*, *inútil*, etc. (manllevats, ja fets, al llatí) poden, llavors, equiparar-se a mots com *incopsable*, etc. (compostos de formació catalana)» (Fabra 1956: 149). De fet, si fóssim màximament rigorosos, hauríem de reconèixer que una bona part dels mots formats per composició culta en català en realitat no són sinó manlleus d'altres llengües —vegeu Veny (2008: 37)—, que són les que primer van formar el cultisme, i partir de les quals es va escampar als altres idiomes, amb les adaptacions pertinents —potser també cal aplicar-los la idea de la reanàlisi.

per Ambrosi Carrion i el 1913 per Maragall—, *lliurar* (Fabra 2010: 157), *amesurat* (Fabra 2010: 528), *novellament* (Fabra 2010: 235), *esdevenir* (Fabra 2010: 237), *alleujar*, *abreujar*, *agreujar* (Fabra 2010: 238-239), *frèvol* (Fabra 2010: 240), *abellir*, *estruç*; i els més coneguts *per tal com* i *per tal que* (Fabra 2010: 186-187), *no res menys* (Fabra 2010: 191), *llur*, *àdhuc* i *malgrat*.¹⁵ En canvi, amb altres propostes la implantació no es va assolir de cap manera; seria el cas de les locucions *en esguard* de, *per esguard* de i *tenir esguard* —que Fabra modifica lleugerament a partir de *haver esguard*— (Fabra 2010: 236-137; 1932: s.v. *esguard*) o del verb *encercar* (Fabra 2010: 449).

El manlleu a la llengua antiga pot ser una simple transfusió lèxica —recuperar un mot amb el significat que tenia antigament per substituir, per exemple, un castellanisme implantat—, o pot ser un manlleu amb recategorització semàntica. Aquest va ser, per exemple, el cas de *bústia*, que en català antic designava la capsa de cuir o metall en què els correus portaven la correspondència, i que Fabra va recategoritzar perquè signifiqués el receptacle de la via pública amb una obertura per tirar-hi les cartes (Fabra 2010: 672-673). De fet, Fabra havia expressat obertament el 1920 el seu rebuig a recategoritzar semànticament els arcaïsmes que es recuperaven (Fabra 2010: 183), però sembla que en algun cas no va poder evitar l'impuls de desobeir el seu propi criteri.¹⁶

15 Com hem vist abans, tots aquests casos cauen dins el que Fabra denominava «el recurs a l'arcaisme». Val a dir, però, que des del punt de vista funcional un arcaisme deixa de ser-ho en la mesura que es naturalitza. Un mot, doncs, pot ser un arcaisme des d'un punt de vista genètic però no des d'un punt de vista funcional. De fet, en el context cultural i polític de l'època de Fabra, mots com *acomiar* o *assabentar* van ser percebuts com a resultat de la resposta modernitzadora a una situació de provincianisme ranci. De manera que es produeix la paradoxa que l'arcaisme esdevé un recurs neològic.

16 Fabra introdueix el mot a la segona edició del *Diccionari ortogràfic*, el 1923, però no s'hi va referir públicament fins al 1925, amb molta prudència expositiva: «En català antic es troben a vegades mots que un pensa que, si no haguessin desaparegut, haurien pogut servir per a designar objectes moderns als quals donem avui noms forasters. I un està llavors temptat de proposar-ne l'admissió canviant-ne adequadament el significat per tal d'emprar-los com a substituïts d'aquells mots forasters» (Fabra 2010: 672). Al CTILC la primera documentació no lexicogràfica del mot amb aquest nou valor semàntic apareix el 1931.

1.14 Manlleu. Manlleus a les varietats dialectals

En la seva tasca de planificació lingüística Fabra va preveure la possibilitat de manllevar a les varietats dialectals determinats mots per incorporar-los a l'estàndard, d'acord amb les paraules programàtiques ja esmentades abans: «Per remeiar els castellanismes no cal recórrer exclusivament a l'arcaisme. Les aportacions dialectals ens forneixen materials preciosos per a refer el lèxic de la llengua literària» (Fabra 2010: 159; vegeu també 1918: 260-261; 1925: 14). De fet, però, en la pràctica Fabra va recórrer a aquest recurs amb molt poca freqüència (entre altres, podríem esmentar, i encara amb objeccions en alguns casos, els mots *atzucac*, *besllumar*, *faisó*, *llumí*, *llustrí*, *lluentó*, *oronell* o *emprar*), i més aviat el que trobem sovint a les *Converses* i en altres textos, quan es debaten paraules concretes, són recels, basats en l'argument que cal conèixer bé el significat precís del dialectalisme per introduir-lo en la llengua literària i en l'argument que no té gaire sentit introduir variants si l'estàndard ja té un mot que designa el mateix. L'actitud favorable al manlleu dialectal apareix bàsicament per als supòsits en què l'aportació territorial pot omplir un buit semàntic (*llu-entó*, *llumí*, *atzucac* —que evitava el sintagma llavors freqüent *carrer que no passa*—), per als xenismes interns (*talaiot*) i per als casos, que he examinat en l'apartat de neologia semàntica, que tenen a veure amb la incorporació de mots dialectals a la llengua general modificant-los semànticament, com en els casos de *alberge*, *moixó* o *fraga*.

Aquesta qüestió, d'altra banda, és relativament complexa d'analitzar en termes estrictes de praxi neològica, perquè no és del tot clar que el fet que Fabra consignés una variant territorial al *Diccionari* —que normalment era additiva, i convivia per tant al costat d'una altra— s'hagi d'interpretar que responia a la voluntat d'incorporar-la a la llengua estàndard general. La qüestió, de fet, és complexa per altres raons, i en part ha estat relativament analitzada, més enllà de l'esfera de la formació de mots i la neologia, des del marc general de la codificació lingüística, la sociolingüística i la història de la llengua. Tot plegat, em sembla, justifica que ara no hi dediqui més espai. El lector pot recórrer, entre altres, a Bibiloni i Corbera (1984), Colón i Soberanas (1986: 218-219, 221), Ferrando (2000), Casanova (2002), Colón (2003: 305-306, 308), Veny (2007) i Santamaria (2010).

1.15 Manlleu. Altres manlleus

Fabra no fa consideracions generals en la seva obra, el castellà a part, sobre els manlleus provinents de les llengües europees modernes, si exceptuem breus comentaris de les *Converses* o d'altres textos amb els quals expressa que no hi ha cap llengua que no presenti manlleus fets a les altres llengües (Fabra 2010: 157, 441, 586; 1925: 278), i si exceptuem l'afirmació, d'altra banda lògica, que cal combatre la introducció innecessària d'estrangerismes, que han de ser admesos quan no hi hagi un equivalent català satisfactori (Fabra 2010: 441). En canvi, sí que fa consideracions sobre unitats concretes. D'altra banda, tant al *Diccionari ortogràfic* com al *Diccionari general* incorpora manlleus, normalment marcats com a tals, i això és un senyal que, efectivament, la neologia per manlleu era un recurs d'ampliació del lèxic que preveia com a recurs ordinari de la llengua catalana. Hi ha encara per fer, sigui com sigui, una recerca sistemàtica i quantitativa dels manlleus introduïts (o ratificats) pel *Diccionari ortogràfic* i pel *Diccionari general*.¹⁷

Les consideracions sobre unitats concretes ens permeten fer-nos una idea dels criteris que el guiaven en l'adopció i adaptació de manlleus. Així, una conversa filològica de 1922 sobre els mots *autobús* i *autoòmnibus* mostra que Fabra no era partidari de l'hibridisme (Fabra 1910: 379-380). Acceptava el nou mot *autoòmnibus* —que, d'acord amb la seva anàlisi, era un derivat format per la base nominal *òmnibus* 'carruatge públic de passatgers' i el nou prefix *auto-* 'que té en ell mateix el seu propulsor'—, però no pas *autobús*, perquè, d'acord igualment amb la seva anàlisi, estava format també pel nou prefix *auto-* (considerat ja català) i el mot estranger (anglès) *bus*, inexistent —amb el sentit pertinent— en català, però existent, precisament, amb un altre sentit. (Fabra constata que en anglès s'havia produït el truncament de *omnibus* a *bus*, però no en català —no en el català de 1922.)¹⁸

17 El treball de Jordi Bruguera (1985) constitueix un primer pas en aquest sentit, tot i que, dissortadament, no va fer servir com a font la primera edició del *Diccionari general*, i això distorsiona els resultats de la seva anàlisi.

18 Fabra recull *autoòmnibus* per primera vegada en la tercera edició del *Diccionari ortogràfic* (1931), i no hi recull *autobús*. Com s'ha dit sovint, Fabra era flexible, i això és el que el devia dur a acceptar un any després, al

El comentari sobre el gal·licisme *xofer*, en aquesta línia, mostra un altre dels criteris fabrians quant als manlleus: en la mesura dels possibles, l'adaptació catalana havia de respectar la fonètica de l'original (Fabra 2010: 736). Fabra lamentava que es pronunciés com si el mot fos escrit *xófer*, fent notar que aquesta pronúncia seria adequada si el mot fos un manlleu de l'anglès (i puntualitzava, a més, que en anglès, precisament, pronunciaven el mot a la francesa!). Quant a l'ortografia, era més aviat partidari de respectar la que tenia la paraula en la llengua font, almenys fins que, passat un temps, no es pogués considerar que el manlleu estava completament adaptat —per això preferia, per exemple, *amateur* a *amater* (Fabra 2010: 441, 445). Un cop adaptat, caldria ortografiar-lo a la catalana, però sempre buscant el sistema que permetés pronunciar el mot amb la fonètica tan acostada com fos possible a la del mot original. Aquesta és la raó que va fer decantar-lo el 1923 per la grafies *caixet* (del francès *cachet*) (Fabra 2010: 401), i *futbol* (i no pas *football* o *fútbo*l), i que el va fer rebutjar *jems* o *gems* per *hands* —que preferia traduir per *mans* (Fabra 2010: 443)— i (amb aquest mot la història no li ha donat la raó) *penal* (Fabra 2010: 445). Altres vegades es va manifestar a favor d'impulsar el calc: *àrbitre* i no *referee*, *jutge de línia* i no *linesman*, *porter* i no *goal-keeper* (Fabra 2010: 445).¹⁹

Naturalment, en un apartat que tracta dels manlleus no em puc deixar de referir, ni que sigui molt breument, als manlleus que van ocupar la major part dels esforços codificadors de Pompeu Fabra: els manlleus del castellà. La posició de Fabra, en aquest punt, era, com se sap, de rebuig bel·ligerant. Tot i així, no va deixar de recollir-ne al *Diccionari general* (Colón i

Diccionari general, aquesta segona solució (que, de tota manera, remet a la primera, que conté la definició).

19 De tota manera, contra el seu propi criteri, *cachet* és adaptat en *catxet* al *Diccionari ortogràfic*, una adaptació que no corregeix al *Diccionari general*. Pel que fa a *futbol*, Fabra va establir un canvi en la posició de l'accent —aparentment contra el seu criteri—, una decisió que cal explicar perquè permetia conservar el timbre de la darrera vocal (Solà 2006: 26; Ginebra i Solà 2007: 198-199). En relació amb *penal*, els mots de Fabra són aquests: «Quant a *penalty* ¿no sabrem trobar un substitut d'aquest curiós *penal*, en què apareix accentuada una vocal que en el mot originari és precisament... muda?» (Fabra 2010: 445). Ni *penal* ni *penalty* (o *penalti*) apareixen al *Diccionari general*, potser perquè Fabra encara no havia resolt el conflicte entre el seu criteri i l'ús més estès.

Soberanes 1986: 221). Ara: no sé si en aquest cas es pot parlar de treball neològic; més aviat fa l'efecte que Fabra va acceptar els castellanismes implantats que veia impossible de desarrelar.²⁰ També caldria fer referència al calc semàntic —al calc semàntic del castellà—, que Fabra no va deixar mai de combatre activament —vegeu, per exemple, Fabra (2010: 153-154, 157, 158, 179, 271)—, i al qual sovint es va referir amb expressions més connotatives que denotatives, com ara la de «pertorbacions semàntiques» (Fabra 2010: 271).

1.16 La posició davant dels mots nous

La segona vessant de la feina de Pompeu Fabra en l'àmbit de la neologia és la que identifiquem normalment com a tal en els estudis de la matèria. La llengua catalana, un cop «normalitzada», també havia de continuar fent front a les noves necessitats denominatives, com qualsevol altra llengua de cultura. Com m'indica Jordi Bover, tot i que a l'època de Fabra l'evolució de la ciència i la tecnologia no era tan vertiginosa com avui dia, igualment sorgien nous conceptes continuament: hem de pensar que tecnologies tan rellevants com l'automòbil, el cinematògraf o el telèfon són de final del segle XIX, i que en l'àmbit científic, per exemple, el primer antibiòtic, la penicil·lina, és descobert per Alexander Fleming l'any 1928. ¿Quina era la posició de Fabra en relació amb aquest punt?

L'any 1968 Badia i Margarit va publicar un breu estudi sobre la qüestió, i va establir que l'actitud de Fabra era un actitud que qualificava d'«obertura a la realitat» (1968: 151). Així, va referir-se a 10 paraules que acabaven d'entrar en la llengua quan Fabra redactava el *Diccionari*, i va consignar que totes es recullen a l'obra: *feixista*, *glaucoma*, *gratacels*, *microorganisme*, *míldiu*, *míting*, *parabrisa*, *policlínica*, *proteïna*, *vitamina*. En la mateixa línia de sensibilitat lexicogràfica de cara als mots nous que el progrés escampava llavors, Colón i Soberanes (1986: 220) feien notar la inclusió al *Diccionari general* d'unitats com *cel·luloide*, *radiografia*, *mecanografia*, *cabaret*, *ruleta*, *motocicleta*, *motorista*, *tanc*, *impermeable*, *gasogen*, *gasolina*, *film*,

20 O que tenien caràcter de xenisme: *catxumbo*, *manigua*, *pandero*, *catxutxa* (en aquest cas el mot, que apareix al *Diccionari ortogràfic*, va ser desestimat pel *Diccionari general*).

filmar, *cinema*, *automòbil* i *automobilista*. En realitat, la posició de Fabra —que, per dir-ho de manera simplificada i una mica frívola, era un home modern, que jugava a tennis, anava al cinema i bevia whisky— sembla que no podia ser sinó la de l'aperturisme lexicològic. I, en qualsevol cas, interessa destacar que, tant si les admetia com si no, el que caracteritza sovint la seva labor és precisament l'atenció a l'aparició de les paraules noves: la idea que, sigui com sigui, cal reflexionar i debatre sobre la conveniència o no d'acceptar-les. Per exemple: m'he referit a la qüestió del doblet *autobús/autòmnibus*. El que ara m'interessa posar en relleu és que la conversa filològica dedicada a aquests mots és de 1922, i que el CTILC documenta tots dos mots per primera vegada el 1922 i el 1923: Fabra en parla, doncs, en el moment que apareixen.

Cal afegir, encara, que ell mateix, com a usuari de la llengua, va introduir neologismes en els seus textos. D'una banda, neologismes terminològics, com a resultat de la seva activitat científica ordinària de lingüista. Podem fer referència a termes com *fonema*, de 1903 (Fabra 2006: 88) (que el CTILC no documenta fins al 1908);²¹ *foneticista*, de 1905 (Fabra 2010: 806) (que el CTILC no documenta fins al 1930); *romanista*, de 1905 (Fabra 2010: 806) (que el CTILC no documenta, amb el sentit pertinent, fins al 1916); *semasiologia*, de 1907 (Fabra 2010: 862) (CTILC: 1917); *pretònic*, de 1907 (Fabra 2010: 860) (CTILC: 1917); *rizotònic*, de 1923 (Fabra 2010: 487) (CTILC: 1930); *neològic*, de 1917 (CTILC: no documentat); *consonantificar*, de 1907 (Fabra 2010: 859) (CTILC: no documentat); *llengua estàndard*, de 1929 (Fabra 2013: 241; grafiat *standard*) (CTILC: 1969).

De l'altra, neologismes no terminològics: *castellanofòbia*, de 1907 (Fabra 2010: 862) (CTILC: no documentat); *estrangeritzar*, de 1926 (Garcés 1926: 651) (CTILC: 1953); *up to date*, de 1929 —«es deu a ell que molts llibres hagin aparegut completament *up to date* quant a correcció lèxica i gramatical» (Fabra 2013: 635)— (CTILC: 1937); *pastitxo*, de 1892 (Fabra 2013: 108) (CTILC: 1908). De vegades no són neologismes introduïts per Fabra, però són, en qualsevol cas, neologismes del període que sembla que no té cap inconvenient a fer servir: *càmping*, el

21 Per estalviar espai, per a totes les dades que proporciono en els paràgrafs següents limito la referència a les *Obres completes*, i no indico el títol del text fabrià concret en què es troben.

1934 (Fabra 2013: 669); *match* 'partit de tennis', el 1922 (Fabra 2010: 387) —el mot surt a l'«Addenda» del *Diccionari general*, adaptat en *matx*—; *oficinista*, el 1934 (Fabra 2013: 670-671); *botanista* 'botànic', el 1933 (Fabra 2013: 664); *antinormista*, el 1928 (Fabra 2013: 212); *multiformitat*, el 1915 (Fabra 2013: 251); *màquina jacquard*, el 1924 (Fabra 2010: 582); *sòkol*, el 1930 (Fabra 2013: 558); *enragé*, el 1892 (Fabra 2013: 93); *vernissage*, el 1891 (Fabra 2013: 77); *suèter*, el 1929 (Fabra 2010: 901), o *esmòquing* (grafiat *smoking*), el 1918 i el 1929 (Fabra 2009: 161; 2010: 901).²² Fabra, doncs, era un neologista²³ —i aquesta afirmació no contradiu, em sembla, la indicació de Fabra, de 1929, que cal evitar mots nous que no esmenin una «defectuositat» evident del lèxic català, una indicació que Fabra feia pensant sobretot en els dialectalismes i els arcaismes (Fabra 2010: 891).

Una qüestió final que ara no debatré és si Fabra es va mostrar més tolerant amb els manlleus de llengües que no fossin el castellà. Jordi Bover m'assenyala, així, que en el cas de l'anglicisme *flirt*, per exemple, la perspectiva del temps potser fa pensar que Fabra se l'hauria pogut estalviar. Pot ser. De tota manera, la impressió general que produeixen els textos de Fabra és que donava prioritat, sobretot, a considerar si el mot nou omplia o no un buit semàntic que difícilment, per la raó que fos, podia cobrir-se amb una unitat catalana. És cert que durant el període de codificació del català Fabra va ser acusat de rebutjar els castellanismes i de tenir alhora una actitud excessivament oberta davant els gal·licismes, però és una acusació que tenia un marcat caràcter ideològic. Ell mateix s'hi va referir en un passatge de les *Converses*, fent notar que els mots titllats de gal·licismes eren en realitat arcaismes catalans (Fabra 2010: 555). (I l'observació de Bover, d'altra banda, també podria aplicar-se a certs castellanismes: ¿calia *panetela*?)

22 El 1929, en una conversa filològica, es refereix a *suèter* i *smoking* com a mots ja manllevats; en canvi, curiosament, el primer és recollit el 1932 al *Diccionari general*, a l'«Addenda», però el segon no.

23 La paraula *neologista* apareix el 1917 al *Diccionari ortogràfic*, i després és recollida al *Diccionari general* amb el sentit de 'el qui empra neologismes'. No figura al DCVB ni es documenta al CTILC. En tots dos llocs hi trobem *neologisme*, però ni *neologista* ni *neològic*.

1.17 La neologia terminològica

Pompeu Fabra sempre va preveure que la normativització i la normalització afectarien tots els registres i varietats de la llengua. També l'àmbit científic i tècnic, doncs. Tot i així, no hi ha una reflexió específica en la seva obra sobre la neologia terminològica, com ja va assenyalar Argenter (2010: 39-40), si exceptuem la conferència intitulada «Importància dels vocabularis tècnics», pronunciada el 1931 a l'Ateneu Barcelonès, i el breu pròleg al *Diccionari de medicina* dirigit per Manuel Corachan, de 1936. Però això no hauria de fer pensar que Fabra es va desentendre de la fixació i renovació del vocabulari tècnic i científic. La mostra més clara de la seva preocupació pel lèxic especialitzat és l'abundant inclusió de terminologia, més enllà del que era previsible en un diccionari ordinari, al *Diccionari general*, com ja ha estat prou remarcat pels estudiosos (Colón i Soberanas 1986, Cabré 1994b, Cabré 1996, Riera i Vallès 1991, March 2000, Alsina 2001, Ginebra i Solà 2007). Sembla clar que Fabra considerava el seu diccionari com una aportació bàsica a l'establiment del lèxic científicotècnic, i això explica la referència justificatòria del prefaci, a la qual ja he al·ludit, en relació amb el que anomena «mots internacionals» —als compostos cultes.²⁴ Convé fer notar, a més, que aquesta preocupació fabriana per la terminologia el va dur a interessar-se per la col·laboració dels professionals corresponents, com mostra algun passatge de les *Converses filològiques* —al·lusions als mercers a propòsit de *manguito/maniquet/maneguí* (Fabra 2010: 903) i als tècnics del tèxtil a propòsit de *batan/noc* (Fabra 2010: 582)— i, sobretot, com mostra la coneguda correspondència amb Pius Font i Quer i Miquel de Garganta a propòsit del lèxic botànic (Riera i Vallès 1991).

No em puc estendre més sobre la contribució del *Diccionari general* a l'establiment i renovació del lèxic català d'especialitat, una àrea sobre la qual ja hi ha bibliografia (Garganta 1968, Riera i Vallès 1991, March 2000, Favà 2000, Casassas

24 Cal entendre la referència, d'altra banda, com una declaració a favor de la normalitat social i la plenitud funcional de la llengua. Fabra volia allunyar els catalans, així, de la idea, encara socialment latent, que el seu idioma havia de recloure's en uns determinats àmbits d'ús. El diccionari no havia de ser una mostra de curiositats filològiques i tipismes lèxics per a ús d'«enamorats» de la llengua.

2007, Casassas 2008, Mir i altres 2010, Marrugat 2012). Però potser sí que val la pena comentar breument els dos textos als quals m'acabo de referir, la conferència de 1931 i el pròleg de 1936. En la conferència —que no coneixem directament, sinó per mitjà de la notícia periodística que se'n va publicar— Fabra va fer una petita relació dels procediments que li semblaven adequats per a la neologia terminològica, que són de fet els que preveia en general per a la creació lèxica. Així, va al·ludir a la possibilitat de recórrer al manlleu del lèxic tècnic antic (en el cas d'instruments i operacions que encara tinguessin vigència), a la recategorització semàntica (per mitjà de la transferència o l'especialització —el mot *lleixiu* podia passar a tenir el significat tècnic de 'líquid per rentar'—), al manlleu de les llengües modernes i a la derivació i la composició (Anònim 1931: 367-368). En el pròleg del *Diccionari de medicina*, a més de referir-se a la necessitat de recollir els noms usats en tots els dialectes, es va estendre particularment sobre els compostos cultes. Els seus comentaris es van centrar en la necessitat de fixar la forma catalana d'aquestes formacions, i de deslliurar-les de solucions morfològiques, accentuals o ortogràfiques —de vegades errònies— pautades pel castellà, el francès o l'anglès (Fabra 1936: 318-319).

Bibliografia

- ALSINA, Àlex; i altres (2007): *La figura i l'obra de Pompeu Fabra*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra.
- ALSINA KEITH, Victòria (2001): «*El Diccionari general de la llengua catalana*, una obra lexicogràfica del segle xx. Els cultismes en el DGLC», dins *L'aportació cultural i científica de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1997)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 101-115.
- ANÒNIM (1931): «Importància dels vocabularis tècnics» [resseïnya de la conferència de Pompeu Fabra], *La Publicitat*, 16 desembre 1931, p. 2. Reproduït a Fabra (2013), pp. 366-368 [d'on cito].
- ARGENTER, Joan A. (2010): «*Les Converses filològiques* de Pompeu Fabra i la codificació del català en el context europeu», dins Pompeu Fabra (2010), pp. 13-76.
- AUGER, Pierre; Louis ROUSSEAU (1984): *Metodologia de la recerca terminològica*, traducció i adaptació de M. Teresa Cabré, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1951): *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona, Noguer. Segona edició, en català: València, Tres i Quatre, 1981[d'on cito].
- (1962): *Gramàtica catalana*, 2 vols., Madrid, Gredos.
- (1968): «Fabra davant els mots nous», *Serra d'Or*, any X, núm. 103 (abril 1968), pp. 47-50. Reproduït, amb el títol «Fabra davant els mots nous de la llengua», dins Antoni M. Badia i Margarit, *La llengua catalana ahir i avui*, Barcelona, Curial, 1973, pp. 146-156 [d'on cito].
- BERNAL, Elisenda (2007): «Fabra i la formació de paraules: els criteris morfològics», dins Àlex Alsina i altres (2007), pp. 115-126.
- BERNAL, Elisenda; M. Teresa CABRÉ (2015): «La neologia per conversió sintàctica i per lexicalització», dins Judit Freixa, Elisenda Bernal i M. Teresa Cabré (eds.) (2015), pp. 119-131.
- BIBILONI, Gabriel; Jaume CORBERA (1984): «La llengua normativa a les Illes Balears», dins M. Teresa Cabré, Joan Martí, Lúdia Pons i Joan Solà (eds.), *Problemàtica de la llengua normativa. Actes de les Primeres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 147-156.
- BRUGUERA, Jordi (1985): *Història del lèxic català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

- CABRÉ, M. Teresa (1994a): *A l'entorn de la paraula (II). Lexicologia catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- (1994b): «Terminologie et dictionnaires», *Meta*, vol. xxxix, núm. 4, pp. 589-597.
 - (1996): «Sobre manlleus i diccionaris», dins M. Teresa Cabré, Lúcia Pons, Joaquim Rafel, Joan Veny i Joaquim Viaplana (eds.), *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, Barcelona, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 3, pp. 39-61.
- CABRÉ, M. Teresa; Gemma RIGAU (1986): *Lexicologia i semàntica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CASANOVA, Emili (2002): «El lèxic valencià en el diccionari Fabra de 1932» *Catalan Review*, vol. xxvi, núm. 1-2, pp. 51-70.
- CASASSAS, Oriol (2007): «El llenguatge científic i Pompeu Fabra», dins Àlex Alsina i altres (2007), pp. 49-56.
- (2008): *El llenguatge de les ciències i Pompeu Fabra*, Barcelona, Fundació Universitat Catalana d'Estiu.
- COLÓN, Germà (2003): «Pompeu Fabra, lexicògraf», dins Germà Colón, *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*, edició de Núria Mañé i Albert Soler, Castelló de la Plana / Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 371-382. Reproduït dins Anna Montserrat i Olga Cubells (eds.) (2007), pp. 305-316 [d'on cito].
- COLÓN, Germà; Amadeu-J. SOBERANAS (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CTILC = Institut d'Estudis Catalans: *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. <https://ctilc.iec.cat/>. Consultes: desembre 2018 – febrer 2019.
- FABRA, Pompeu (1898): *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenç. Reproduït en facsímil a Fabra (2005), pp. 331-439.
- (1907): «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari», dins Institut d'Estudis Catalans, *Anuari MCMVII*, Barcelona, Palau de la Diputació, pp. 352-369. Reproduït en facsímil a Fabra (2006), pp. 207-227.
 - (1912): *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenç; Massó, Casas & Ca. Reproduït en facsímil a Fabra (2005), pp. 441-946.
 - (1917): *Diccionari ortogràfic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

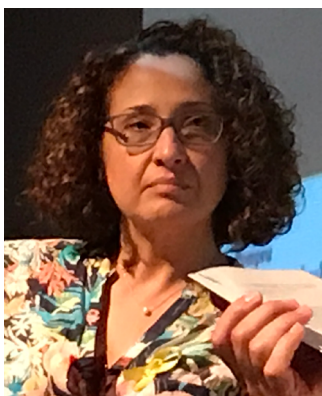
- (1918): «La llengua nacional. Filòlegs i poetes», *La Veu de Catalunya*, 2 agost 1918, p. 11. Reproduït a Fabra (2013), pp. 258-262 [d'on cito].
 - (1923): *Diccionari ortogràfic*, 2a edició, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (1925): *L'obra de depuració del català*, Barcelona, Ateneu Barcelonès. Reproduït en facsímil a Fabra (2013), pp. 269-287.
 - (1931): *Diccionari ortogràfic*, 3a edició, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (1932): *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Llibreria Catalònia. Reproduït en facsímil a Fabra (2007), pp. 159-1959.
 - (1936): «[Pròleg]» a Manuel Corachan (dir.), *Diccionari de medicina*, Barcelona, Salvat Editors. Reproduït a Fabra (2013), pp. 318-319 [d'on cito].
 - (1956): *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide. Reproduït en facsímil a Fabra (2009), pp. 475-835.
 - (2005): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (2006): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (2007): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 5, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (2009): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 6, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (2010): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 7, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (2011): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 8, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 - (2013): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 9, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FAVÀ I AGUD, Xavier (2000): «El lèxic de la vinya al diccionari de Pompeu Fabra», dins Jordi Ginebra, Raül-David Martínez Gili i Miquel Àngel Pradilla (eds.), vol. II, pp. 291-308.
- FELIU, Francesc; Olga FULLANA (2012): «La inclusió d'afixos en el DGLC: una novetat lexicogràfica a principis del segle xx», dins Miquel Àngel Pradilla (ed.), pp. 393-403.
- FERRANDO, Antoni (2000): «La presència dels dialectes territorials en l'obra de Pompeu Fabra» dins Jordi Ginebra, Raül-David Martínez Gili i Miquel Àngel Pradilla (eds.), vol. i, pp. 279-340.

- FERRER, Josep (2007): «Les propostes d'estandardització lexicosemàntica de Pompeu Fabra», dins Anna Montserrat i Olga Cubells (eds.), pp. 201-207.
- FREIXA, Judit; Elisenda BERNAL; M. Teresa CABRÉ (eds.) (2015): *La neologia lèxica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- GARCÉS, Tomàs (1926): «Conversa amb Pompeu Fabra», *Revista de Catalunya*, any III, núm. 23 (maig), pp. 485-494. Reproduït dins Pompeu Fabra (2013), pp. 646-653 [d'on cito].
- GARGANTA, Miquel de (1968): «La botànica en el diccionari Fabra», *Revista de Palafrugell*, any VII, núm. 74 (1 març 1968), pp. 3-4.
- GINEBRA, Jordi (1996): «M. Teresa Cabré, *A l'entorn de la paraula*, 2 vols., València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 1994», *Els Marges*, núm. 56 (octubre 1996), pp. 123-126.
- GINEBRA, Jordi; Raül-David MARTÍNEZ GILI; Miquel Àngel PRADILLA (eds.) (2000): *La lingüística de Pompeu Fabra*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili, 2 vols.
- GINEBRA, Jordi; Anna MONTSERRAT (2000): «Tractament de les unitats fraseològiques en el diccionari de Pompeu Fabra», dins Jordi Ginebra, Raül-David Martínez Gili i Miquel Àngel Pradilla (eds.), vol. II, pp. 365-379.
- GINEBRA, Jordi; Joan SOLÀ (2007): *Pompeu Fabra: vida i obra*, Barcelona, Teide.
- GONZÁLEZ GARCÍA, Luís (1997): «Esbozo de una morfología funcional», *Moenia*, núm. 3 (1997), pp. 5-49.
- MARCH I NOGUERA, Joan (2000): «Les aportacions de Pompeu Fabra i els seus col·laboradors al desenvolupament del llenguatge científic català modern (1901-1936)», dins Jordi Ginebra, Raül-David Martínez Gili i Miquel Àngel Pradilla (eds.), vol. II, pp. 381-394.
- MARRUGAT CUYÀS, Ramon (2012): «Observacions sobre el *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra i la normalització del llenguatge botànic català», dins Miquel Àngel Pradilla (ed.), pp. 405-412.
- MASCARÓ, Joan (1986): *Morfologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- MIR, Jordi; Ester BONET; Sílvia LLOVERA (2010): «Fabra i l'esport: de la dimensió social a l'aportació terminològica» *Terminàlia*, núm. 1 (2010), pp. 71-77.

- MONTSERRAT, Anna; Olga CUBELLS (eds.) (2007): *Entorn i vigència de l'obra de Fabra. Actes del II Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra.»*, Valls, Cossetània / Universitat Rovira i Virgili.
- OBSERVATORI DE NEOLOGIA (2004): *Metodologia del treball en neologia: criteris, materials i processos*, Barcelona, Institut Universitari de Lingüística Aplicada de la Universitat Pompeu Fabra.
- PALOMA, David; Albert RICO (2007). «Variació formal i enriquiment lèxic. El cas dels verbs amb el prefix *a-*», dins Anna Montserrat i Olga Cubells (eds.), pp. 239-252.
- PRADILLA, Miquel Àngel (ed.) (2012): *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 17, 18 i 19 de desembre de 2008)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- RIERA I FONTS, Carles; Joan VALLÈS XIRAU (1991): «Presentació», dins Pompeu Fabra, Pius Font i Quer i Manuel de Garganta, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 9-16.
- RULL MURUZÁBAL, Xavier (2007): «Els substantius d'acció i efecte en català», tesi doctoral, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili.
- SANTAMARIA, Carolina (2010): «Els dialectalismes en el diccionari normatiu (DGLC, DIEC1 i DIEC2)», dins *Espais terminològics 2009. Terminologia i variació geolingüística*, Vic/Barcelona, Eumo/Termcat, pp. 105-117.
- SERRANO DOLADER, David (1995): *Las formaciones parasintéticas en español*, Madrid, Arco Libros.
- SOLÀ, Joan (2006): *Pompeu Fabra i Poch. Semblança biogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- VENY, Joan (2007): «El *Diccionari general de la llengua catalana*: precedents, posterioritat, dialectalismes», dins Pompeu Fabra (2007), pp. 41-76.
- (2008): «Els manlleus a través de la història del català», dins *Espais Terminològics 2007. Neologia terminològica: el tractament dels manlleus*, Vic/Barcelona, Eumo/Termcat, pp. 27-60.

2. Fabra, normativista i lexicògraf: terminologia i diccionari general

Carolina Santamaria i Jordà

Carolina SANTAMARIA I JORDÀ

Llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat Autònoma de Barcelona, ha desenvolupat la seva carrera professional a l'Institut d'Estudis Catalans, on actualment és la cap de les Oficines Lexicogràfiques. Especialista en lexicografia, ha treballat en les diverses edicions del diccionari normatiu, una obra que coneix amb profunditat i sobre la qual ha publicat diversos articles i estudis. També ha col·laborat estretament amb el TERMCAT, atès que ha format part del Consell Supervisor durant prop de 12 anys.

2.1 Introducció

Que els diccionaris de llengua general han de contenir terminologia és una premissa generalment acceptada. La raó és òbvia: la competència lèxica dels usuaris d'aquests diccionaris inclou unitats de diversos graus d'especialització i, doncs, aquests usuaris poden tenir la necessitat de cercar-hi unitats més o menys especialitzades, tant per a la comprensió com per a la producció de textos.

Més difícil és arribar a un consens sobre la quantitat de terminologia que ha de recollir un diccionari de llengua general.

2.2 El pes de la terminologia en el *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC)

El diccionari de Pompeu Fabra conté termes d'especialitat i només cal fullejar-lo una mica per intuir que en conté en gran quantitat.

Per anar més enllà de la intuïció i poder parlar de dades reals, hem consultat un estudi que van fer les Oficines Lexicogràfiques (OL) de la Secció Filològica (SF) durant l'elaboració del DIEC1.

En aquell estudi, elaborat gràcies a les dades extretes de la Base de Dades de les Oficines Lexicogràfiques¹ (BDOL), creada ad hoc per al projecte del DIEC1, es confirmava que, efectivament, el DGLC incloïa molta terminologia: aproximadament entre un 55% i un 60% de les accepcions del diccionari duïen un codi d'àrea temàtica diferent del de lèxic comú.

Aquesta codificació temàtica feta a les OL també va fer palès que hi havia força desequilibris entre les diferents àrees. L'any 1995, M. Teresa Cabré, en conèixer les dades revelades per aquest estudi, ja es va fer ressò d'aquest desequilibri en l'article «Terminologia i diccionaris (2)».

Al costat d'àrees amb una profusió de termes que semblava excessiva, si teníem en compte el tipus de diccionari que analitzàvem, n'hi havia d'altres d'escassament representades. Vegem-ho en les taules següents:

1 En aquesta base s'abocà el *Diccionari general* de Fabra gràcies al procés previ d'escaneig i de codificació del text del diccionari que es dugué a terme en col·laboració amb el projecte del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana, del mateix IEC, i amb el Servei de Tractament de Textos Catalans de la Universitat de Barcelona.

Àrees més representades	Nombre de termes (ordre decreixent)
Medicina (medicina, farmàcia, anatomia)	4.770
Zoologia (zoologia general, mamífers, peixos, ocells, amfibis, rèptils)	4.117
Botànica (botànica general, plantes superiors, plantes inferiors, bolets, col·lectius vegetals)	3.457
Agricultura, ramaderia, pesca	3.114
Geologia (geologia, mineralogia, cristal·lografia)	1.812
Religió	1.660
Història (història general, heràldica, arqueologia)	1.606
Dret (dret, llenguatge administratiu)	1.476
Química	1.308

Àrees menys representades	Nombre de termes (ordre decreixent)
Biblioteconomia	109
Veterinària	81
Mineria	75
Numismàtica	54

Malgrat la profusió de termes en determinades àrees i els desequilibris esmentats, l'abundància de terminologia en el DGLC és un dels trets de l'obra que ha estat més lloat.

2.3 Criteris per a la selecció de la terminologia del DGLC

Sobre el criteri de Fabra a l'hora de decidir si un terme d'especialitat havia d'entrar al diccionari o no, convé no oblidar que ell mateix, en el prefaci de l'obra, justifica la seva selecció de termes amb els mots següents:

«Si per l'un costat ometem mots que tenen un indubtable interès per al lingüista, per l'altre consignem mots tècnics de formació greco-latina, mots internacionals d'un ben petit interès lexicogràfic, però que cal que s'incloguin en un diccionari normatiu perquè interessa indubtablement a molts la coneixença de llur forma catalana.»

Com ja va fer notar Carles Miralles en l'article «Lèxic comú i lèxic d'especialitat en el DIEC», en aquest fragment del pre-faci Fabra ens diu implícitament que els termes d'especialitat que recull el diccionari no poden ser massa especialitzats perquè han d'interessar «a molts», és a dir, han de poder satisfer les necessitats de la major part dels usuaris. Hem d'entendre, doncs, que quedaven exclosos del diccionari els termes que només fossin d'interès per a un petit nombre d'especialistes i tinguessin un ús restringit dins l'àmbit d'especialitat corresponent. Miralles arribava a la conclusió que el lèxic especialitzat del DGLC era també lèxic comú o, dit d'una altra manera, era el lèxic d'especialitat que formava part de la llengua comuna.

L'elevat nombre de termes inclosos en el DGLC segurament respon, doncs, a aquest criteri: oferir tots aquells termes d'especialitat que puguin interessar als usuaris i cobrir-ne les necessitats a l'hora de comunicar-se en l'àmbit científic i tècnic. Una d'aquestes necessitats és, com fa notar Fabra en aquest mateix paràgraf, la resolució dels dubtes sobre la forma catalana dels termes.

Molts són els autors que han demostrat la forta empremta del *Dictionnaire général de la langue française*, de Hatzfeld, Darmesteter i Thomas (DGLF), en el diccionari de Fabra. En el pròleg del DGLF podem comprovar paral·lelismes en els criteris per a la selecció de la terminologia:

«Nous avons essayé de rendre notre vocabulaire assez complet pour répondre aux besoins des différentes classes de lecteurs [...]»

«Pour la terminologie spéciale des arts et métiers, de la flore et de la faune, qui appartient à la langue populaire, nous avons tâché de n'omettre aucun terme utile. [...] Nous avons admis seulement ceux dont l'usage était resté commun à toute une région de la France.»

«Nous avons pu rectifier un assez grand nombre de mots techniques altérés par des causes diverses [...]»

«En ce qui concerne les termes scientifiques créés par les savants pour désigner les faits et les inventions dont le répertoire va s'augmentant chaque jour, ou les usages et les institutions des âges antérieurs, nous avons écarté, comme des créations stériles, ceux qui ne sont pour ainsi dire pas sortis des livres de leurs auteurs; nous avons admis ceux qui, répondant à un besoin ancien ou nouveau de la pensée, dons entrés ou tendent à entrer dans l'usage général. Au reste, parmi ceux que nous avons dû rejeter, la plupart sont formés de termes grecs ou latins qui les rendent facilement intelligibles aux lettrés et aux érudits.»

Sembla, doncs, que en tots dos diccionaris el criteri per a la selecció de termes d'especialitat establia implícitament que calia triar:

- aquells termes que es consideren útils i necessaris per a satisfer les necessitats comunicatives dels usuaris,
- aquells que són d'ús general perquè ja formen part de la llengua general
- i els que estan pendants de fixació formal.

2.4 Les fonts de la terminologia del DGLC

En aquesta qüestió, hem de tornar a les paraules del mateix Pompeu Fabra al prefaci:

«En la redacció del diccionari s'han tingut al davant un gran nombre de diccionaris catalans i d'altres llengües (principalment el de l'Acadèmia espanyola, el de Hatzfeld i Darmesteter i el de Webster), els reculls lexicogràfics publicats (Diccionari Aguiló, *Butlletí de Dialectologia Catalana*, etc.) i els existents a les Oficines Lexicogràfiques (entre els quals, els elaborats per M. de Montoliu i Carles Riba, i les cèdules de botànica de M. de Garganta); s'han fet nombroses consultes a especialistes [...]»

D'acord amb el que acabem de llegir, podem afirmar que per a la selecció i el tractament dels termes d'especialitat en el DGLC, Fabra recorre a cinc tipus de fonts:

1. **Diccionaris catalans.** El *Diccionari de la llengua catalana* de Pere Labèrnia era a començaments del segle xx el diccionari d'ús més general i Fabra el feia servir de referència. En aquest sentit, hi ha diversos articles publicats en què es demostra la forta influència del diccionari de Labèrnia sobre el DGLC. Germà Colón (2007a: 19) diu exactament que Fabra pretenia «omplir els buits i les minves» del Labèrnia.

2. **Diccionaris d'altres llengües.** Concretament, Fabra pren com a referència tres diccionaris corresponents a tres llengües altres que el català: el *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española per a l'espanyol (1925), el *Dictionnaire général de la langue française* de Hatzfeld i Darmesteter (1890-1893) per al francès i el diccionari *Webster's International Dictionary of the English Language* (1909) per a l'anglès.

3. **Reculls lexicogràfics publicats.** En aquest tipus de font cal esmentar el Diccionari Aguiló, publicat per l'IEC entre els anys 1915 i 1934 sota la direcció de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, a partir de materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster.

4. **Materials lexicogràfics** existents a les OL.

5. **Especialistes.** En el paràgraf del prefaci del DGLC que hem reproduït més amunt Fabra diu explícitament que «s'han fet nombroses consultes a especialistes».

Vet aquí un altre paral·lelisme entre el DGLC i el DGLF, en el pròleg del qual (1964: XVII) llegim:

«Nous n'avons pas besoin de dire que, pour cette partie de la tâche, nous avons dû recourir sans cesse à la compétence des hommes spéciaux.»

2.5 La col·laboració dels especialistes en el DGLC i en el DIEC

De la importància que Fabra atorgava a la col·laboració dels especialistes en la tasca lexicogràfica, en tenim una clara evidència en l'obra *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)*, publicada per l'IEC l'any 1991.

En aquest llibre es recull la correspondència entre Pompeu Fabra i dos especialistes de botànica que van col·laborar en el DGLC: Manuel de Garganta i Pius Font i Quer.

En les cartes que Fabra enviava als especialistes veiem com:

—Els demana que afegixin a les llistes que ell envia tot allò que hi trobin a faltar i que considerin indispensable o convenient recollir.

—Pel que fa a les definicions, demana que siguin breus i que, en el cas de les definicions de plantes, hi incloguin l'equivalència sistemàtica de cadascuna (gènere o família i nom científic).

—Els planteja dubtes de naturalesa diversa:

- sobre la correspondència entre alguns noms vulgars de plantes i el nom científic corresponent.
- sobre la grafia d'alguns termes.
- sobre les relacions entre termes (sinonímia, hiperonímia).

En la correspondència escrita pels especialistes a Fabra i també entre ells, som testimonis de la manera com treballen:

—Els dos especialistes acorden que el diccionari ha de recollir totes les paraules de botànica d'ús actual i també les usades en altre temps i poc esteses avui. Així, afegixen a les llistes trameses per Fabra mots tècnics nous, els noms de les plantes exòtiques més importants, termes d'organografia vegetal, noms de famílies, noms de col·lectius vegetals i noms de bolets. També suprimeixen algun dels termes inclosos en les llistes rebudes. Pel que fa a les grafies, generalment justifiquen les grafies que adopten (sempre comptant amb el parer de Fabra) i corregeixen termes que consideren que són traduccions errònies de termes castellans.

—Quant a les definicions, mantenen debats sobre diversos aspectes de la seva estructura i acorden que les definicions de totes les plantes més importants han d'incloure descripcions extenses (tot i la brevetat que demanava Fabra).

Sembla que tant Fabra com els dos especialistes col·laboradors van quedar contents de la feina feta. Manuel de Garganta escrivia:

«En el “Diccionari general de la llengua catalana” Fabra donà, doncs, cabuda a molts noms d'organografia vegetal —que no figuren en d'altres diccionaris similars—, i a breus descripcions de les famílies botàniques i de gran nombre de noms vulgars o populars de les plantes —dels quals fixà l'or-

tografia— amb la correspondència científica, dada necessària i que generalment no figura en els diccionaris manuals.»

Una altra evidència que Fabra considerava necessària la col·laboració dels especialistes en la tasca lexicogràfica la trobem en el pròleg que ell mateix va redactar per al *Diccionari de medicina* de Manuel Corachan (cirurgia valencià de gran prestigi internacional), publicat l'any 1932 per Salvat Editors. En aquest pròleg Fabra (1936: IX) escriu:

«[...] els editors del qual han posat una especial cura en la correcció lingüística dels mots tècnics i procurat aplegar, definint-los científicament, els mots populars referents a la medicina (noms de malalties, de símptomes, de remeis, etc.).

Quant a aquests mots populars, sia els inventariats en els diccionaris generals, sia els aplegats en les recerques dialectals en curs, la col·laboració dels metges és indispensable al lexicògraf, perquè solament amb aquesta és possible donar-ne definicions exactes i esmenar un gran nombre d'errades que difícilment serien apercebudes pels profans. [...]

Quant als mots savis, formats amb elements greco-l·latins, ha d'ésser també d'una gran utilitat la publicació del present Diccionari, pel fet d'haver els seus editors volgut que fossin revisats per persones enteses en lingüística. Així s'evitarà que molts d'ells siguin adoptats en català sota una forma defectuosa. En la catalanització d'aquests mots, en efecte, no es tracta solament d'establir-ne la grafia catalana [...] i donar-los una estructura catalana [...], sinó que cal, encara, evitar que s'esmunyin en el nostre vocabulari les defectuositats existents en el vocabulari castellà, que és, més o menys catalanitzat, l'adoptat provisòriament pels metges catalans.»

En resum, doncs, l'ajuda dels especialistes era considerada imprescindible per a:

- 1) fixar la forma correcta dels termes (grafia i estructura),
- 2) evitar formes defectuoses preses del castellà,
- 3) i fer definicions científiques i exactes dels termes.

A partir de la meua experiència en l'elaboració del DIEC1 i del DIEC2, puc afirmar que actualment la col·laboració entre especialistes i lexicògrafs segueix el mateix patró que en l'època del DGLC.

Com en el cas del diccionari de Fabra, les fonts de la terminologia del DIEC són fonamentalment dues: d'una banda, la tradició lexicogràfica i, de l'altra, els especialistes de les diferents àrees del saber.

Atès que el DIEC neix com un projecte col·lectiu de tot l'Institut (i no només de la Secció Filològica), tota la tasca relacionada amb la terminologia es va encarregar a membres de les cinc seccions de l'IEC (o a experts designats per aquests). Eren en total gairebé un centenar d'especialistes.

Josep Vigo, un dels experts en botànica que hi va participar, explica en l'article «El lèxic científic en la segona edició del DIEC» el procés de col·laboració dels especialistes i els problemes amb què van topar.

Les tres grans fases d'aquesta col·laboració eren aquestes:

1r. **Selecció de les unitats lèxiques** de l'especialitat en qüestió que calia incloure en el DIEC. Els especialistes ponderaven els termes d'1 a 4 sobre un llistat proporcionat per les OL. El significat de cada valor era el següent: 1 = imprescindible, 2 = convenient, 3 = no necessari, 4 = no pertinent, rebutjable. El resultat d'aquesta selecció era valorat per la Comissió de Lexicografia de la SF.

2n. **Fixació de la forma** ortogràfica de les unitats seleccionades, sempre en coordinació amb la Comissió de Lexicografia.

3r. **Redacció de les definicions** per a les unitats seleccionades. Els especialistes triaven una de les definicions recollides en un llistat proporcionat per les OL o bé en redactaven una de nova si consideraven que cap de les recollides en el dit llistat no era prou satisfactòria.

Queda clar, doncs, que el sistema de treball seguit amb els especialistes en el cas del DIEC no s'allunya gaire del que seguien Fabra i els seus col·laboradors. La diferència entre aquests dos equips de lexicògrafs i experts rau en les eines de treball: avui dia disposem d'eines informàtiques que permeten agilitar i sistematitzar la tasca lexicogràfica.

2.6 La tècnica lexicogràfica o terminològica en el DGLC

També en la tècnica lexicogràfica podem afirmar que el *Diccionari general* de Fabra és deutor dels diccionaris de referència.

Així, Germà Colón demostra a «Pompeu Fabra, lexicògraf» que l'estructura de les definicions del DGLC està inspirada en l'estructura de les definicions del DGLF de Hatzfeld, Darmesteter i Thomas (1890-1902).

Igualment, Olga Fullana i Agustí Espallargas, en l'article «Els exemples del DGLC», fan notar que molts dels exemples del DGLC estan inspirats en exemples del *Diccionari Aguiló* i del DGLF.

L'interès de Fabra a assolir la precisió i l'exactitud en les definicions del *Diccionari general* queda demostrat en l'article de M. Teresa Domingo titulat «Influència del diccionari de Pere Labèrnia en el diccionari de Pompeu Fabra». L'autora hi explica les estratègies de Fabra per a aconseguir unes definicions més precises que les del Labèrnia: hi afegeix informació que li sembla necessària, suprimeix la informació que no considera pertinent, incorpora sinònims o sintagmes equivalents, canvia l'ordre dels elements de la definició, etc.

Hi ha diversos aspectes de les definicions del DGLC que són el reflex d'aquesta voluntat de precisió i exactitud:

—La presència del *nom científic* en les definicions de les espècies d'animals i plantes. Aquesta és la dada que permet identificar inequívocament cadascuna d'aquestes espècies.

pelicà *m.* Ocell palmípede (gèn. *Pelicanus*), gros, de plomatge blanc, bec ample i molt llarg, la mandíbula inferior amb una pell que forma una bossa, on diposita els aliments.

escorpí *m.* Aràcnid pulmonar que té el cos dividit en cefalotòrax i abdomen la part posterior del qual forma una cua estreta proveïda a la punta d'un fibló verinós (*Buthus occitanus*). [...]

camèlia *f.* Arbust de la família de les teàcies (*Camellia japonica*), de fulles alternes, enteres i coriàcies i belles flors que la fan molt estimada en jardineria. [...]

—La *fórmula química* en les definicions dels compostos químics també permet identificar-los sense ambigüitats.

barita *f.* Monòxid de bari, BaO.

acridina *f.* Substància cristal·lina, feblement bàsica, d'estructura semblant a la de l'antracè, C₁₃H₉N.

—Aquesta mateixa funció fan el *símbol* i el *pes atòmic* que apareixen en les definicions dels elements químics.

sofre *m.* Element metal·loide que, en la seva forma ordinària, és groc clar, trencadís, insípid, i que crema amb flama blava formant un gas d'olor sufocant (olor de sofre cremat); el seu símbol és S, i el pes atòmic, 32.

—Les definicions dels termes d'especialitat sovint són extenses i contenen *informacions enciclopèdiques*.

concoide *f.* Donat, en un pla, un feix de rectes que passen totes per un mateix punt i són tallades per una secant comuna, la corba formada pels punts que s'obtenen prenent en cadascuna d'aquelles rectes un punt que disti una quantitat constant del punt en què aquesta recta talla la secant comuna.

quars *m.* Òxid de silici, SiO₂, que ocorre en cristalls hexagonals o en masses cristal·lines o compactes, incolor o diversament colorat, de diferents graus de transparència, un dels constituents essencials del granit i altres roques; són varietats de quars el cristall de roca o quars hialí (incolor), l'ameïsta (violeta), el fals topazi (groc), el quars fumat (bru), la calcedònia, l'àgata, l'ònix, etc.

—En algunes definicions apareixen *informacions que són d'interès gairebé exclusiu de l'especialitat*, fins i tot tractant-se d'unitats que també són mots de la llengua comuna i que es podrien definir com a tals:

sucre *m.* Substància dolça, cristal·litzable, blanca o incolora quan és pura, que es troba en el suc d'un gran nombre de plantes, sacàrid de la fórmula $C_{12}H_{22}O_{11}$, la sacarosa. *Sucre refinat. Sucre de canya, de blada-rave. Sucre candi. Dolç com un sucre. Un terròs de sucre.*

aigua *f.* Líquid que cau dels núvols en forma de pluja i forma rius, llacs, mars, etc.; quan pura, és inodora, insípida, incolora (en petites masses), transparent, molt poc compressible; és un compost d'oxigen i hidrogen (H_2O). *L'aigua de la pluja. El riu porta molta d'aigua.*

—Les definicions múltiples són també un tic que reflecteix la voluntat d'ésser precís:

acescència *f.* Qualitat d'acescent, grau moderat d'aciditat.
monofòbia *f.* Por d'estar sol, horror a la soledat.

—Finalment, farem esment de les *marques temàtiques* del DGLC. En les definicions del diccionari s'indica la pertinença d'una accepció a una determinada àrea d'especialitat mitjançant tres recursos:

- Descriptors especialitzats a l'inici de les definicions (**ermi-ni**: «Mamífer del grup de les mosteles...»; **flamenc**: «Ocell palmípede de prop d'un metre d'alçària...»; **leucita**: «Mine-ral que es troba esp. en laves recents...»).
- En el cas de les remissions, descriptors especialitzats entre parèntesis darrere del mot a què es remet (**gaús**: «Duc (ocell)»; **poagre**: «Gota (malaltia)»; **agulletes** «Agu-lles (planta)»). Aquestes indicacions fan també una funció desambiguadora.
- La fórmula <preposició *en* + abreviatura d'àrea temàtica> quan el descriptor és críptic o molt general (*substància, estri*).

A la llista d'abreviatures del diccionari que apareix en els textos introductoris, n'hi ha 37 que són d'àrees temàtiques. Són les següents:

Àrea	Abreviatura	Àrea	Abreviatura
alquímia	<i>alq.</i>	geografia	<i>geog.</i>
anatomia	<i>anat.</i>	geologia	<i>geol.</i>
aritmètica	<i>aritm.</i>	gramàtica	<i>gram.</i>
arquitectura	<i>arq.</i>	heràldica	<i>heràld.</i>
astrologia	<i>astrol.</i>	història natural	<i>hist. nat.</i>
astronomia	<i>astr.</i>	jurisprudència	<i>jur.</i>
biologia	<i>biol.</i>	lògica	<i>lòg.</i>
botànica	<i>bot.</i>	matemàtiques	<i>mat.</i>
comerç	<i>com.</i>	mecànica	<i>mec.</i>
cristal·lografia	<i>cristal.</i>	medicina	<i>med.</i>
economia	<i>econ.</i>	mineralogia	<i>min.</i>
electricitat	<i>elec.</i>	música	<i>mús.</i>
escultura	<i>escult.</i>	nàutica	<i>nàut.</i>
esgrima	<i>esgr.</i>	numismàtica	<i>numism.</i>
farmàcia	<i>farm.</i>	pintura	<i>pint.</i>
filosofia	<i>fil.</i>	química	<i>quím.</i>
física	<i>fís.</i>	tipografia	<i>tip.</i>
fisiologia	<i>fisiol.</i>	zoologia	<i>zool.</i>
fotografia	<i>fot.</i>		

2.7 El Fabra normativista i el llenguatge d'especialitat

Per entendre com afrontà Fabra la tasca normativitzadora en l'àmbit tècnic i científic, cal prendre consciència de la situació sociolingüística del moment.

L'espanyol era la llengua de referència i d'intercomunicació, la llengua emprada en l'àmbit formal. Altres llengües, com ara el francès i l'alemany, exercien també una forta interferència en l'àmbit científic i tècnic, i, d'altra banda, l'anglès començava a imposar-se com a llengua internacional de comunicació. Això

no obstant, comença a difondre's la idea que els catalans tenien dret a expressar-se en la seva llengua més enllà de l'entorn familiar i de la literatura i, per tant, calia promocionar el català com a llengua d'ús en els àmbits tècnic i científic.

Així, Fabra afronta la tasca normativitzadora amb el ferm propòsit de fer del català una llengua moderna que satisfés totes les necessitats comunicatives de la societat del moment, amb un lèxic especialitzat precis que incorporés els mots nous apareguts com a conseqüència dels avenços tècnics i científics i, doncs, fos apta per a la comunicació en els diferents àmbits d'especialitat.

Jordi Ginebra (2018: 59) ho expressa amb aquestes paraules:

«[...] en aquell moment l'obra havia de certificar que el català era una llengua funcional, apta per a necessitats comunicatives com les relatives a la ciència i la tècnica, i havia de guanyar-se la condició d'obra de referència en aquest àmbit del lèxic. Es tractava d'evitar la mentalitat de subordinació lingüística que hauria dut els usuaris a utilitzar el diccionari per resoldre només dubtes sobre lèxic comú, i a recórrer a diccionaris d'altres llengües per al coneixement de lèxic tècnic i científic.»

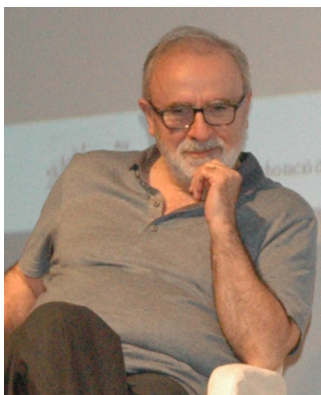
Bibliografia

- CABRÉ, M. Teresa (1995). «Terminologia i diccionaris (2).» A: *Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes XXXI. Miscel·lània Germà Colón*, 4. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 277-305.
- COLÓN, Germà (2007a). «Introducció al *Diccionari general de la llengua catalana*.» A: *Pompeu Fabra. Obres completes* (vol. V, pàg. 15-40), Jordi Mir i Joan Solà (dir.). Barcelona/València/Palma: Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Editorial Moll.
- (2007b). «Pompeu Fabra, lexicògraf.» A: Montserrat i Cubells eds. (2007), pàg. 305-316.
- CORACHÁN, Manuel (dir.) (1936). *Diccionari de medicina*. Pròleg a cura d'August Pi i Suñer i de Pompeu Fabra. Barcelona: Salvat editors, 2 vol.
- DOMINGO, M. Teresa (2007). «Influència del diccionari de Pere Labèrnia en el diccionari de Pompeu Fabra.» A: Montserrat i Cubells eds. (2007), pàg. 317-326.
- ESPALLARGAS, Agustí; FULLANA, Olga (2007). «Els exemples del DGLC.» A: Montserrat i Cubells eds. (2007), p. 327-35.
- FABRA, Pompeu (1936). «Pròleg». A: Corachan, Manuel (dir.), pàg. IX-X.
- FABRA, Pompeu; FONT I QUER, Pius; GARGANTA, Manuel de (1991). *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)*. Riera i Fonts, Carles; Vallès Xirau, Joan eds. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 121 p. (Biblioteca filològica, 26).
- FAURA, Neus (maig 2018). «Aportació de Fabra a la terminologia futbolística durant el primer terç del segle XX.» A: *XV Jornada de la Societat Catalana de Terminologia*. [en premsa].
- FERRER, Josep. «Les propostes d'estandardització lexicosemàntica de Pompeu Fabra.» A: Montserrat i Cubells eds. (2007), pàg. 201-7.
- GELPÍ, Cristina (2000). «Marcatge temàtic i usuari potencial al DGLC.» A: Ginebra, Martínez i Pradilla eds. (2000), v. 2, pàg. 349-63.
- GINEBRA, Jordi (2018). *Pompeu Fabra i la codificació del català*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- GINEBRA, Jordi; MARTÍNEZ, Raül-David; PRADILLA, Miquel Àngel (eds.) (2000). *La lingüística de Pompeu Fabra*, 2 vol. Alacant; [Tarragona]: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Universitat Rovira i Virgili.

- HATZFELD, Adolphe; Arsène DARMESTETER; M. Antoine THOMAS (1964) [1890-1900]. *Dictionnaire générale de la langue française: du commencement du XVIIe siècle jusqu'à nos jours précédé d'un traité de la formation de la langue*, 2 toms. París: Librairie Ch. Delagrave.
- MARCH, Joan (2000). «Les aportacions de Pompeu Fabra i els seus col·laboradors al desenvolupament del llenguatge científic català modern (1901-1936).» A: Ginebra, Martínez i Pradilla ed. (2000), v. 2, pàg. 381-94.
- MIRALLES, Carles (2000). «Lèxic comú i lèxic d'especialitat en el DIEC». A *Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 209-213, (Sèrie Jornades Científiques, 9).
- MONTSERRAT, Anna; CUBELLS, Olga (eds.) (2007). *Entorn i vigència de l'obra de Fabra: Actes del II Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Valls; Tarragona: Cossetània; Universitat Rovira i Virgili.
- MURGADES, Josep (2005). *Textos desconeguts de Fabra*. Lleida: Punctum & Grup de Recerca en Ecdòtica de la Universitat de Barcelona.
- RAFEL, Joaquim (2005). *Lexicografia*. Barcelona: Editorial UOC.
- VIGO, Josep (2000). «El lèxic científic en la segona edició del DIEC.» A: *Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 215-224, (Sèrie Jornades Científiques, 9).

3. Fabra, seny ordenador: terminologia i variació geolectal en l'obra de Fabra

Josep Lacreu Cuesta

Josep LACREU CUESTA

Lingüista i lexicògraf, ha estat professor de la Universitat de València i cap del Servei d'Assessorament Lingüístic i Traducció de la Generalitat Valenciana. Actualment és el cap de Recursos Lingüísticotècnics de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Autor de manuals que han estat una referència arreu del domini lingüístic, ha desenvolupat també una intensa activitat lexicogràfica, amb la direcció de diversos diccionaris. També destaca com a divulgador, amb una àmplia producció d'articles publicats en diversos mitjans.

3.1 Introducció

La delimitació entre lexicologia i terminologia presenta unes fronteres tènues, sovint sinuoses. El lèxic propi dels especialistes cada vegada penetra més intensament entre la població general. D'una banda, perquè moltes activitats que formen part de la nostra vida quotidiana estan impregnades de tecnologia. Com la informàtica, per exemple. I este és només un de tants exemples que es podrien adduir per a ratificar la simbiosi entre terminologia i quotidianitat. En realitat, tots els àmbits en què la tecnologia està present tenen associada ineludiblement una gran quantitat de termes. Cada innovació tecnològica comporta l'encunyament d'un neologisme. Primer, com és natural, són

els especialistes els usuaris dels neologismes; però els nous mots, en molts casos, sobrepassen prompte els murs de contenció dels àmbits especialitzats i arriben a la població general. En eixe context d'ús generalitzat de noves paraules és difícil sotmetre-les a control i, sovint, els mots originaris xoquen amb les propostes de normalització que emanen dels organismes normalitzadors. La realitat social és complexa, i a vegades l'ús del llenguatge es manifesta de manera contradictòria. És així com els *smartphones* conviuen amb els *telèfons intel·ligents* i els *airbags* amb els *coixins de seguretat*. Ens agrada o no, ens hem d'acostumar a la coexistència de vocables d'origen diferent que designen el mateix objecte. És la nostra realitat de cada dia. Des dels centres de terminologia i les institucions normatives tenim la missió de proposar els termes que millor s'adapten a la nostra tradició idiomàtica, però hem de ser prou flexibles per a acceptar que les nostres propostes no passen de ser això: simples propostes lingüístiques que fem al conjunt de la societat. I, al final, són els parlants els que han de validar i ratificar si les propostes que els hem fet els resulten realment útils i còmodes d'usar. El veredicté últim ens el dona el temps.

En castellà, per exemple —i faig referència a esta llengua per a introduir una distància que ens permeta observar més objectivament el procés d'adaptació d'estrangerismes—, la Real Academia Española està intentant implementar des de ja fa algunes dècades el neologisme *mercadotecnia* com a alternativa a l'anglicisme *marketing*. Tant la forma anglesa originària com la forma adaptada espanyola conviuen en el diccionari normatiu espanyol des de 1992. Des d'aquell any, en totes les edicions posteriors del diccionari des de *marketing* es remet a *mercadotecnia*; però, a pesar d'esta recomanació explícita per la forma adaptada, els parlants semblen haver mostrat una clara preferència per l'anglicisme cru *marketing*. El *Diccionario del español actual*, de Manuel Seco, Olimpia Andrés i Gabino Andrés, sembla que ja ha acceptat la derrota, i manté com a forma principal *marketing*. Les dades que es poden obtenir a través de Google ratifiquen plenament que la paraula *marketing* és la preferida pels usuaris. Restringint la consulta a contextos en castellà, la paraula *marketing* presenta 875 milions d'ocurrències, mentre que *mercadotecnia* apareix usada només 18 milions de vegades. En altres casos d'adaptació de neologismes, com ara *balonpié* enfront de *futbol*, la mateixa Academia Española sembla que ja ha donat la batalla per perduda. Hi ha propostes que triomfen i altres que fracassen.

L'Institut d'Estudis Catalans també ha adoptat certes dualitats lèxiques en alguns casos en què ha considerat que les propostes d'adaptació no acaben de ser assimilades socialment. És el cas, per exemple, de *hòlding* i *societat de cartera*, de *edelweiss* i *flor de neu*, de *royalty* i *cànon*... L'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha fet inclús un pas més enllà amb alguns neologismes en què, almenys en l'àmbit valencià, no acaben de ser assimilats, com és el cas de *software* i *hardware*, que conviuen amb *programari* i *maquinari*, o de *tuit* i *piulada*, o de *jíddix* i *ídix*....

Mai es pot saber amb absoluta certesa si les propostes d'adaptació de neologismes seran assimilades o no pels parlants. El resultat de cada procés concret depèn de molts factors. Entre altres, del grau d'assimilació social de l'estrangerisme que hi havia en el moment que es llança la proposta de normalització: si la proposta d'adaptació es fa massa tard, probablement ja no hi ha res a fer. Als parlants els costa molt rectificar el que ja han après. També depèn de l'àmbit d'ús propi del neologisme: hi ha àmbits com la música, la moda o la gastronomia, en què els usuaris mostren molta més resistència a substituir els estrangerismes crus per formes adaptades. Segurament perquè una gran part dels usuaris perceben que les formes originàries, en anglès o en francès, estan revestides de més prestigi social que les formes adaptades. Probablement per això, la proposta que feu el *Diccionari manual Pompeu Fabra*, publicat per Edhasa en 1983, d'adaptar *rock* per *roc* ha tingut tan poc d'èxit; i el mateix li ha passat a la Real Academia Española amb la veu *yaz*, que va proposar com a alternativa a *jazz* en 1970. Ningú se'n recorda. Inclús el mateix diccionari de la RAE ha suprimit l'entrada *yaz* en l'última edició. L'èxit de les adaptacions depèn de molts factors, però sobretot de la col·laboració dels agents socials en la difusió de les noves formes proposades. Sense la complicitat dels mitjans de comunicació, és pràcticament impossible fer que quallen socialment les noves formes lingüístiques.

Amb estos exemples només volia posar de manifest les dificultats que presenta la vehiculació social de nous termes. I també la coexistència inevitable de diverses formes per a un únic concepte. Esta diversitat contrasta, però, amb les pretensions d'Eugen Wüster, considerat el pare de la terminologia, sobre la necessitat d'establir una relació unívoca entre *terme* i *concepte*, superant la imprecisió i la polisèmia del llenguatge.

ge natural. L'aspiració de Wüster era lògica i comprensible des d'una mentalitat científica com la seua. Però les persones en general, i els científics en particular, no sempre ens regim per eixa mateixa lògica. La realitat social és diversa, i la naturalesa humana està sotmesa a pulsions de molt diversa índole. La llengua en especial, com a fet social, no és sols un codi asèptic de comunicació, sinó que és també un cúmul de sentiments afectius a on es projecten sentiments identitaris. Volem comunicar-nos a través de les paraules, sí, però no volem deixar de dir les paraules que hem après a dir de menuts, perquè considerem que són les nostres i estan carregades de forts valors afectius. Si no existiren eixos sentiments primaris, potser fa temps que hauríem abandonat les nostres llengües maternes i hauríem adoptat l'esperanto o l'anglés. Wüster, de fet, fou un gran entusiasta de l'esperanto. L'aprengué quan tenia quinze anys, i des dels díhuit fins als vint-i-dos va compilar, amb disciplina germànica —permeteu-me el tòpic—, el nucli de l'*Enciclopèdia esperanto-alemany*. La seua perseverança és digna de lloança.

Però les societats són diverses, i els sentiments dels individus que les conformen són igualment variats i, a vegades, contraposats. La terminologia, com a disciplina científica, no es pot separar de les societats que fan servir els termes, ni els termes es poden deslligar tampoc del llenguatge natural. És necessari, per tant, abordar la problemàtica que planteja la fixació de la terminologia amb una perspectiva ampla, que satisfaga no sols la comunicació eficaç entre els especialistes sinó també amb tots els receptors de les comunicacions, siguen o no especialistes en el tema tractat.

Potser amb alguns exemples es percebrà millor la problemàtica que pretenc plantejar. Reprenent l'àmbit de la informàtica a què ja he al·ludit abans, per a referir-nos a la barra d'una interfície gràfica d'usuari que permet activar, per mitjà de botons representats per icones o símbols, les funcions més habituals d'un programa, ¿és necessari referir-nos-hi com a *barra d'eines*? Els valencians, per a designar qualsevol estri de ferro (o de qualsevol altre material) utilitzat per a realitzar certs treballs manuals, en el llenguatge comú en diem *ferramenta*. També en diem *aïna* —encara que cada vegada té un ús més residual—, que era la forma que usàvem tots els parlants antigament. Però *eina* ens resulta estranya. Molts l'han apres a i la utilitzen sense aprensions, és cert; però no deixa de ser una forma es-

tranya al conjunt de valencians. Però, independentment d'estos processos d'assimilació de noves formes de dir, la qüestió que vull plantejar amb este exemple és fins a quin punt els nous significats que atribuïm a les velles paraules han d'anar associats a una única variant. Si a una *aixada* li podem dir *eina* o *ferramenta*, ¿no és possible també poder dir indistintament *barra d'eines* o *barra de ferramentes*? Pose un altre exemple per a reforçar esta mateixa idea. Si en una part del domini lingüístic diem *agranar* a l'activitat de netejar el sòl amb una granera i en una altra part en diuen *escombrar*, ¿quin problema hi ha perquè al reconeixement seqüencial de la superfície d'un objecte amb un raig lluminós li puguem dir *agranament* o *escombratge*? L'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha considerat que no hi havia cap problema per a poder expressar esta idea amb qualsevol de les dos formes. Dona prioritat a la forma *agranament*, derivada de la variant pròpia dels valencians, però també considera plenament vàlida la forma *escombratge*.

Requerir que els nous termes associats a significats de caràcter tecnològic hagen de ser únics per a tot el domini lingüístic fa que molts parlants assimilen la pròpia varietat lingüística a funcions domèstiques i tradicionals. I això és, es vullga o no, una modalitat de diglòssia interna. I es corre el risc de provocar no sols incomprendiments, sinó també la desafecció de molts usuaris per la pròpia llengua.

La nostra realitat lingüística és complexa. Tenim la història que tenim, i la nostra realitat és com és. Però, precisament per això, no ens podem permetre desafeccions dels usuaris. Hem de saber trobar fórmules integradores que permeten que els parlants se senten còmodes utilitzant les versions de determinats programes informàtics en la nostra llengua. I torne a parlar de l'àmbit informàtic per la seua popularitat, atorgant-li un valor purament simbòlic. Si en determinats casos cal promoure més d'una versió d'un programa informàtic, no hauria de suposar cap problema. Com no n'hi ha tampoc en anglés, en francès o en espanyol pel fet que alguns programes disposen de múltiples versions, adaptats als països a on es comercialitzen. La incomoditat dels usuaris, tinguem-ho present, sempre afavorix el castellà. O l'anglés. I el nostre objectiu prioritari hauria de ser que els parlants de la nostra comunitat lingüística feren servir programes informàtics en la llengua pròpia. No importa tampoc el nom que donem a la llengua. El nom és la quinta essència a on es concentra la funció identitària de les llengües.

El mateix Pompeu Fabra, de fet, amb gran sensibilitat i estratègia social, no feia cap problema de la diversitat nominal: «cal continuar sense defalliments l'obra de depuració de la llengua valenciana, encara que no es preocupin gaire d'acostar-se al nostre català», deia a Miquel Duran en l'entrevista que li va fer per a *La Veu de Catalunya* l'any 1930. I així ho va entendre també Manuel Sanchis Guarner —el primer valencià que formà part de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans—, que anomenà la seua gramàtica «valenciana», sense que este qualificatiu tinguera cap connotació secessionista; i el mateix va fer Carles Salvador, i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, que en col·laboració amb la Generalitat Valenciana participà en l'edició del *Diccionari valencià*, la *Gramàtica valenciana* i *Els verbs valencians*. Més prompte al contrari. L'objectiu d'estes obres era precisament dotar de contingut la paraula *valencià*, i que significara realment el que volien que significara, sense deixar que uns altres, amb ferma voluntat secessionista, s'apropriaren de l'adjectiu *valencià*.

El nom no fa la cosa, però amb el nom de *valencià* es contribuïx a fer que els parlants perceben la pròpia llengua com a seua. I, més enllà de qualsevol consideració sentimental, així és com s'anomena la llengua pròpia dels valencians en l'Estatut d'Autonomia i en tota la legislació posterior. Estem, per tant, ja, en una dimensió jurídica. Podrà agradar més o menys; però, si no s'haguera actuat d'eixa manera, no s'hauria pogut aconseguir arribar a l'Estatut. No n'hauríem de fer cap problema. La qüestió clau és com gestionar la variació lingüística. L'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en el seu diccionari, definix *valencià* com a «Llengua romànica parlada a la Comunitat Valenciana, així com a Catalunya, les Illes Balears, el departament francès dels Pirineus Orientals, el Principat d'Andorra, la franja oriental d'Aragó i la ciutat sarda de l'Alguer, llocs on rep el nom de *català*». I el mateix fa, de manera paral·lela, amb la definició de *català*: «Llengua romànica parlada a Catalunya, així com a les Illes Balears, el departament francès dels Pirineus Orientals, el Principat d'Andorra, la franja oriental d'Aragó, la ciutat sarda de l'Alguer i la Comunitat Valenciana, on rep el nom de *valencià*». L'Institut d'Estudis Catalans, per la seua banda, definix *valencià*, en una de les accepcions, de la manera següent: «Al País Valencià, llengua catalana». Valencià o català, tant se val. Són dos noms amb què designem la mateixa realitat lingüística.

Però, més enllà de la qüestió nominal, Pompeu Fabra també tingué en tot moment una actitud respectuosa per la variació lingüística. En la mateixa entrevista que he mencionat més amunt, procurant esvair qualsevol tipus de suspicàcia respecte a l'obra d'unificació del català escrit, transmetia un missatge clar als escriptors valencians i mallorquins, aclarint-los que les normes emanades de l'Institut d'Estudis Catalans no suposaven «la supeditació de llur varietat idiomàtica al català de Catalunya. No, no es pretén de supeditar cap varietat a una altra: es tracta simplement que, dintre de cada una de les tres grans regions de llengua catalana, es realitzi una obra de depuració i redreçament de la llengua». I la seua praxi, en termes generals, corrobora este plantejament flexible i inclusiu, acceptant la morfologia verbal dels valencians en les seues gramàtiques i nombroses variants lèxiques en el seu diccionari. Valga com a exemple representatiu d'esta actitud les sis formes que arplegà per a designar l'hortalissa (o fruita: no entre ara en el debat) coneguda en la terminologia científica com a *Solanum lycopersicum*: *tomàquet*, *tomàtec*, *tomàtic*, *tomàtiga*, *tomata* i *tomaca*. I l'Institut d'Estudis Catalans encara ha aprofundit este plantejament acceptant encara moltes més variants valencianes i mallorquines que no estaven en l'obra originària de Fabra. La variació lingüística no ens separa; al contrari: ens cohesiona. Fa que tots els parlants puguen sentir-se còmodes en una norma comuna. Determinar què cal incorporar a un diccionari normatiu i què cal excloure'n a vegades pot resultar complicat. Depén de l'extensió de cada variant, de la seua tradició literària i del grau d'adhesió que manifesten els parlants. Però no ens hauria de fer por la variació dialectal. Al que hauríem de tindre por, en tot cas, és al fet que els parlants no se senten còmodes amb una norma molt restrictiva.

I així és com s'hauria de veure també la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. No és una amenaça per a la unitat de la nostra llengua. En cap moment s'ha constituït amb un propòsit secessionista. Ja en el mateix preàmbul de la Llei de Creació, que reproduïx l'informe del Consell Valencià de Cultura que propugnava la creació d'un ens de referència normativa per a la llengua dels valencians, s'al·ludix a les Normes de Castelló (que no són sinó una adaptació de les Normes Ortogràfiques de 1913) com a punt de partida del consens històric entre els escriptors valencians, i s'explicita obertament, a més, que este ens podrà tindre «relacions horitzontals amb les diverses

entitats normatives de les altres llengües de l'Estat». Encara que la formulació és ambigua, la intenció és transparent.

Les confrontacions internes ens debiliten. Cal buscar fórmules d'integració de la variació lingüística. I això és el que estan fent el TERMCAT i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua des del respecte mutu. Estes dos institucions tenen firmat un conveni de col·laboració des del 2016, que busca l'intercanvi d'informació i l'adopció de solucions comunes. I, si en alguns casos concrets no és possible arribar a un acord absolut, tampoc passa res. Les diferències, mínimes, es diluïxen en un mar de coincidències. Compartim la mateixa llengua i tenim el mateix objectiu, que no és un altre que facilitar l'ús de la nostra llengua als parlants dels nostres respectius àmbits territorials. Crec que esta relació hauria de constituir la base en què s'haurien de fonamentar altres relacions institucionals. Hem de dissipar recels i enfortir la confiança mútua. Si som capaços de fer-ho, això redundarà favorablement en la promoció de l'ús social de la nostra llengua. Tenim, doncs, la responsabilitat de fer-ho.

4. Fabra, lingüista: assoliments i reptes en terminologia lingüística

Núria Bort i Pié

NÚRIA BORT I PIÉ

Responsable del Departament de Diccionaris d'Enciclopèdia Catalana, on ha treballat més de vint anys fent tasques diverses de coordinació, redacció i edició de diversos projectes lexicogràfics. Ha treballat en diccionaris monolingües i bilingües, especialitzats, temàtics, etc. També en diccionaris terminològics en col·laboració amb el TERMCAT o amb la Universitat Politècnica de Catalunya. Té una llarga experiència en l'edició de diccionaris en diversos suports (paper, web, aplicació).

4.1 Aportació de Fabra a la terminologia lingüística

Fabra, l'autor de diverses gramàtiques, de les *Converses filològiques*, de nombrosos articles, discursos i manuals sobre qüestions lingüístiques, de les *Normes ortogràfiques*, etc., per força ha d'haver fet alguna aportació important en la terminologia lingüística en català, si no en la seva creació, almenys en la seva difusió.

Dit això, que és obvi, també és veritat que la majoria de les seves obres gramaticals es caracteritzen per un estil molt concís i un ús molt moderat de terminologia. En general, no s'hi

entreté gens amb preàmbuls teòrics, sinó que explica directament els fets de manera concisa i en dona exemples.¹

Tot i aquesta ponderació, inevitablement Fabra va fer servir en la seva obra molts termes gramaticals i també s'hi van esmunyir algunes reflexions o propostes denominatives a propòsit de mots o termes de diversos àmbits i també algun sobre terminologia lingüística. Per exemple, a *Converses filològiques*, sovint argumenta sobre quina és la millor opció de diverses per anomenar alguna cosa o per dir en català allò que en castellà o en altres llengües es diu d'una determinada manera (vegeu les converses 75, 295 i 667, p. 211, 396 i 673, al portal Pompeu Fabra, <http://ocpf.iec.cat>, per exemple). A la conversa 243 diu:

Així, per exemple, els dos adjectius catalans *estret* i *estricte* provenen ambdós de *strictus*. *Estret* és el prolongament català de l'acusatiu d'aquest mot, ço és de *strictum*, el qual, perdent la *m* final ja des de l'època llatina, anteposant més tard una *e* a la seva *s* inicial, transformant en *e* la *i* breu de la seva síl·laba accentuada, modificant el grup *ct* en *yt* i finalment en *t*, i deixant caure la vocal de la seva darrera síl·laba, acaba revestint la forma *estret*. Però el fet de posseir el català el mot *estret*, prolongament de *strictum*, no li ha impedit de manllevar al llatí escrit el mot *strictus*, al qual dona, catalanitzant-lo lleument, la forma *estricte*.

El cas de *estret* i *estricte* és freqüentíssim en català com en totes les altres llengües novellatines. (En castellà tenim *estrecho* i *estricto*; en francès, *étroit* i *strict*.) Els mots com *estret* i *estricte*, *eixam* i *examen*, *full* i *foli*, són els que els francesos anomenen *doublés*, i nosaltres podem anomenar *al·lòtrops* o *formes divergents*.

Fabra proposa, doncs, dues denominacions: *al·lòtrop* i *forma divergent* i sembla que descarta el manlleu del francès. Pel que fa al DGLC, només hi va entrar *al·lòtrop*. Després, a la 1a edició de la *Gran enciclopèdia catalana* (GEC) hi va aparèixer *doblet*, catalanitzat, i també *al·lòtrop*.

1 BONET, Sebastià (2005). "Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra". Dins: FABRA, Pompeu, *Obres completes* (a cura de Jordi Mir i Joan Solà). Barcelona: ECSA: Edicions 62; València: Edicions 314; Palma, Mallorca: Moll, vol. 1, p. 164.

Vegem uns altres fragments de dues *Converses filològiques* (241 i 862, p. 356 i 870, <http://ocpf.iec.cat>):

Els mots catalans d'origen llatí es divideixen en dues categories: els **mots hereditaris** (*Erbworte*) i els **mots manllevats** (*Lehnworte*). *Fill* és un mot hereditari, *acte* és un mot manllevat.

El català, el mateix que les altres llengües romàniques, posseeix, com sabem, dugues menes de mots d'origen llatí: els anomenats **mots hereditaris** (*Erbworte*) i els anomenats **mots emmanllevats** (*Lehnworte*); els uns, paraules del llatí vulgar que han estat transformades gradualment i inconscientment (*FACU*, *fajtu* *faytu*...) fins a adquirir la llur forma actual (*fet*), paraules pertanyents al vocabulari primitiu de la llengua catalana; i els altres, paraules del llatí escrit que han estat deliberadament transportades al català i catalanitzades d'una manera artificial, tal *pacte*, que no és sinó 'l mot llatí *PACTUM* reemplaçada la terminació exòtica *um* per la terminació catalana *e*.

Dels mots hereditaris ara també en diem *mots patrimonials*. Pel que fa als mots manllevats o emmanllevats, després n'hem dit, sobretot, *cultismes* o *mots savis*. De fet, en va haver de parlar en moltes ocasions, dels cultismes, perquè va haver de combatre la creença, en la seva època, que els cultismes eren castellanismes i va haver d'explicar la manera genuïna d'adaptar els mots savis en català, a partir del mot original i no a partir de l'adaptació que n'hagués fet el castellà.

Per exemple, a la conversa 789, diu «És un error greu, que hem combatut moltes vegades, de creure que perquè es diu *esperit*, cal dir *esperitual* i no *espiritual*. És com si creguéssim que no es pot dir *filial*, *bucal*, etc., perquè el substantiu corresponent és *fill*, *boca*, etc. *Espiritual* no és un derivat de *esperit*, sinó la catalanització del mot llatí *spiritualis*». Per la seva banda, a la conversa 550, per la mateixa raó, argumenta contra la forma *llingüístic*, que alguns creien més catalana que no pas *lingüístic*, perquè pensaven que la primera venia del català *llengua* i la segona del castellà *lengua*.

Això d'indicar les formes alemanyes entre parèntesis o la forma francesa en el cas dels dobles, ens ha fet pensar en les parelles ja emblemàtiques del tipus *hardware/maquinari*, és a dir, en la política d'esmentar el manlleu però fer circular alhora la forma catalana alternativa que es pretén que substitueixi el manlleu.

Hem vist, doncs, dos exemples de textos de Fabra amb un cert interès des del punt de vista de la proposta o fixació de terminologia en lingüística. Són dos exemples puntuals extrets d'una producció immensa.

Fabra va elaborar un diccionari que ens va fer molt de servei durant molts anys (i pràcticament en exclusiva fins a l'aparició de la GEC), un diccionari que és encara la base dels diccionaris actuals. I també va construir un marc gramatical sobre el qual hem bastit, amb ampliacions, matisacions, aprofundiments, nous replantejaments, etc., bona part de la nostra producció lingüística i gramatical durant molts anys. La seva aportació, doncs, no pot haver estat altra que determinant.

Per acabar aquest primer bloc, resumim algunes observacions que fa Sebastià Bonet sobre alguns termes en les gramàtiques fabrianes, al volum 1 de les *Obres completes* de Fabra, p. 164-165:

- Fabra té tendència a fer servir *article* i *article definit* com a sinònims, a vegades sense fer referència, però, a l'existència d'un *article indefinit*.
- De la categoria sintàctica d'abast més general, Fabra en diu normalment *proposició*, tal com era habitual aleshores en romanística. Si necessita un sinònim, fa servir *frase* i en alguna obra i escadusserament, *oració*, que havia estat l'opció de Bofarull i Blanch en la gramàtica de 1867.
- En diu *grup nominal* del que ara en diem *sintagma nominal* (de fet, *sintagma* no és al DGLC però sí a la 1a edició de la GEC).
- Distingeix entre adjectius qualificatius i adjectius determinatius, aquests últims tractats juntament amb l'article i els pronoms.

4.2 Empremta de Fabra en el *Diccionari general de la llengua catalana*

Per començar, direm una evidència. A vegades es discuteix sobre si han de ser els especialistes o bé els lingüistes (lexicògrafs, terminòlegs) els qui s'ocupin de la terminologia en el diccionari o quin paper ha de fer cadascú. Doncs bé, Fabra, pel que fa a la terminologia lingüística, evidentment, complia les dues condicions, especialista i lingüista.

En aquest apartat, per l'extensió de què disposem, ens fixarem sobretot en els exemples que incorpora Fabra a les accepcions de lingüística del DGLC.²

Com es destaca sovint, l'exemplificació és un dels trets característics del diccionari de Fabra, per la seva freqüència, per les funcions que hi desenvolupa, pel tractament tipogràfic, etc. Els exemples de Fabra reflecteixen l'ús del lema en el discurs, introdueixen informació sintagmàtica i restriccions semàntiques i pretenen fer més entenedores determinades definicions. A més a més, contràriament a altres diccionaris, els exemples no corresponen a citacions d'una autoritat sinó que són en la seva majoria enunciats esquemàtics, en general construïts expressament per al diccionari i amb la funció, d'una banda, d'il·lustrar patrons sintàctics i restriccions semàntiques, i de l'altra, de completar la informació donada a la definició.³

A continuació mostrem precisament unes quantes accepcions de lingüística del DGLC que tenen exemples amb aquesta funció completiva (i fins i tot podríem dir amb una clara funció i uns resultats didàctics, com potser no podia ser d'una

2 Prenem com a referència el text de la 2a edició del DGLC (1954) perquè és el que hem pogut estudiar digitalment. Va ser la font de referència per al DIEC atès que era l'última edició publicada per la Secció Filològica.

3 BARGALLÓ, Maria (2007). "Característiques i funcions dels exemples al *Diccionari general de la llengua catalana*". Dins: MONTSERRAT, Anna; CUBELLS, Olga (ed.). *Entorn i vigència de l'obra de Fabra. Actes del II Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Valls: Cossetània; Tarragona: URV, p. 293-303.

ESPALLARGAS, Agustí; FULLANA, Olga (2007). "Els exemples del DGLC: reflexions sobre la tècnica lexicogràfica de Pompeu Fabra", ídem., p. 293-303.

altra manera venint d'algú avesat a instruir sobre llengua i més concretament sobre la llengua catalana).

adjectival *adj.* Que té el valor d'un adjectiu. *En l'expressió «anell de ferro», els mots «de ferro» constitueixen una locució adjectival.*

adjunt -a *adj.* [...] En gram., mots que acompanyen els elements essencials de la proposició. *En «el meu germà ha treballat tot el dia», «el meu» és un adjunt de «germà».*

elidir *v. tr.* Suprimir en la pronunciació o en l'escriptura (un so o una lletra d'un mot). *La preposició «de» elideix la seva «e» davant un mot començat en vocal.*

ètim *m.* Forma originària d'un mot. *L'ètim de «bellugar» és «bullicare».*

homòfon -a *adj.* Que té el mateix so, que es pronuncia de la mateixa manera. *«Cup» i «cub» són dos mots homòfons. La «b» i la «p» finals són homòfones.*

metàtesi *f.* Transposició de sons dins un mot. *«Àguila» ha donat, per metàtesi, «àliga». [...]*

(Més exemples: *al·lòtrop, asil·làbic -a, contreure, radical, regir, sufix, terminació, increment...*)

(Font: FABRA, Pompeu (1954), DGLC, 2a ed., IEC.)

Creiem que aquests exemples responen al que diu Fabra al prefaci de la primera edició del diccionari, quan parla de les definicions: «no s'haurà pogut aconseguir que no se n'hagin esmunyit algunes de dolentes, deficientes o poc entenedores, però aquest inconvenient es trobarà atenuat pel fet que, sempre que es tracta d'un mot important o d'un sentit difícil de copsar, la definició va acompanyada d'una o més frases que exemplifiquen l'ús del mot i en precisen la significació» (fixem-nos que diu *significació*, no pas *significat*; a les seves obres surten moltes més ocurrences de *significació* que no pas de *significat* i el DGLC, a *significat* remet a *significació*; per a ell, doncs, *significació* era preferent).

Finalment, a tall d'anècdota, podem fixar-nos en tres exemples amb contingut lingüístic per a il·lustrar accepcions de caràcter general, no lingüístic:

acord [...] *D'acord amb*, loc. prep., de conformitat amb, segons. *D'acord amb aquesta regla, escriurem «blava» amb una «v».*

unió *f.* Acció d'unir o d'unir-se; l'efecte. *La unió de l'ànima i el cos. La unió de dues proposicions per mitjà d'una conjunció. La unió conjugal.* [...]

tret *m.* [...] Cadascuna de les línies del rostre; qualitat significativa, [...] característica. *Els trets de la seva fisonomia. Els principals trets del dialecte occidental.*

(Font: Fabra, Pompeu. (1954), DGLC, 2a ed., IEC.)

En el primer cas, el DIEC ha canviat l'exemple per un altre de semblant perquè el de Fabra era realment desafortunat, ja que *blava* té una be alta i una ve baixa.

Són tres casos anecdòtics, però no ens ha costat gaire trobar-los. Per tant, segurament també és raonable pensar que si Fabra havia de construir exemples era fàcil que en moltes ocasions se li acudissin exemples relacionats amb els fenòmens lingüístics que tant li interessaven.

4.3 Criteris en la fixació de la terminologia lingüística

En l'àmbit de la lingüística, els dos recursos més habituals per a la formació de mots han estat el **cultisme** i la **lexicalització de sintagmes**. També, és clar, en el cas de la terminologia lingüística que va triar Fabra.

Inicialment, la nostra terminologia lingüística es va basar en la tradició de la gramàtica grecollatina:

declinació

Etimologia: del ll. *declinatio*, *-ōnis*, íd., 1a font: 1670, DTo. [...]

prosòdia

Etimologia: del ll. *prosodia*, i aquest, del gr. *prosōdía*, íd., 1a font: s. xv, Curial. [...]

subjuntiu

Etimologia: del ll. td. *subjunctivus*, -a, -um, íd., 1a font: 1696, DLac. [...]

(Font: *Gran diccionari de la llengua catalana*, Enciclopèdia Catalana [en línia])

Més exemples: *datiu*, *conjugació*, *plusquamperfet*, etc. Tots es basen en la gramàtica llatina, que al seu torn l'havia pres majoritàriament de la grega.

Entre els mots de lingüística que segons el *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC) tenen com a primera font alguna obra de Fabra, la immensa majoria són **cultismes**, és a dir, com hem vist, manlleus cultes, grecollatins. Com podeu veure més avall, en el cas de *fricatiu*, *hipocorístic*, *sufix*, etc., la primera font documentada és el *Diccionari ortogràfic* de Fabra, abreujat *DOrt*, del 1917. Aquest diccionari, pel que fa a la macroestructura, és la base del DGLC. Copiem les etimologies del GDLC perquè ens han servit per saber-ne la primera font:

fricatiu

Etimologia: formació culta analògica sobre la base del ll. *fricatus*, -a, -um, participi de *fricare* 'fregar' 1a font: 1917, DOrt. [...]

hipocorístic -a

Etimologia: del gr. *hypokoristikós* 'acaronador, afalagador; diminutiu', der. de *hypokorízomai* 'parlar com els infants', i aquest, de *kórē* 'nena' 1a font: 1917, DOrt. [...]

sufix -a

Etimologia: del ll. *suffixus*, -a, -um, participi de *suffigĕre* 'fixar, enganxar per sota' 1a font: 1917, DOrt. [...]

Més exemples: *africat* -ada, *geminació*, *geminar*, *medial*, *sigmatisme*.

(Font: *Gran diccionari de la llengua catalana*, Enciclopèdia Catalana [en línia])

No volem dir que aquests cultismes els creés Fabra, ni que es creessin en català; també els podria haver pres (per tant, calcat, manllevat) dels cultismes creats originàriament en altres llengües. Evidentment, Fabra en fa servir molts més, de cultismes, però aquests tenen com a primera font documentada una obra de Fabra. Com a cultismes posteriors, podem esmentar *acrònim -a* (de *acr-* i el grec *ónoma* 'nom', 1a font: 1961), *sintagma* (del baix llatí *syntagma* 'obra, tractat, resum, document', i aquest, del grec *syntagma*, *-atos* 'cosa ordenada; arranjament; estructura; constitució'), *xenisme* (del grec *xénos* 'estranger'), *catàfora*, *dixi*, *rema*, *topònim*, etc.

El segon recurs neològic més utilitzat en lingüística és el de la **lexicalització de sintagmes**. Alguns exemples fabrians:

datiu ètic (emprat a *Converses filològiques*)
domini lingüístic (emprat a *Converses filològiques*)
forma divergent (emprat a *Converses filològiques*)
frase feta (subentrada al DGLC)
sentit recte (subentrada al DGLC)

I altres exemples probablement tots posteriors a Fabra:

<i>acte de parla</i>	<i>llengua vehicular</i>
<i>anàlisi del discurs</i>	<i>mot satèl·lit</i>
<i>arbre de camp</i>	<i>oració clivellada</i>
<i>cadena fònica</i>	<i>punt d'articulació</i>
<i>camp semàntic</i>	<i>síl·laba travada</i>
<i>connector parentètic</i>	<i>sintagma nominal escarit</i>
<i>dobla articulació</i>	<i>traducció a la vista</i>
<i>fals amic</i>	<i>verb inacusatiu</i>

Comparat amb els dos recursos esmentats fins ara (el cultisme i la lexicalització de sintagmes), un tercer recurs, el **manlleu no culte**, és molt menys utilitzat en lingüística, però també en podem trobar exemples, fabrians i no fabrians. Com a manlleus adaptats que apareixen per primer cop en una obra fabriana trobem *argot*, del francès, documentat per primer cop al *Diccionari ortogràfic*, i *tabú*, de l'anglès, documentat per primer cop al DGLC.

Com a exemple de manlleu adaptat anterior a Fabra, podem esmentar *esdrúixol*, de l'italià, ja documentat el 1749. O

semàntic, de finals del XIX, del fr. *sémantique*, creat pel lingüista francès Michel Bréal (1832-1915).

I finalment uns quants exemples de **manlleus adaptats** més nous, posteriors a Fabra: *contrastiu* (de l'anglès *contrastive*, 1a font: c. 1950), *estàndard* (de l'anglès *standard*), *jargó* (del francès *jargon*), *ídix* (de l'anglès *yiddish*, (1886), transcripció anglesa de l'alemany *jüdisch* 'jueu'), etc.

Per la seva banda, els **manlleus no adaptats** són molt poc habituals en lingüística. Al DGLC no n'hem sabut trobar cap exemple (de fet, al DGLC n'hi ha ben pocs, fins i tot en àmbits que usen més aquest recurs). En altres obres hem documentat *afrikaans* (mot neerlandès, 'africà'), *braille* (mot francès, del nom de Louis Braille), *calembour*, *glide*, etc. El primer exemple correspon a una llengua: per raons òbvies, els noms de les llengües gairebé sempre són adaptacions a partir del nom original amb què els parlants anomenen la seva llengua o el seu poble.

Hem vist terminologia lingüística creada amb el recurs del manlleu (grecolatí o no) i amb el recurs de la lexicalització de sintagmes. Evidentment, també tenim termes lingüístics creats amb altres recursos, i val a dir també que aquesta classificació no està constituïda per compartiments estancs, sinó que algun exemple pot encabir-se en més d'un tipus de recurs (per exemple, *nucli* o *obsolet* són cultismes però quan els adopta la lingüística el que fa és una extensió semàntica d'una forma ja existent en altres àmbits):

Creat per canvi o extensió semàntica

calc (forma de manlleu que imita una altra llengua...)

fòssil (mot que...)

competència (capacitat de comunicar-se...)

Creat per derivació o composició

guionet

Etimologia: de *guió*, 1a font: 1917, DOrt [...]

lemari (conjunt de lemes...)

palatalitzar

(Font: *Gran diccionari de la llengua catalana*, Enciclopèdia Catalana [en línia])

antihiatàtic (dit del so... per trencar un hiat)

(Font: *Diccionari de lingüística*, 1992, TERMCAT [en línia])

Finalment, ens serveix de resum el següent fragment en què Fabra esmenta molt breument aquests diversos recursos de formació de mots que hem repassat (*Converses filològiques*, núm. 24):

Per remeiar els castellanismes no cal recórrer exclusivament a l'**arcaisme**. Les **aportacions dialectals** ens forneixen materials preciosos per a refer el lèxic de la llengua literària. Després hom pot recórrer al **manllevament de mots llatins**, que els nostres escriptors medievals practicaren abundantment. Després hom pot, encara, recórrer a la **derivació**, procediment que té sobretot l'avantatge que un derivat ben fet és immediatament comprès per tothom. Cal, doncs, que, al mateix temps que escorcollem la llengua antiga i els **parlars forans** i no negligim els manlleus clàssics, cerquem de vivificar els nostres sufixos fent-los aptes a produir nous derivats.

Per aprofundir sobre les idees de Fabra pel que fa a la creació de mots nous, consulteu la introducció de Joan A. Argenter al volum 7 de les *Obres completes* de Fabra, sobretot les p. 36-42.

4.4 Situació actual de la terminologia lingüística

L'obra gramatical de Fabra suposa la primera descripció moderna del català i posa els fonaments dels nostres estudis lingüístics i gramaticals posteriors i també de bona part de la terminologia lingüística que ha predominat fins ara. Posteriorment, però, l'obra de lingüistes com Antoni M. Badia i Margarit, Sanchis Guarner, Josep Ruaix, Joan Solà, M. Teresa Cabré, etc., per esmentar-ne alguns entre molts d'altres, no va trencar o no ha trencat amb la tradició fabriana, però sí que hi ha anat introduint modificacions i novetats importantíssimes i ha desenvolupat molts aspectes que en Fabra només havien quedat apuntats o no s'hi feia cap referència. Tot això ha anat acompanyat, és clar, de certes novetats o canvis terminològics.

L'enorme evolució de la lingüística després de Fabra —successió de diverses escoles, especialització i diversificació en diverses branques connectades sovint amb altres disciplines— ha anat lligada també, doncs, a una certa evolució terminològica. Algunes de les novetats s'han consolidat en la bibliografia científica, s'han anat incorporant a les obres de referència

lexicogràfica o terminològica, s'han utilitzat en certa mesura en els llibres de text i la didàctica escolar i s'han incorporat a la divulgació del coneixement lingüístic en entorns no especialitzats. En aquest sentit, la *Gran enciclopèdia catalana*, que pel que fa al lèxic es va basar en el DGLC, ja va fer, tant en la 1a edició (1969-80) com en la 2a (1986-89), un primer treball de fixació o recollida i difusió de les novetats terminològiques postfabrianes.

Per posar alguns exemples de termes lingüístics que no surten a les *Obres completes* de Fabra però que són ara força coneguts en entorns poc especialitzats, podríem esmentar *coherència*, *cohesió*, *adequació* (de la lingüística del text); *anàfora*, *catàfora*, *rema*, *tema*...; *hiperònim*, *hipònim*, *polisèmia*...; *sigla*, *acrònim*...; *corpus*, *etiquetatge*, *traducció automàtica*, *reconeixement de la parla*...

Val a dir que tots aquests anys d'experiència de didàctica del català i de segones llengües dins i fora de l'ensenyament obligatori han tingut un paper important en la difusió d'una part de la terminologia fabriana i posterior.

Fet aquest preàmbul conegut de tothom, convé tenir present unes iniciatives recents i futures de l'Institut d'Estudis Catalans que incideixen o podrien incidir força en la terminologia lingüística perquè podrien estendre la difusió d'uns termes relativament nous o si més no poc coneguts fora d'àmbits molt especialitzats.

En primer lloc, ens referim a la *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC), publicada el 2016. Tal com es diu a la introducció, «una part significativa dels termes emprats poden resultar familiars perquè pertanyen al lèxic general (com *atribut*, *compost*, *conjugació*, *diftong*, *interjecció*, *mot*, *nom*, *oració*, *predicat*, *prefix*, *pronom*, *síl·laba*, *sufix* o *verb*) o formen part del lèxic escolar bàsic i tenen una tradició consolidada (com *complement directe*, *indicatiu*, *passiva*, *sintagma* o *verb transitiu*). Però hi ha termes que podran resultar menys familiars a un lector no iniciat en els treballs de lingüística i gramàtica perquè tenen un caràcter més especialitzat o perquè, tot i estar avui dia consolidats, són d'introducció més recent (com *al·lomorfa*, *anàfora*, *connector parentètic*, *oració clivellada*, *rema*, *sintagma nominal escaït*, *truncament* o *verb inacusatiu*).»

Efectivament, una de les qüestions que ha suscitat més interès en la recepció de la *Gramàtica* ha estat el de la terminologia que s'hi emprà. La XIV Jornada de la Scaterm, el desembre del 2017, es va centrar en aquesta qüestió. També algunes sessions o publicacions per explicar aquesta nova obra de referència han fet un èmfasi especial en els aclariments sobre la terminologia emprada. És cert que per als lingüistes teòrics i acadèmics es tracta d'una terminologia consolidada —no pas tan nova ni tan especialitzada—, i controlada —no pas excessiva—, i gairebé sempre definida en el mateix cos de l'obra, però també és cert que per a molts professionals de la llengua ha produït un cert neguit o inseguretat.

Haurem de veure fins a quin punt es simplifica aquesta terminologia en dues properes publicacions de l'IEC: la *Gramàtica essencial*, una versió en línia més breu i simplificada de la GIEC, i la *Gramàtica bàsica*, una versió en paper que si bé no es planteja com una gramàtica escolar, s'hi acostarà una mica més.

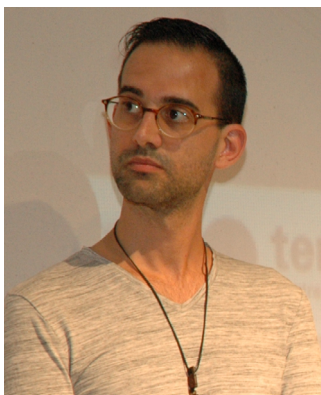
També haurem de veure si algun terme d'aquests menys coneguts passa al lèxic escolar o d'aprenentatge del català i si l'acabem incorporant als diccionaris generals. La revisió de la terminologia dels temps verbals que va publicar l'IEC el 2002 ha estat incorporada en bona part als llibres de text, textos gramaticals, etc., però, és clar, es tracta segurament de lèxic més reduït i més bàsic en l'àmbit escolar o d'aprenentatge de la llengua.

Com en totes les disciplines, si volem progressar en els estudis científics i sobretot si volem una difusió efectiva fora dels àmbits més especialitzats, ens convé vetllar per una certa racionalització terminològica avalada per les obres de referència principals. Ens convé evitar, doncs, l'excés de sinonímia i de polisèmia que de vegades hem tingut en lingüística (*oració*, *frase*, *clàusula*, *proposició*, *enunciat*, més o menys per al mateix concepte; també *parts de l'oració*, *parts del discurs*, *classes de mots*; o un tercer exemple: *verb no conjugat*, *forma no personal del verb*, *verb no finit*). Veurem si la gramàtica bàsica de l'IEC influeix en aquest sentit homogeneïtzador en els àmbits no especialitzats.

En qualsevol cas, haurem de continuar treballant-hi tots plegats, des de la universitat discernint els conceptes, des de les entitats generadores de diccionaris i obres de referència seleccionant les denominacions bàsiques més consolidades, i des dels focus de difusió d'aquesta terminologia, com ara les escoles.

5. Fabra, enginyer químic, i la terminologia científica i tècnica

Òscar Aznar Alemany

ÒSCAR AZNAR ALEMANY

Doctor en química ambiental (2017) i traductor. Es va llicenciar en Traducció i Interpretació (2008) i en Química (2009). També té estudis de màster tant en l'àmbit de la correcció com en el de la química analítica. Ha publicat nombrosos articles sobre la relació entre química i llengua, amb una clara vocació divulgadora. Crea espectacles de divulgació científica, sovint sota el nom de Lana Vulí. Col·labora amb el TERMCAT en l'elaboració del Diccionari de química, que recull les branques de química orgànica i inorgànica, i s'actualitzarà amb més de deu branques addicionals.

5.1 L'aportació de Fabra a la terminologia científica

Els segles XVI-XVIII, l'ús del català en la literatura i en la ciència es va reduir molt. No va ser fins al segle XIX, amb la recuperació dels Jocs Florals a Barcelona, que es va impulsar la recuperació del català literari i hi va haver un augment de la ficció escrita en català. Ara bé, no va passar el mateix amb els textos científics.

En aquell temps hi havia dos grans problemes en la lexicografia catalana. D'una banda, existia una gran influència del castellà; de l'altra, no existien criteris fonamentats sobre la selecció de paraules. Molts escriptors desconeixien el procés de formació del lèxic de la llengua i que les llengües romàniques tenien cultismes, paraules procedents del llatí amb menys transformacions que les altres. Aquests cultismes s'assemblaven més entre llengües i molts lexicògrafs les bandejaven erròniament com a castellanismes. Per aquest motiu substituïen els cultismes amb paraules populars.

Si s'hagués escrit ciència en català segons aquest criteri, els textos haurien dit *pedrificar* en comptes de *petrificar*, *vidal* en comptes de *vital*, *ambient mig-aval* en comptes de *ambiente medieval*, *trasbals cervellal* en comptes de *comunicació cerebral*. Fins i tot canviaven *absorbir* per *xuclar*. Si això s'hagués popularitzat, ara no diríem *absorció química*, sinó *xuclada química*!

No va ser fins al 1901 que Antoni M. Alcover va publicar *Lletra de Convit*. En aquell text Alcover deia que «no sols s'es mester replegar dels llibres la part riquíssima del llenguatge científich que tenim, sinó qu'hem de augmentar aquest tresor, adaptant a la nostra llengua els mots tècnichs de les diferents ciències y arts que desgraciadament no tenim, seguint les petjades dels sabis que en les altres llengues neollatines han fet lo mateix, això, es, prenent els elements grechs o llatins d'aqueys mots y donantlos una desinència acomodada al geni de la nostra llengua».

Aquest criteri —que valida l'ús dels cultismes— és el que utilitzen ara totes les llengües neollatines en la creació del lèxic científic.

Va ser, sobretot, el col·lectiu dels metges el que més va impulsar l'ús del català en la ciència. No hem d'oblidar que en la feina dels metges és imprescindible la comunicació amb el pacient sobre temes mèdics i era lògic voler tenir els mots catalans per a fer-ho.

El mateix any 1901 el secretari de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya va llegir la primera acta redactada en català. El 1904 Alcover va animar l'Acadèmia a col·laborar en l'elaboració del *Diccionari de medicina*. El 1907 es van crear l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i les seves filials,

El DGLF és el que més va influir en les definicions d'alguns termes científics, com és el cas de membrana.

DGLF

MEMBRANE Tissu organique animal ou végétal destiné à envelopper certains organes, à absorber, à exhaler, à sécréter certains fluides. — **muqueuse, séreuse, fibreuse** [...]

DGLC

membrana Làmina flexible de teixit orgànic animal o vegetal, destinada a envoltar certs òrgans, a absorbir, exhalar, segregar, certs fluids. *Una membrana mucosa, serosa.* [...]

Si bé Fabra va fer una gran tasca terminològica, altres persones també van fer grans aportacions al lèxic científic català, tot i que la seva feina encara no estava disponible durant la confecció del DGLC. És important dedicar un espai a reconèixer la tasca lexicogràfica d'Àngel Sallent en l'àrea de les ciències naturals, d'Eduard Fonserè en meteorologia, d'Emili Mira en psicologia, d'Esteve Terradas en física, de Joan Alzina en psiquiatria, de Joaquim Barnola en biologia, de Lluís Rodés en astronomia, de Norbert Font en geologia, etc.

L'obra de Fabra ja no satisfà avui les necessitats de terminologia científica. Si ens fixem en el DGLC com a la seva producció amb més potencial en aquest camp, la pregunta que ens hem de fer, però, és si la seva obra s'hauria de jutjar des d'aquesta perspectiva. La resposta és no. Fabra va dur a terme la normalització de la llengua en tots els seus aspectes i el DGLC, com el nom indica, no és un diccionari especialitzat. Sí que s'observa que la seva formació com a enginyer químic va fer que hi hagués més terminologia científica del que és habitual en un diccionari general —ho veurem tot seguit—, però la seva atenció se centrava en el català d'un parlant culte mitjà, sense fixar-se en un col·lectiu concret.

5.2 La terminologia científica en el DGLC

En el prefaci al DGLC Fabra escrivia que «si per l'un costat ometem mots que tenen un indubtable interès per al lingüista, per l'altre consignem mots tècnics de formació greco-llatina, mots internacionals d'un ben petit interès lexicogràfic, però

que cal que s'inclouguin en un diccionari normatiu perquè interessa indubtablement a molts la coneixença de llur forma catalana».

És a dir que Fabra sí que va seleccionar conscientment certa terminologia amb la intenció de normalitzar el lèxic científic català, malgrat que ho fes a una escala de diccionari general. Ara bé, no hi ha cap document que justifiqui per què va incloure *cel·luloide*, *radiografia*, *vitamina*, *gasogen*, *gasolina*, *automòbil* o *automobilista* i no *zepelí*, *altaveu*, *lacrimogen* o *llançafomes*. Sí que sabem que va bandejar *pantalla* com a castellanisme innecessari. Avui és difícil passar un dia sense interactuar amb una pantalla. Però no el jutjarem ara només per aquesta anècdota.

Com hem anunciat abans, en el mateix prefaci també destacava que «s'han fet nombroses consultes a especialistes, i, en els freqüents casos en què s'ha vacil·lat sobre el sentit propi o la bondat de la definició d'un mot, s'ha portat aquest a estudi de la Secció Filològica: s'han pres totes les precaucions per evitar definicions inexactes». Per tant, Fabra sempre havia pensat que la terminologia s'havia de difondre no només des de l'estudi de la llengua, sinó també de la mà dels especialistes de cada àrea.

De fet, una bona manera d'estudiar la presència de terminologia al DGLC és analitzar les àrees temàtiques. Les marques temàtiques indiquen quins mots Fabra considerava com a termes especialitzats. Veure quines marques temàtiques s'inclouen al diccionari i en quantes accepcions apareix cada una mostra el pes, buscat o circumstancial, de la terminologia al DGLC i de cada àrea dins d'aquest conjunt.

A la llista d'abreviatures del DGLC n'hi havia que corresponien a àrees temàtiques (*anatòmia*, *arquitectura*, *botànica*, *filosofia*, *física*, *fotografia*, *música*, *nàutica*...) i d'altres que no (*adjectiu*, *dialectal*, *femení*, *obsolet*, *vegeu*...). Les que corresponien a àrees temàtiques es poden dividir entre àrees de ciència i tècnica (*aritmètica*, *química*...) i la resta (*esgrima*, *jurisprudència*...). Del total de 30 àrees, 23 corresponien a ciència i tècnica, un 77%.

Val a dir que la presència o absència de marca temàtica en un terme depenia en cert grau del criteri de Fabra. Per exem-

ple, el terme indiscutiblement químic *butà* no tenia cap marca temàtica, potser perquè el butà era un gas d'ús habitual en la vida quotidiana i era, per tant, un mot d'ús general. És difícil, o impossible, quantificar quants mots d'una llengua són termes especialitzats i classificar-los en una sola àrea del coneixement.

Del total de 90.500 accepcions del DGLC, 30.934 eren termes marcats, un 34%. A la taula 1 es poden veure els percentatges de termes de cada àrea temàtica respecte al total d'accepcions del diccionari segons una classificació de M. Teresa Cabré. Es pot veure com les àrees de ciència i tècnica tenien percentatges més elevats (4,5% de mitjana) que la resta d'àrees (2,0% de mitjana). Confirmem que Fabra va introduir més terminologia científica que d'altres tipus al DGLC.

Taula 1. *Percentatge d'accepcions de cada àrea temàtica respecte al total d'accepcions dels diccionaris*

àrea temàtica	DGLC	DRAE
activitats artesanals	0,8	0,7
activitats comercials	-	0,1
activitats socials	1,1	1,5
ciències de la salut	3,7	2,6
ciències econòmiques i socials	1,5	0,5
ciències exactes	0,7	1,0
ciències experimentals	4,7	2,5
ciències jurídiques	1,5	1,8
ciències militars	-	0,8
ciències naturals	8,5	5,0
ciències tècniques i tecnologia	5,0	3,2
humanitats	5,0	3,5
termes ciència i tècnica / total termes	65,9	61,6
termes ciència i tècnica / total diccionari	22,5	14,3
total termes / total diccionari	34,2	22,6

A la mateixa taula 1 es compara el DGLC amb el DRAE. Si diem que el 34 % de les accepcions del DGLC són termes amb marca temàtica —de qualsevol àrea—, al DRAE ho són el 23%. Dit d'una altra manera, un terç de les entrades del DGLC eren considerades termes per Fabra, mentre que poc menys d'un quart estava marcat al DRAE com a terme. Es pot afirmar que Fabra va introduir molta terminologia al diccionari i no només de ciència i tècnica.

Aquesta és la influència del Fabra enginyer químic en la terminologia del diccionari. Però el Fabra persona també va influir en la terminologia científica del diccionari. Vegem alguns exemples en què s'ha subratllat la subjectivitat de Fabra en les definicions:

astrologia Pseudo-ciència que tracta de les influències dels astres en els destins dels homes i de la predicció d'esdeveniments terrestres per llur posició i aspecte.

nigromància Art d'endevinar l'esdevenidor invocant els morts i consultant-los.

teologia Ciència que tracta de Déu, de la fe i vida cristianes.

Mentre que Fabra afirmava que l'astrologia era una pseudo-ciència, considerava que la nigromància era un art. La teologia sí que la descrivia com a ciència, però la limitava a un únic déu que escrivia amb majúscules i encara ho reafirmava centrant-se en el cristianisme i, potser inadvertidament, exclouent les altres religions de la teologia.

cist Mata o arbust del gèn. *Cistus*, de fulles oposades no estipulades, belles flors de corol·la pentàmera i fruit en còpula.

card Planta de la família [...] que constitueix una bona verdura.

En el camp de la botànica, Fabra ens feia saber que les flors del cist li semblaven belles i que el card era per a ell una bona verdura.

5.3 Els criteris de fixació de terminologia de Fabra

Coromines, deixeble preferit de Fabra, va sintetitzar els criteris de Fabra sobre la introducció de mots i de canvis:

- a) pronúncia dels dialectes i testimoni de textos antics,
- b) congruència dins del sistema,
- c) tradició ortogràfica,
- d) etimologia, i
- e) prudència, en cas de dubte no fer cap canvi o eliminar el mot del diccionari si no és necessari.

A partir de les *Converses Filològiques*, Solà va deduir que els criteris del Mestre eren:

- a) coneixement de la història de la formació de les paraules en les llengües romàniques i en el català,
- b) preferència per formes o significats clàssics,
- c) preferència dels actuals quan representen l'acompliment d'una tendència, sobretot si hi havia un profit semàntic,
- d) autonomia de la llengua enfront de la influència del castellà,
- e) solucions autòctones o que es poguessin obtenir amb els recursos del català, i
- f) préstec de les llengües clàssiques.

Les dues llistes coincideixen en resumir-les a la importància de la tradició, l'etimologia i la genuïnitat.

Com Solà, podem recórrer a les *Converses Filològiques* per a trobar-hi els únics criteris sobre fixació terminològica que va escriure Fabra, si bé Fabra no feia servir aquestes paraules. Vegem els cinc criteris específics que es fan evidents en diferents converses.

Manlleus cultes contra castellanismes. En mots presos del llatí o del grec, cal recordar el mot original i evitar la influència del castellà: *trapezi* de *trapezium* i no *trapeci* de *trapezio*; *olfacte* de *olfactus* i no *olfat* de *olfato*; *simptomàtic* de *sympomaticos* i no *sintomàtic* de *sintomático*. També cal mantenir invariable el prefix *circum-* i transcriure *mph* clàssic per *mf*: *circumferència*, *limfa*, *càmfora*.

Llatinismes pseudoderivats. Alguns mots que han sofert menys transformacions des dels mots llatins que d'altres amb

els quals estan relacionats es podrien identificar erròniament com a castellanismes: *metàl·lic* i no *metàllic*, tot i que *metall* i no *metal*; *labial* i no *llavial*, tot i que *llavi* i no *labio*; *cerebral* i no *cervellal*, tot i que *cervell* i no *cerebro*. El mateix passa amb *lingual* (*llengua*), *pectoral* (*pit*), etc.

Acceptació i adaptació de manlleus. Amb la importació de coses o de conceptes se sol introduir la denominació original. La introducció de mots estrangers només serà acceptable quan no es trobi una denominació amb mots catalans que els pugui substituir. Quan no hi hagi una alternativa i el mot estranger esdevingui d'ús general, s'haurà d'adaptar a l'ortografia catalana com es va fer amb *xofer*, del francès *chauffeur*. Fabra, que malgrat tot era humà, proposava *amateur* com a manlleu que s'acabaria adaptant.

Transcripció d'altres alfabets. En les llengües que no utilitzen l'alfabet llatí els grups *sh* (anglès), *sch* (alemany), *ch* (francès, anglès o castellà) o les lletres *k* i *w* no existeixen. Per tant, no té sentit usar-los en la transcripció de mots perses, àrabs, turcs, grecs, russos, etc. Per això s'ha d'escriure, per exemple, *quilogram* en lloc de *kilogram*.

Accentuació de mots grecs o llatins. Hi ha paraules preses del llatí o del grec (o formades amb elements d'aquestes llengües) a les quals se'ls ha desplaçat l'accentuació i que en castellà no s'han corregit: *atmósfera*, *médula*, *hexàgono*. Cal corregir l'accentuació quan no s'hi oposi una raó poderosa. En català ara diem *atmosfera* i *medul·la*, però *hexàgon*, *heptàgon*, etc. Fabra no va deixar escrita la raó poderosa per a mantenir l'accentuació desplaçada en els polígons.

5.4 Situació actual i reptes de futur

El DGLC va servir de base per als diccionaris catalans actuals. No podem dir que hi hagi grans variacions respecte a la terminologia científica tret d'adaptacions ortogràfiques o introducció de neologismes. Per exemple, la primera edició del diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans canviava *infraestructura* per *infraestructura*. La segona edició augmenta termes de gastronomia (*salami*, *quètxup*), moda (*pírcing*, *lifting*), balls (*twist*), oci (*videojoc*, *zàping*), drogues (*marihuana*), trànsit (*telepeatge*), etc. Tot i així, els diccionaris catalans actuals encara

contenen molta terminologia i es compta amb especialistes de les diferents àrees del coneixement.

M. Teresa Cabré opina que el nou diccionari descriptiu podrà sortir del Corpus Textual de la Llengua Catalana de l'IEC i que això permetrà quantificar la freqüència d'ús i la rellevància dels termes en el discurs no especialitzat i establir-ne el seu significat sense que la subjectivitat dels especialistes dicti quins termes s'han d'incloure i com es defineixen.

Centrem-nos ara en la terminologia científica actual i, més concretament, en la terminologia química per la connexió amb la formació acadèmica de Fabra i la de l'humil autor d'aquest text, que prefereix parlar de la terminologia de la ciència que coneix més —o que desconeix menys.

Les obres de referència més importants per a terminologia química en català disponibles actualment són les traduccions dels llibres de colors de la Unió Internacional de Química Pura i Aplicada (IUPAC). La IUPAC és l'autoritat reconeguda en terminologia química. En anglès hi ha vuit llibres per a vuit seccions de la química, cada un d'un color diferent. Quatre d'aquests llibres estan traduïts al català per l'IEC i les versions més actualitzades són:

- *Magnituds, unitats i símbols en física química* (2a ed. corregida, 2008) [en línia] – Llibre verd
- *Nomenclatura de química inorgànica. Recomanacions de 1990* (1997) – Llibre vermell
- *Guia de la IUPAC per a la nomenclatura de compostos orgànics. Recomanacions de 1993* (2017) [en línia] – Llibre blau
- *Compendi de nomenclatura de química analítica. Regles definitives de 1997* (2007) – Llibre taronja

D'altra banda, el TERMCAT va publicar el *Diccionari de química analítica* (2000), que es pot consultar des del Cercaterm, i està publicant en línia el *Diccionari de química* conjuntament amb la Universitat Politècnica de Catalunya i Enciclopèdia Catalana. En el *Diccionari de química* ja s'hi poden consultar els termes de química inorgànica i de química orgànica. Aviat s'hi afegirà l'àrea de química física; després, s'hi afegirà química analítica, i així fins a més de deu àrees temàtiques addicionals.

Finalment, cal destacar *Anàlisi química quantitativa* (2006), de Daniel C. Harris, traduït per l'IEC, i, tot i que sigui en castellà, pot ser útil conèixer el *Diccionario de química física* (2005), de José María Costa Torres, que conté les equivalències en català.

Sens dubte, les traduccions dels llibres de la IUPAC representen la màxima autoritat en terminologia química. Ara bé, només disposem de quatre dels vuit llibres de colors en català. A més a més, el Llibre verd, el Llibre vermell i el Llibre blau tenen noves edicions en anglès que deixen les traduccions catalanes desactualitzades —i la IUPAC ja està revisant el Llibre taronja per a una nova edició.

El *Diccionario de química* en línia es pot mantenir actualitzat més fàcilment, ja que es poden fer canvis en fitxes individuals quan es requereixi. Però, tot i que es va ampliant, encara no està complet.

En conclusió, les eines de què disposem ara poden resoldre molts dubtes —els més habituals—; això no obstant, en alguns casos només ens serviran d'inspiració per a fer la nostra pròpia traducció a partir de les fonts en anglès.

I malgrat que aquesta no és la situació ideal, no és tan greu. El repte real de la terminologia química d'avui és la difusió. Molts científics desconeixen els llibres de la IUPAC o ignoren que alguns es poden consultar en català. També n'hi ha que no coneixen el TERMCAT.

És imperatiu que la tasca que es fa des d'organismes com l'IEC i el TERMCAT es faci arribar a les universitats i als centres de recerca. S'han d'oferir xerrades sobre terminologia química als veritables usuaris d'aquesta terminologia i posar aquestes eines al seu abast. Cal enviar correus electrònics, compartir recursos regularment a les xarxes socials, parlar-ne als butlletins.

S'ha d'aconseguir que els científics coneguin, consultin i confiïn en les obres catalanes. Altrament, la feina del terminòleg serà en va.

Bibliografia

- FABRA, Pompeu (2010): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 7, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. [Converses filològiques]
- FABRA, Pompeu (2010): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 5, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. [Diccionari general de la llengua catalana]
- SOLÀ, Joan (1987): *L'obra de Pompeu Fabra*. Barcelona: Teide.
- La lingüística de Pompeu Fabra* (Vol. 2). 2000. Alacant
- BARGALLÓ, M. i GARRIGA C. *Notes sobre les idees lingüístiques en el Diccionari de la llengua catalana de Pompeu Fabra*.
 - CABRÉ, T. *Terminologia i diccionaris III: a propòsit del Diccionari General de la llengua catalana*.
 - FORGAS, E. *El component ideològic en el diccionari de Pompeu Fabra*.
 - GELPI, C. *Marcatge temàtic i usuari potencial al DGLC*.
 - MARCH, J. *Les aportacions de Pompeu Fabra i els seus col·laboradors al desenvolupament del llenguatge científic català modern (1901-1936)*.

6. Fabra, esportista: assoliments i reptes en terminologia esportiva

Rudolf Ortega

RUDOLF ORTEGA

Llicenciat en Filologia Romànica. Ha treballat de corrector i assessor lingüístic en editorials i mitjans de comunicació, com ara Televisió Espanyola, el diari Avui i Catalunya Ràdio. Ha estat responsable lingüístic de COMRàdio, on es va ocupar de l'elaboració del llibre d'estil, i de l'edició catalana del diari Público. Ha impartit docència en el Postgrau d'Assessorament Lingüístic en els Mitjans Audiovisuals (2006-2010) en matèries de correcció d'informa-

tius. Ha escrit diverses obres de divulgació de la llengua: Diccionari de futbol, Sense pèls a la llengua, Tinc un dubte i Tinc més dubtes (reeditats conjuntament amb el títol Tots els dubtes), La dèria del català, En defensa de la llengua i un capítol de l'obra col·lectiva Canvi d'agulles. Actualment és corrector del Quadern del diari El País, on escriu la secció setmanal «Brou de llengua».

Deuria estar-ne tip, Fabra, de parlar de llengua, tal com explica Martí Martell a *La Veu de Catalunya* el 4 de desembre de 1927 per la cara que posa el Mestre en fer-li creure el redactor que s'hi apropava per desentrellar algun aspecte obscur de l'idioma. «Així es comprèn la cara llarga i el front contret que posa En Fabra cada vegada que se li acosta una persona amb la qual no té el costum d'enraonar cada dia. [...] Però, tan bon punt com li hem dit que ens parlés de tennis, el seu rostre s'ha

aclarit sobtadament i els seus llavis han dibuixat un somriure tan ingènuament expressiu, tan amical i complaent, que ens va donar la mida exacta de com li havíem tocat el cor».

L'entrevista a Pompeu Fabra tenia lloc pocs dies després que accedís a la presidència de l'Associació de Tennis de Catalunya (la federació catalana, per entendre'ns) arran de crisis internes que havien desembocat en la necessitat de postular per al càrrec un nom de consens, i Fabra, a mesura que avança el text, no s'està de parlar del tennis amb autèntica devoció. No és aquest, però, l'únic interès que Fabra demostra per l'esport al llarg de la vida, i no seran poques les vegades que les inquietuds lingüístiques del Mestre coincidiran amb les esportives. En bona mesura, i com a home del seu temps, Fabra estén la codificació lingüística a tot allò que comença a construir la modernitat, i l'esport en general serà, precisament, un objecte singular d'estudi en tant que incorporava, de bracet amb les innovacions materials, tot un seguit d'innovacions lingüístiques a les quals convenia de projectar-hi el focus.

6.1 Fabra i l'esport

La relació primerenca de Fabra amb l'esport és coneguda a través de l'excursionisme, que de fet va estimar i practicar tota la vida, fins al punt d'afirmar, ja a l'exili, que «si ara tornéssim a Catalunya potser no estudiaria més, però faria excursions». Qui l'inicia en la pràctica de l'excursionisme i se l'endú per Collserola és Jaume Massó, un dels homes de *L'Avenç* que, juntament amb el mateix Fabra i Joaquim Casas-Carbó, van protagonitzar les conferències al Centre Excursionista de Catalunya on es va presentar la proposta de modernització ortogràfica coneguda com la campanya de *L'Avenç* (les conferències van tenir lloc del 12 de novembre al 19 de desembre de 1891). Sigui perquè Fabra ja se'n volia fer soci, sigui perquè havia de ser-ne si volia fer les conferències, el fet és que es va donar d'altra a l'entitat pocs dies abans, avalat precisament pels seus dos coconferenciants, Massó i Casas-Carbó.

La relació de Fabra amb l'esport abasta tota la seva vida i es manifesta en tres vessants. En primer lloc, com a divulgador dels avantatges que, en aquell moment, començaven a associar-se a l'esport com a element formatiu de la persona, quan l'esport encara estava mancat d'estructures i les competicions eren amateurs. De fet, aquests avantatges no eren aliens a la cultura del moment, amb millores en alimentació, higiene o salut, o de valoració de l'exercici físic i el contacte amb la natura com a elements de profit personal i moral. El mateix Fabra ens aporta aquesta opinió en la definició que fa del terme *esport* al seu diccionari: «Joc o exercici corporal en què es fa prova d'agilitat i destresa o de força, i que aprofita al cos i a l'esperit, al qual dona promptitud, ardidesa, tenacitat, etc., com són els jocs de pilota, la natació, l'excursionisme, etc.».

Fabra fa el diccionari a partir del que coneix, el que li és proper, i no és doncs casual que els tres esports que esmenta en tancar la definició siguin tres dels que ell més practicava, amb permís del tennis. El Mestre ens apunta doncs el segon vessant del seu interès per l'esport: el de practicant assidu. Si bé, com hem vist, havia començat amb l'excursionisme —que es va convertir, com en el conegut cas de Joan Coromines, en una extensió del seu treball filològic, en aprofitar les llargues travesses de vegades de dies per nodrir-se de paraules i formes de dir allà on anava—, durant la seva estada a Bilbao va practicar la natació i es va aficionar a l'esport de la pilota, que li va obrir les portes per l'interès pel tennis, amb relació al qual va fer diversos papers de l'auca: jugador aficionat, membre de la secció de tennis del Futbol Club Barcelona, pare d'una jugadora notable (la seva filla Carola), fundador del Lawn-Tennis Club de Badalona i, com hem vist, president de l'Associació de Tennis de Catalunya. Les seves preferències queden altre cop paleses al diccionari si comparem les entrades *tennis* i *futbol* de les fitxes manuscrites: la primera, escrita a la dreta a tinta, com una veu inicial del diccionari; la segona, com un afegit a l'esquerra a llapis:

226

tenis m. [angl. lawn tennis]
 Joc de pilota que se juga en
 pista rectangular d'un d's la tram.
 venimmes en dies muntats per
 una parpa de d'algun,
 i en què els dos adversaris (o les
 dues parelles adversaries), col·locats
 d'un (o d'una) a l'un costat de
 la parpa i l'altre (o l'altra) a
 d'altre costat, es llancen la
 pilota pegant-li amb la raqueta
 abans que toqui a terra o
 després d'haver fet un sol bot,
 la pilota havent de passar
 per sobre la parpa i anar a

139

Footbal [angl. foot ball] m. Joc de pi-
lota que es juga en un vestit compo-
sant-se en calçons i de les extremitats
dels peus una peça rectangular formada per
dos peus verticals i un transvers horitzontal,
en que calçons i dels dos bandols (d'una
negativa) i impulsats la pilota amb els punys,
cap o qualsevol altra part del cos deixant
els braços lliures de fer-se passar per la por-
ta del bandol contrari i del ha de
passar-la un jugador del partit, que de
l'únic que pot tocar la pilota amb les
mans.

Questet m. lettera d'una *Amica*
di summa que tenger *d'Amica*

Portugais p. Acção de Portugal.

pretizar v. tr. Ambar, pretizar

putosa f. Casa de poca importan-
cia, hazakilla

pitit ^{no} ~~un~~ *adj.* Le *gens* d'importan-
cia, le *què* ne val la pena
d'ouprer-se; je s'oupe. de *cos*
què ne valen la pena, *pi val*.

I finalment, el tercer àmbit en què Pompeu Fabra va destacar va ser el de dirigent esportiu, en un moment en què, d'una banda, l'esport havia passat de l'exercitació personal a esdevenir un fenomen de masses, i de l'altra, Fabra, arran de la feina de codificació lingüística, havia esdevingut tot un referent de compromís intel·lectual, social i polític. D'aquesta manera, el gramàtic es va convertir també en una de les figures més rellevants de l'esport del moment, primer com a primer president de Palestra, entitat destinada a la formació de la joventut i fundada el 1930, i després, el 1933 i fins a la guerra, també com a primer president de la Unió Catalana de Federacions Esportives.

6.2 L'esport al diccionari normatiu

És conegut el debat que, des del principi del segle xx, hi va haver al voltant de l'elaboració del diccionari normatiu, entre les dues figures més destacades del moment, el mateix Fabra i Antoni M. Alcover. Partidari d'un diccionari exhaustiu que recollís en una sola obra tota la variació dialectal, el mossèn mallorquí va emprendre la tasca de recollida lèxica a través de la seva *Lletra de convit* i de corresponsals arreu del territori que, anys a venir, fornirien el conegut *Diccionari català-valencià-balear*, obra de referència indiscutible que, però, tenia un detractor: Fabra, partidari de crear una obra de síntesi, un diccionari general que fixés el que se'n deia *llengua literària* (avui en diríem l'estàndard) i que prescindís tant com es pogués de la variació a fi de definir un vocabulari comú que reflectís la unitat de la llengua per davant de la varietat.

Fabra, doncs, entén que un diccionari és una obra moderna, actual, que ha de fixar la llengua comuna i que s'ha d'emmirallar en les diverses tradicions lexicogràfiques europees. I sobretot que ha de ser sincrònica, d'acord amb els usos lingüístics del moment en què apareix. Per aquest motiu és tan rellevant que Fabra inclogués al *Diccionari general de la llengua catalana* terminologia específicament esportiva: primer, perquè d'aquesta manera certificava la penetració d'aquests termes i la seva vigència entre el parlant, en un moment en què, com hem vist, l'esport era ja un fenomen de masses; i segon, perquè situava l'esport com a part de la llengua general, del vocabulari comú i per tant nuclear de la llengua unitària, i el rescatava així de la possibilitat de ser considerat mera ter-

minologia específica. Val a dir que les referències a l'esport en el *Diccionari ortogràfic*, de 1917, són escasses (hi apareix la paraula *esport* i alguns esports com *boxa*, *atletisme*, *ciclisme* i *esgrima*, però no *futbol* ni *tennis*), mentre que al diccionari general, de 1932, la presència de l'esport és més generosa.

Tanmateix, i malgrat la intuïció que l'esport havia de formar part de la llengua general, i malgrat també la seva vinculació personal amb el món de l'esport, el coneixement que en té Fabra és limitat, i això es reflecteix en una obra que no deixa de ser d'autor. Fabra parla del que coneix, i per tant serà més sensible als esports practicats per ell mateix; tal com han recollit Jordi Mir, Ester Bonet i Sílvia Llovera, al diccionari hi podem trobar paraules del món del tennis, com ara *xarxa*, *servir*, *set* i *raqueta*, i del joc de la pilota, com *cesta*, *encestar*, *pelotari*, *palista* i *saco*. I també de l'esgrima, tot i que en aquest cas sembla més per influència del *Dictionnaire general de la langue française* de Hatzfeld, Darmesteter i Thomas que no pas per la pròpia afició.

6.3 La normalització del futbol

Un esment a part per la seva transcendència social mereix el vocabulari futbolístic. No hi ha referències de si Fabra era específicament futboler, però és poc creïble que hi fos un aficionat fervent, potser ni tan sols li interessava. No obstant això, és evident que estava atent a les innovacions que comportava, més si tenim en compte que, per primera vegada —i potser única en la història de la llengua—, es produïa una entrada tan important de vocabulari forà d'una forma espontània; així com, en general, els anglicismes tenen una entrada a la llengua vinculada a innovacions i, poc o molt, poden ser registrats, els anglicismes del futbol van penetrar el català per la via de la llengua col·loquial.

Tot era nou i el joc s'estenia de pressa a mesura que, a cavall dels segles *xix* i *xx*, es fundaven clubs arreu que arrossegaven cada vegada més seguidors. I cada element del joc (cada significat, en termes saussureans) duia aparellada la seva paraula (el seu significat). Dels partits, en anglès del bo, se'n deia *match*, dels equips *teams*, el porter era el *goalkeeper* i els defenses, els *backs*. Si la pilota sortia a fora se'n deia *out*, el servei inicial era el *kick off*, el porter s'estirava en un *plongeon* i si un jugador

tocava la pilota amb la mà era *hands*. I hi havia una infracció molt confusa que tenia el nom d'*off side*. Tot plegat molt complicat per a una població en bona part analfabeta que possiblement no havia sentit mai abans paraules en anglès i que les transmetia de les maneres més singulars. I en lloc de l'anglès convencional vam començar a sentir parlar de l'*aut*, dels *hems*, del *flèquic* i de l'*orsai*.

Fabra va posar el focus sobre el llenguatge del futbol ja a través de les *Converses filològiques*, uns anys abans que aparegués el diccionari. El que suposava el futbol quant a entrada de nova terminologia el va fer expressar, en diverses de les seves converses, tot un pla de normalització terminològica que, sobre el paper, havia de donar resposta als reptes que filològicament plantejava el futbol. D'entrada, Fabra es mostra comprensiu amb la incorporació d'estrangerismes, dels quals diu també que cal fer tot el possible per reduir-ne el nombre:

«És un fet universal que, amb la cosa importada, tendeix a introduir-se la seva designació originària. [...] Això no vol dir que no s'hagi de combatre la introducció innecessària de mots estrangers, avui tan abundosament practicada. Si és inútil de pretendre rebutjar-los en absolut, s'ha de procurar, però, de reduir-los al menor nombre possible. S'ha d'intentar sempre de trobar-los un equivalent en català i de no emprar un mot estranger sinó quan realment no hi hagi cap mot català que el substitueixi satisfactòriament. El mot estranger, llavors, ha d'ésser escrit en la seva ortografia originària i solament ha de pensar-se a ortografiar-lo a la catalana en el cas que esdevingui d'ús general i pugui considerar-se com una adquisició definitiva de la llengua.» (*Converses filològiques*, 353)

Fabra, per tant, advoca per buscar substituïts per als anglicismes i per emprar-los només quan no hi ha alternativa, tot mantenint la grafia original i deixant l'adaptació a l'ortografia pròpia com a últim pas davant una adquisició definitiva. És el pas que ell mateix ratifica per al terme *futbol*. Ara bé, en una altra conversa de pocs dies després va una mica més enllà:

«Quan un mot anglès que no ha trobat la seva traducció catalana, és ja d'ús general i pot considerar-se com una adquisició definitiva de la llengua, és qüestió d'escriure'l a la catalana, sempre però que la seva pronunciació no sigui

massa allunyada de la que té el mot en la llengua originària.» (*Converses filològiques*, 356)

És el que passa amb *hems* i *hands*. Seguint el fil de la conversa anterior, Fabra insisteix a ortografiar a la catalana quan el mot anglès ja és de la llengua, tret dels casos en què aquesta pronúncia s'allunyi massa de l'original i, per tant, condueixi a transcriure coses que han perdut el referent. Per tant, Fabra proposa transcriure al català mentre la pronúncia s'assembli a l'original, i mantenir la grafia original si no és així, tal com veurem en el cas de *penalty*.

Com que aquesta solució, però, comporta problemes, Fabra perfila el pla normalitzador en una altra conversa:

«És clar que hi ha un perill a trigar a posar en ortografia catalana un mot francès o anglès; i és que la gent que l'aprengui, no oralment, sinó per la lectura, li doni una pronunciació errònia, excessivament allunyada de la que té en la llengua originària. [...] Els mots d'esport, gràcies a la difusió de les revistes esportives, perillen més que d'altres de rebre una pronunciació errònia. [...] ¿Vol dir això que ens havem d'apressar a escriure aquests mots amb ortografia catalana, com havem fet amb *foot ball* i *goal*? Essent, com creiem, mots que havem de procurar de reemplaçar per denominacions catalanes, és sens dubte preferible, mentre els usem provisòriament, de conservar-los llur aparença exòtica i no pas de vestir-los a la catalana, cosa que més aviat dificultaria llur bandejament.» (*Converses filològiques*, 359)

És a dir, com a conclusió, Fabra és partidari: 1) de resoldre els anglicismes buscant termes propis que els substitueixin; 2) de mantenir-los amb la forma original mentre no se'ls troba substituït, a fi de no induir a lectures incorrectes, tenint en compte l'escàs nivell d'anglès de la població i la possibilitat que els termes es pronunciessin de qualsevol manera; i 3) de dotar-los finalment de forma catalana fent-ne l'adaptació ortogràfica, i considerar-los per tant mots de la llengua de ple dret.

D'aquesta manera, els anglicismes del futbol es podrien classificar en els grups següents:

- 1) Termes d'origen anglès que Fabra proposa de substituir per mots catalans:

àrbitre per *referee* (CF 359)
porter per *goal-keeper* (CF 356)
partit per *match* (DGLC)

- 2) Termes d'origen anglès que Fabra proposa de mantenir amb la grafia original mentre no se'ls troba substituït o es verifica la seva extensió:

amateur (CF 353)
penalty (CF 359)

- 3) Termes d'origen anglès que Fabra proposa d'adaptar a l'ortografia catalana:

futbol, gol (CF 353)
tim, còrner, xut (DGLC)

El sistema funciona i dona una resposta coherent per a un grapat de mots, però Fabra se'n deixa uns quants que no resol ni a les *Converses filològiques* ni tampoc al diccionari normatiu. Es tracta de les fórmules col·loquials *refli*, *orsai*, *hems*, *flèquic*, *aut* i *penal*, producte, com dèiem abans, de la pronúncia desinformada de l'anglès i de la penetració d'anglicismes per via espontània.

Justament la darrera d'aquestes paraules serveix per il·lustrar un debat al voltant de la llengua que deuria ser, a l'època, força interessant. En una conversa filològica (la núm. 359, del 13 d'abril de 1923), Fabra es va sorprendre de l'ús de *penal* a causa de les diferències que comportava respecte de l'original anglès: «Quant a *penalty* ¿no sabrem trobar un substituït d'aquest curiós *penal*, en què apareix accentuada una vocal que en el mot originari és precisament... muda?», unes objeccions a l'espontaneïtat que obeïen a la necessitat de racionalitzar la terminologia a través dels principis normalitzadors esmentats més amunt. Pocs dies després (el 19 d'abril, a les pàgines del satíric *Xut!*), Valentí Castanys va respondre al Mestre amb una rèplica amb ressons del debat continu sobre norma i ús, sobre el que diuen els que en saben i el que en realitat la gent diu. Sentència Castanys: «Conformes en dir *àrbitre* i *jutge de línia*. Lo de *porter* ho diem sempre, perquè això de *goal-keeper* no ho hem pogut aprendre mai. Lo de *penal* no ens ho faran pas canviar. Tot lo més, ho traduirem per *panaaal*, que és més típic. Què volen dir si no, *falta greu*? Figureu-vos tota la tribuna

del Barça cridant: “Faaalta greu! Faaalta greeeu!” Seria horro-rós! És millor lo de ipanaaaaaaaal! Deixem-ho així, senyor Fabra? Deixem-ho». El cert és que, conseqüència o no del debat amb Castanys, el terme *penal* no va ser inclòs al diccionari Fabra, com tampoc ho van ser la resta d'anglicismes col·loquials, i no-més els casos del mateix *penal* i d'*orsai* van ser amb el temps recollits per la normativa (primer al *Diccionari de futbol* del TERMCAT i després al diccionari de l'IEC).

Fabra, s'ha dit sempre, va ser un home del seu temps que va percebre la importància de l'esport en el moment de construcció de l'edat moderna, però també de la incidència que el vocabulari relacionat podria tenir sobre la llengua. Per això incorpora nombrós lèxic esportiu al corpus normatiu de la llengua general que ha de servir per bastir la llengua literària, per bé que amb mancances: d'una banda, perquè reflecteix a l'obra del diccionari sobretot el lèxic d'aquells esports que coneix o li són propers; de l'altra, perquè la difícil sistematització dels manlleus d'altres llengües, especialment de l'anglès, compli-cava la plena normalització terminològica d'un vocabulari que estava en formació.

Bibliografia

- FABRA, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa, 1977. (DGLC)
- FABRA, Pompeu. «Converses filològiques» (CF), núm. 353 (9-4-1923), 356 (13-4-1923), 359 (13-4-1923). *Obres completes*, volum 7. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2013.
- MARTELL, Martell. «Pompeu Fabra, tennista i president de l'Associació de Tennis de Catalunya». *La Veu de Catalunya*, 4 de desembre de 1927.
- MIR, Jordi; BONET, Ester; LLOVERA, Sílvia. «Fabra i l'esport: de la dimensió social a l'aportació terminològica». *Terminàlia*, núm. 1, 2010, p. 71-77.
- ORTEGA, Rudolf. *Diccionari de futbol*. Barcelona. Edicions 62, 2003.
- ORTEGA, Rudolf. «Pompeu Fabra en orsai». cat.elpais.com/cat/2018/10/03/cultura/1538566882_348740.html, 2018.
- SANTACANA, Carles. *Pompeu Fabra i l'esport*. Barcelona: Fundació Universitat Catalana d'Estiu, 2007
- TERMCAT. *Diccionari de futbol*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992.

ÍNDIX GENERAL

Introducció	9
--------------------------	----------

Programa de la jornada	11
-------------------------------------	-----------

1. Fabra, neòleg: terminologia i neologia en l'obra de Fabra

Jordi Ginebra i Serrabou	13
1.1 Introducció.....	13
1.2 Els procediments de formació de mots	15
1.3 Derivació i composició patrimonial.....	18
1.4 Parasíntesi	19
1.5 Composició culta.....	21
1.6 Lexicalització	22
1.7 Conversió sintàctica	23
1.8 Sintagmació	25
1.9 Siglació, acronímia i abreviació.....	26
1.10 Variació formal	27
1.11 Neologia semàntica.....	28
1.12 Manlleu. Cultismes	29
1.13 Manlleu. Manlleus a la llengua antiga	33
1.14 Manlleu. Manlleus a les varietats dialectals	34
1.15 Manlleu. Altres manlleus.....	35
1.16 La posició davant dels mots nous	38
1.17 La neologia terminològica	40
Bibliografia	43

2. Fabra, normativista i lexicògraf: terminologia i diccionari general

Carolina Santamaria i Jordà.....	49
2.1 Introducció.....	49
2.2 El pes de la terminologia en el <i>Diccionari general de la llengua catalana</i> (DGLC)	50
2.3 Criteris per a la selecció de la terminologia del DGLC	51
2.4 Les fonts de la terminologia del DGLC.....	53
2.5 La col·laboració dels especialistes en el DGLC i en el DIEC	54

2.6 La tècnica lexicogràfica o terminològica en el DGLC	58
2.7 El Fabra normativista i el llenguatge d'especialitat	61
Bibliografia	63
3. Fabra, seny ordenador: terminologia i variació geolectal en l'obra de Fabra	
Josep Lacreu Cuesta	65
4. Fabra, lingüista: assoliments i reptes en terminologia lingüística	
Núria Bort i Pié.....	73
4.1 Aportació de Fabra a la terminologia lingüística.....	73
4.2 empremta de Fabra en el Diccionari general de la llengua catalana.....	77
4.3 Criteris en la fixació de la terminologia lingüística	79
4.4 Situació actual de la terminologia lingüística	83
5. Fabra, enginyer químic, i la terminologia científica i tècnica	
Òscar Aznar Alemany	87
5.1 L'aportació de Fabra a la terminologia científica	87
5.2 La terminologia científica en el DGLC.....	90
5.3 Els criteris de fixació de terminologia de Fabra.....	94
5.4 Situació actual i reptes de futur	95
Bibliografia	98
6. Fabra, esportista: assoliments i reptes en terminologia esportiva	
Rudolf Ortega	99
6.1 Fabra i l'esport.....	100
6.2 L'esport al diccionari normatiu	103
6.3 La normalització del futbol	104
Bibliografia	108

enprimerterme

Els Espais Terminològics són una trobada de caràcter biennal que organitza el TERMCAT per afavorir el diàleg i l'intercanvi de coneixement en aspectes relacionats amb la pràctica terminològica.

En l'edició del 2018, que coincideix amb la celebració de l'Any Fabra, es va proposar reflexionar sobre els recursos de creació lèxica i, més concretament, sobre la creació en terminologia. Quins recursos va fer servir Pompeu Fabra per a crear la terminologia que necessitava? Són recursos vius, actualment? En l'era de les xarxes socials, hi ha recursos nous o diferents?

Les intervencions dels experts ponents, recollides en aquest llibre, ens poden orientar per trobar algunes solucions a aquests interrogants.

Amb aquest volum, la col·lecció **En Primer Terme** continua oferint, ara en format electrònic, criteris, mètodes i reflexions a l'entorn de la terminologia.